

Proza. Deel II

Albert Verwey

bron

Albert Verwey, *Proza. Deel II*. Van Holkema & Warendorf / Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam
1921

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/verw008proz02_01/colofon.htm

© 2009 dbnl

Machten van het verleden

Carel Schartens verdediging van Bilderdijk deed mij aan die Prins van Oranje denken, die zijn weinige troepen almaar rondom hetzelfde bosch liet lopen. De vijand, die in de stofwolk maar onvoldoende onderscheiden kon, meende dat hij telkens nieuwe zag. Ik wil de vergelijking niet uitspinnen, doch alleen getuigen, dat ook Scharten zijn weinige Bilderdijsche troepen op het voordeeligst heeft opgesteld en ze met een, laten we zeggen zombeschenen stofwolk van bewonderende woorden omgeven heeft. 'Gelijkt *dit* gedichtje van Bilderdijk niet sprekend op een van Gezelle?' - Ja, ja zeker, mits ge in het oog houdt dat wat bij de eerste hoofdzaak is, de volkomenheid van de retor, bij de ander, minder volkomen, het draad vormt waarlangs hij zijn bloemen spant. 'Of wat zegt ge van die twee aardige versjes: "Minerva vond de veldfluit uit" en dat andere op het "Italiaansche Meesterschrift?"' Juist wat *gij* zegt: dat ze voortreffelijk zijn, guitigglad, zwierig-precies, juist immers van die voortreffelijkheid die in het fransche classicisme dat Bilderdijk hier uitwerkte, zoo verlokkelijk blijft. Maar - ge weet, niet waar? wij erkennen dit schoon, zonder het te hoog aan te slaan. 'En die bal in het kegelspel! Is zijn uitschieten, zijn rolgang, zijn draling en zijn doeltreffen niet met werkelijk meegevoel geteekend?' Zoo onweersprekelijk dat ik u niet eens aan de fransche oorsprong van de toegejuichte regels

zal herinneren. Integendeel, *L'homme des Champs* van de *abbé* Delille is in Bilderdijs *Buitenleven*, mijns inziens, wedergeboren, zoo niet tot een beter, dan toch tot een eigenaardig-hollandsch leven. Trouwens, hoeveel van Bilderdijs verswerk, en van zijn aardigste, bestaat uit vertalingen. Hij die noch in zijn gevoel, noch in zijn verbeelding, een bron van vinding had, genoot van dat omschrijvend overbrengen, waarin de vinding gegeven was, de gewetenvolle vertolking bleef uitgesloten, en de penvoerder zich gaan liet in het betuttelen en betoogen waar hij van hield. Dat Bilderdijk daarin, evenals in zijn proza, een wonderbaar levend man bleek, - wie die het tegenspreekt? Doch men kan een levend man zijn en toch weinig meer dan dood als dichter. Denk maar eens aan Voltaire, die sommige voortreffelijke kleine versjes geschreven heeft, - voortreffelijk, maar zonder dat zij daarom poëzie waren. Gij, Scharten, haalt van Bilderdijk nog meer gedichten aan. Daar is er een waarin het fraaie woord 'halskarkant' voorkomt, en een bladzijde lang jubelt gij daarover. Daar is een ander waar

Hoog aan 's hemels welvingskringen
 Tintelend van vonk aan vonk,
 Zweeft door vuurborduurselpronk
 Praal- en staartbol in zijn ringen -

Daar is een derde:

Wien de winden in hun bruisen,
 Wien de golvende Oceaan,
 Wien de ritselende blaân
 In den hof, ter eere ruischen,
 Wien (van siddding aangedaan)

Harp en cyther aller engelen
 Dank en lof en glorie mengen
 Waar zij op de feestsnaar slaan,
 En met de oogen
 Neergebogen
 In aanbidding opgetogen,
 Voor zijn gloriezetel staan.

‘Hebt gij dit waarlijk gehoord’ - roept ge bij dit laatste uit: - ‘hebt gij dit waarlijk gezien? Hebt gij - hebt gij - hebt gij - hebt gij - hebt gij -’ Ja, ja, waarlijk, mijn lieve, wij hebben het alles gehoord, gezien, aanschouwd, doorvoeld, herkend, bemerkt, gedacht - . ‘En, lezer, kent gij in ons schoone Hollandsch schooner *verzen?* weet gij, verzen, zelfs van Vondel, die schooner zouden zijn dan deze?’ Nu, ik weet niet hoe het u gegaan is, lezer die hier werd aangesproken, maar terwijl ik in dat eerste gedicht met die halskarkant nog wel eenig behagen schepte en in het tweede met zijn stijve vuurborduurselpronk nog de eenigszins heesche nabootsing van een koor van Vondel waardeeren kon, voelde ik voor dit laatste volstrekt niets. Het zijn groote woorden, die - dit blijkt wel - Scharten tot *zijn* groote woorden gelegenheid geven. Deze zonnige stofwolk van bewonderende woorden weggeblazen, blijft er niets anders over dan een zeer gering getal van verzen, van regels, die betrekkelijk aardig zijn. Ik reken daar niet onder de nabootsingen van latijnsche kusjes- en ‘rustkoets’-bespiegelingen, ‘t minst zinnelijke soort van rijmproeven dat me bekend is, noch ook de brommende oden of de lyrische opgetogenheid, maar wel, behalve het een en ander dat ik al noemde, balladen als ‘Graaf Floris de Vierde’ en romancen als ‘Elius’,

die in hun woordenkeus een groote teekenachtige kracht hebben. Is dat alles dan de uitmuntendste Bilderdijk? Ik zei het vroeger al: de uitmuntendste Bilderdijk is niet de retor, hoe bevallig, of liever, sierlijk, en hoe bekwaam ook, die dikwijls zijn kan, maar de al oudere schrijver van die groote wijsgeerige gedichten 'Zucht naar het Vaderland', 'Schilderkunst' en dergelijke, - in één woord, niet de retorische Dichter, maar het in verzen zich uitende Intellect. Toen de Engelschman Bowring in 1824 zijn vertalingen van hollandsche gedichten uitgaf en in zijn Inleiding met een enkel woord Bilderdijk noemde, prees hij hem om zijn 'intellectual powers' en zijn 'varied erudition'. Toch was hij niet bij vijanden, maar bij 's mans leerlingen, De Clercq en Da Costa, op inlichting uitgegaan. De betrekkelijke lof voor zijn dichtwerk en de onvoorwaardelijke erkenning van zijn geest is Bilderdijk dan ook altijd ten deel gevallen. De laatste meer dan eens en nadrukkelijk; maar midden in de felste strijd kon in *De Nieuwe Gids* van 1886 geschreven worden dat hij, Bilderdijk, in zijn soort een groot en ernstig kunstenaar geweest was, dat hij gezocht en gevonden heeft een gedragenheid van klank en bewegingen van ritme, *die wij niet schoon vinden*, maar die de oprechte uitdrukking waren van zijn gevoel. 'Hij heeft weergaloos knap' - zoo staat daar - 'een aantal maten bewerkt en groote oratorische wendingen geschreven die eenig zijn in hun soort. Hij heeft voor het eerst na Cats en Vondel, alles durven zeggen in verzen, en in groote, grove lijnen, in zijn "Ondergang der Eerste Wereld", de schetslijnen geteekend van een breede hollandsche stijl.' Jongeren die de meeningen van vroegere jongeren betreffende

Bilderdijk ter sprake brengen, mogen wel toezien dat zij geen valsche schijn wekken. Nooit hebben zij die de toenmalige beweging leidden, geweigerd of verzuimd welke grootheid ook recht te doen. Bilderdijk haatten zij, maar zij huldigden hem in zoo welgewogen en zoo onomwonden bewoordingen, dat, ook nu nog, niemand hen kan misverstaan en niemand hen kan beschuldigen van lichtvaardigheid. Wanneer dan ook Carel Scharren tegelijkertijd het oordeel van de Tachtigers over Bilderdijk verwerpt, en die dichter prijzen wil, dan moet ik opmerken dat hij daartoe het minst oordeelkundige middel koos. Met een esthetisch afroemen van Bilderdijs gedichten toch, door de zeef van een hedendaagsch schoonheidsgevoel, kan men hem enkel onrecht doen. Er blijft dan weinig achter dat onvoorwaardelijk bewonderd wordt, en de groote woorden van de lofspreker kunnen dat niet goedmaken. Wie Bilderdijk wil doen kennen, en *dan* ook de waardeering voor hem eischen waarop hij recht heeft, die moet hem eerst aanvaarden als de geestdriftige, maar sierlijke en bekwame retor, die in zijn eerste Edipusvertaling (minder in de tweede) en in sommige anacreontische liederen, zijn fijnheid en zijn kracht getoond heeft, - die daarna verhalend en betoogend, teekenend en schertsend, zijn stijl heeft beproefd en uitgewerkt aan een talloosheid van onderwerpen, voor 't meerendeel onoorspronkelijke, en die, terwijl zijn talent hem altijd eigen bleef, zijn denkbeelden en zijn kennis in telkens machtiger geheelen heeft uitgesproken. Een retorisch Intellect, van ongewone omvang en zeldzame eigenaardigheid, maar niet een man van gevoel en scheppende verbeelding, niet wat bij ons Dichter heet. Wie Bilderdijk zóó bestudeert,

zal zich ook niet laten bedriegen door het feit, dat hij zijn verstandelijke uitstorting gevoel noemde. Gevoel vroeg ieder in zijn tijd; er was eigenlijk in binnen- noch buitenland nauwelijks iemand die iets anders vroeg. Maar juist Bilderdijk is de man die de grootheid van de dichter volgen deed uit zijn grootheid als man van wijsbegeerte en wetenschap. Dáárin ligt zijn beteekenis, en niet in gevoels-kracht. Gevoel, in de zin waarin wij dat woord verstaan: ontvankelijkheid voor indrukken die men wenscht te doen harmonieeren in gedichten, aandoening van mensch tot mensch die het hart eerder dan het hoofd opent, innerlijke ontroering die verlangt zich uittestorten in gestalten waarvan de verbeelding de schoonheid merkt voordat het verstand hun zin ontsluit, - dat gevoel heeft Bilderdijk nooit bezeten. Hij kon het voorwenden en deed het, maar wij hooren dan in zijn woorden alleen hun holheid, hun opgeschroefdheid, hun aantrekkelijkheid voor onrijpe en verbeeldinglooze gemoederen. Indien daarom de denkbeelden van Bilderdijk nog altijd een kracht zijn, dan werkt die kracht toch maar moeizaam, zelfs op geestverwanten. Zelfs zijn geestverwanten hebben aan poëzie die werkelijk gevoel draagt een geluk leeren danken dat hun voortaan, ook van gedachten, onafscheidelijk dunkt. De zelfs in haar sierlijkheid stijve afgetrokkenheid van de vereerde voorganger mist voor hen iets, doet hen minder aan dan de ongedeelde gedachten van tijdgenooten.

Hoe komt het dat Carel Scharren, die juist waar hij rustig is, een zoo *hedendaagsche* smaak toont, tegenover de oude vijand vervalft in dit onoordeelkundig prijzen? Op de vraag, wanneer zij zóó gesteld

wordt, kan men enkel antwoorden dat hij naast zijn smaak een neiging tot zinledige opgeschroefdheid bezitten moet. Men dient dan aantemen dat hij zijn tijdgenooten onderschat, dat hij hen evenals zichzelf vatbaar acht voor een bewondering die geen grond heeft, voor de opgewondenheid die ontstaat door een woordenroes. Is dit zoo, dan moet men hem gelukkig prijzen dat hij juist de eenige plaats gevonden heeft waar zulke gevoelens, naar aanleiding van *dit* onderwerp geuit, welkom zijn. Deze opstellen toch zijn door de jonge kroniek-schrijver van *De Gids* geschreven. Is dan *De Gids* van huis uit zulk een bewonderaar van Bilderdijk? Neen, maar *De Gids* is de bestrijder van de beweging *tegen* Bilderdijk. Welk ander tijdschrift kon het behagen dat in Bilderdijk niet de retor of de denker, maar de dichter geprezen wordt, dan juist dit ééne. Verheerlijking van Bilderdijk was, volgens de tradities van dat tijdschrift, niet zoozeer verheerlijking van Bilderdijk, als wel bestrijding van de dichterlijke beweging die sinds 1880 in ons land gaande is.

Maar, indien door de redactie van *De Gids* dit opstel zoo kon gezien worden, - zag de schrijver zelf het zoo? Ik kan niet anders dan naar het opstel zelf verwijzen. Niet alleen deze eene, maar vrijwel iedere *Gids*-arbeid van Carel Scharren bedoelt bestrijding van het dichterschap dat door Perk werd ingeluid.

Die bestrijding is wel heel anders dan die van een kwart eeuw geleden. Toen kon gepoogd worden met talentlooze parodieën en begriplooze kritiek een beweging te weerhouden waarvan de ernst niet werd ingezien. Nu moet, door een jongere die zich aan haar ontwikkelde, haar beteekenis erkend worden,

maar kan hij tevens terugkomen op haar ontkenningen, afgeven op haar werkingen, en, vooral, beweren dat zij nu dan ook gaat eindigen.

Die laatste bewering hebben we meer dan eens gehoord. Maar of niet nu, zoowel als toen, de wensch de vader van de gedachte is? Terwijl Schar ten een scherp ontledend vermogen toont tegenover indrukken en gedachten die, met hun onafwijsbare werkelijkheid hem te gemoet kwamen, vind ik dikwijls bij hem van die uitspraken, misprijzend of bewonderend, die me grondeloos voorkomen, omdat k geen werkelijkheid erachter peilen kan. Zoo zijn opgewondenheid over Bilderdijk, zoo zijn afkeer van sommige, zijn ingenomenheid met andere tijdgenooten. Ik hoor dan woorden, waarachter een ledig schuilt; ik begrijp dan niet dat dezelfde man die sommige werkelijkheden zoo nauwkeurig verwoorden kan, zoo graag even zulke woorden hangt rondom een niets.

Of is er - vraag ik me af - meer dan een niets? Is er een bedoeling? Zijn al deze laatstbedoelde uitspraken, zoo ledig, maar die zoo volkomen passen het aangeduide stelsel van bestrijding, - zijn zij de uitingen, niet van de scherpzinnige en gevoelige beoordeelaar, maar van de kroniekschrijver? Is de wensch tot bestrijding zóó sterk in hem dat hij inderdaad werkelijkheden te zien waant, afkeurens- en prijzenswaardige, waar hij naar onze meening op een ledig tuurt? 'Krachten der Toekomst' noemt Schar ten de verzameling van zijn opstellen. Maar hoe komt het dat wij in zijn boek zoo weinig een kracht van de toekomst voelen? De dichterlijke beweging van zijn tijd afgegrensd, haar ontkenningen weersproken, haar volgers miskend, haar toekomst

geloochend, - en niets ervoor in de plaats dat door hemzelf op het eerste plan gesteld wordt. Is dit toekomstkracht? Moest ge niet veeleer uw boek *Machten van het Verleden* noemen? Want daar is *Bilderdijk*, die, in zijn eigen tijd al, het verleden vertegenwoordigde. Daar zijn de *Tachtigers*, een geslacht, immers, dat is voorbijgegaan? En dan - ja dan is daar wat gij de toekomst noemt.

Er komt voor iedere dichtelijke beweging, na haar grootste uitbreiding, een tijd dat de menigte zich rondom haar samensluit. De menigte heeft andere neigingen dan de dichters, andere behoeften en die ze toch ook wel eens door dichters bevredigd wenscht. En dan ontstaan ook de dichters tot die bevrediging. Soms de wel goede, meer nog de halfdichters. Er zijn er die de ideeën van de menigte, andere die haar gevoel onder woorden brengen. En, terwille van dat gevoel en die denkbeelden wordt aan hun kunst veel ten goede gehouden. Liever nog: zij schrijven voor liederen die het begrip kunst niet te streng nemen. Een aardig geval, een sympathisch gevoel, een geestdriftige gedachte, en dan maat en rijm in zulk een verhouding dat zij het opvatten vergemakkelijken; - ziedaar wat de natuurlijke mensch - zoo heet het - van de dichtkunst verlangt. Deze sympathieke dichtkunst is het die wij - zonder haar daarom zwaar te misprijzen - tot de *Machten van het Verleden* rekenden. Zij is het, tegen wie Kloos waarschuwde toen hij schreef dat de poëzie geen zachtogige maagd was, maar een vrouw, fier en geweldig. Zij is het, tegen wie allereerst en nog voordat wij tegen *Bilderdijk* opkwamen, onze dichtelijke jonkheid zich heeft verzet. Vergis ik me niet, dan zou *Scharten* liefst van al een niet

zoozeer huiselijke als maatschappelijke gemeenschapskunst verwelkomen. Hier en daar, en ook dan verlaat hem meermalen de goede smaak die hij van de Tachtigers erfde, hier en daar meent hij zulk een kunst te zien. 'Het nieuwe geslacht' - zoo schrijft hij dan - 'schoon opgegroeid aan den schoot van den Nieuwen Gids, schoon doorvoed van zijn beste krachten - nu het volwassen is (zoo is nu eenmaal de natuur!) verlaat het zijn oorsprong, bevrijdt zich van wat het daarin haat, en grijpt naar andere idealen. Het nieuwe geslacht - eenvoud, warmte, klaarheid verlangt het: het zoekt niet naar het bijzondere, doch naar het algemeene; niet naar het omwondene, doch naar het opene; het wil niet ontcijferd doch helder begrepen worden; het veracht de pose en geeft zich zooals het is, met zijn lijden en met zijn lach.' Maar wat hij daarna aanhaalt, geeft ons - geeft misschien ook hemzelf? - maar matig voldoening. Machten van het Verleden, zeggen wij, al openbaren ze zich door nog zulke jonge monden. Wij voelen ons niet overtuigd dat deze overtuiging van de toekomst niet een pose is. Wij vinden in Schartens proza zelf, het dikwijls door onderscheiding belangwekkende, maar tevens niet weinig gekronkelde, niet de adem van de beloofde natuurlijkheid. Wij onderscheiden scherper dan hij en vinden dan achter de scholing van verstand en zinnen die hij aan de hedendaagsche kunst van poëzie en proza oefende, - achter deze aan de eene en zijn beoordeelaars-ambt in *De Gids* aan de andere zijde, - een in waarheid voorbijgegaan ideaal. De verstandelijke voortreffelijkheid van Bilderdijk vereenigd met de goede, jolige, gemiddelde levensdeugd, - als daaruit eens een nieuwe poëzie ontstond? Och, zij

zou immers een oude zijn, van alle Machten van het Verleden de minst idealiseerbare, de voldaanheid met het heden, die geen Toekomst heeft.

1910.

De camera een volksboek?

- En gij houdt dan de *Camera* voor een volksboek?
 - Ongetwijfeld doe ik dat. Het feit dat het boek werkelijk typen uit alle klassen en standen van het volk bevat, de heldere taal waarin het geschreven is, het gemak waarmede wij allen die het gelezen hebben, het onthielden, - dat alles geeft mij recht ertoe. Ik spreek nu nog niet van de vijftientig drukken die het sedert zijn ontstaan beleefd heeft.
 - Ge doet wijs ervan te zwijgen, waarde vriend. Zijt ge nooit op het denkbeeld gekomen dat vijftientig drukken in zeventig jaar tijds voor een *volksboek* weinig is?
 - En dat zegt mij een sonnetten-dichter?
 - Waarom niet?
 - Omdat toch wel nooit nederlandsche schrijvers zoover als de beste hedendaagsche van het volk afstonden. Pretentieus zijn ze, ze gebruiken een taal die het volk niet begrijpt, ze missen de klassieke eenvoud van Goethe, Schiller en de *Camera*. - -
 - Ge spreekt - als een van onze bekendste parlamentsleden. Maar verontschuldigd me, dat ik niet begrijp hoe uw betoog zal eindigen.
 - Duidelijk genoeg toch! Of rekent gij de sonnettendichter niet tot onze hedendaagsche schrijvers? Of is hij er, in uw eigen voorstelling, de bloem niet van?
 - De prins, mijn vriend. Kom, ik zal u zeggen, wat ge vergeten hebt: de *Mathilde* van Jacques Perk,

een sonnettenkrans, heeft in vijftientig jaar zeven drukken beleefd. Gorters *Mei* vier binnen twintig jaar. Nauwelijks naar één boekje in de Wereldbibliotheek uitgegeven bestaat zooveel vraag als naar een eenvoudig overzicht van de nieuwste dichterlijke letterkunde. Hoeveel uitgaven het eerste deel van Van Eedens *Kleine Johannes* beleefd heeft, weet ik niet. Zeker, evenwel, meer dan in een gelijk aantal jaren uw voor het volk gemeengoed geworden *Camera*. Niet na vijftientig, zooals Perk, maar na twee-en-dertig jaar, bereikte Hildebrand zijn eerste zevental. En over zijn eerste viertal heeft hij niet minder lang gedaan dan Gorter. Ge ziet dat die bluf van het aantal uitgaven volkomen schijnbaar is. Eén argument is er, dat geef ik toe, dat ge nu nog kunt aanvoeren.

- Ik ben blij dat ge dit argument tenminste erkennen wilt. Zeventig jaar lang leest men nu al de *Camera*.

- Het feit zal niemand loochenen, maar ik geef niet toe dat het een argument zou zijn. Eerst zeg ik nog eens nadrukkelijk dat ik aan die optelling van het aantal drukken volstrekt geen gewicht hecht. *De Historie van Sara Burgerhart* kan men zeggen dat oneindig meer een volksboek is dan de *Camera Obscura*. Het bevat evenzeer typen uit verschillende klassen en standen, het is even helder, en daarbij geestig, geschreven, het is niet minder onthouden door ieder die het gelezen heeft. Ook nu nog wordt het verslonden door meer menschen dan de *Camera* ooit gekend hebben. Toch verscheen de zevende druk eerst in 1886, veel meer dan een eeuw na de eerste. Doch goed, ik wil dat alles daarlaten. Sinds zeventig jaar lezen wij de *Camera*. Maar wie zegt u dat men

na zeventig jaar niet ook Perk nog leest. En ook Van Eeden, en ook - welke ge maar wilt van die beste hedendaagsche schrijvers op wie ge het geladen hebt. Of meent ge, te goeder trouw, dat *gij* dit kunt uitmaken?

- Dat niet. Ik geef zelfs toe dat ik te haastig gesproken heb. Het aantal drukken, zie ik nu, kan als bewijs van populariteit tegenover de hedendaagsche schrijvers weinig dienst doen. Het gedurende zeventig jaar gelezen worden blijft zeker het teeken van een duurzame belangstelling, maar weten kan ik niet of de belangstelling in de levende schrijvers voorbij zal gaan. Toch - zult ge misschien erkennen - kan mijn *oordeel* van kracht blijven.

- Ik geloof dat het zoowel voor u als voor mij nuttig zijn zal uw oordeel nauwkeuriger na te gaan. Gij meende dan dat, in tegenstelling tot Hildebrand, de nieuwere schrijvers pretentius zijn, dat ze een taal gebruiken die het volk niet begrijpt, dat ze de klassieke eenvoud missen van Goethe, Schiller en de *Camera*. Zoo was het immers?

- Ja, zoo meen ik het.

- Best. Laat ons dan eerst nog eens, al is het ten overvloede, vaststellen, dat ondanks die pretentiusheid, die onbegrijpelijkheid en dat gemis aan eenvoud, - gesteld dat die fouten hun eigen zijn, - de nieuweren niet minder dan Hildebrand gelezen worden.

- Ik zie waar ge heen wilt. Ik heb de indruk, neen ik heb de overtuiging, dat Hildebrand oneindig meer gelezen wordt dan die nieuweren, en toch -

- Toch volgt - uit wat wij omtrent die drukken bespraken - dat dit niet waar kan zijn.

- Zoo schijnt het me.

- Zeg liever: zoo blijkt het me. Uw indruk, uw overtuiging, bestrijd ik niet. We zullen later zien, wat er van aan mag zijn, en wat daarvan de oorzaak is. Maar eerst komt het er voor ons op aan vast te houden wat zakelijk bewijsbaar is en wat door ons beiden moet worden aangenomen. De vraag van Hildebrands populariteit hebben wij nu in elk geval ontdaan van eenig ondoordacht napraten. Het argument van die drukken, voor zoover het tegen onze tijdgenooten gekeerd kon worden, is vernietigd. Over de toekomst kunnen gij noch ik ons uitlaten. Daaruit volgt dat als gij nu nog de lateren beschuldigt en Hildebrand prijst, gij dat niet kunt doen op grond van hun al of niet populair zijn. Gij kunt niet zeggen: die hedendaagsche schrijvers worden niet gelezen; dat is natuurlijk; *want* zij missen deze en die deugden van de veelgelezen Hildebrand. Hildebrands deugden en de ondeugden die gij aan de nieuweren toeschrijft, moeten op zichzelf worden aangetoond, en alleen over hun aan- of afwezigheid moeten wij het eens worden.

- Wacht even: ik versta uit wat ge zegt tweeërlei. Eerst: dat wij de schrijvers waarover we strijden, afgescheiden van de mate waarin ze gelezen worden. naar hun werk moeten beoordeelen. Is het niet zoo?

- Zoo is het.

- Daarmee ben ik het eens. Het argument dat door mij aan de mate van gelezenheid werd ontleend, is uitgeschakeld. Maar nu versta ik als uw tweede bedoeling een verdeckte beschuldiging. Het komt me namelijk voor dat ge ook mijn oordeel over de schrijvers, als zoodanig, al aantast. Ge verwijt mij, geloof ik, dat dit oordeel niet onbevangen was, dat ik de nieuwere schrijvers pretentieus, onduidelijk en on-

eenvoudig noemde, *omdat* zij verschilden van de, zooals ik dacht veelgelezen, Hildebrand.

- Het ontbreekt u, mijn vriend, niet aan scherpzinnigheid. Inderdaad *heb* ik uw oordeel aangetast. Niet omdat ik geloof, of beweren wil, dat gij onze hedendaagsche schrijvers niet naar henzelf zoudt hebben geschat of geringgeschat, maar omdat ik de laatste rest in u vernietigen wou van een gezindheid, die uit uw meening omtrent de populariteit van Hildebrand kon voortkomen. Ik zie nu dat gij het niet goed zoudt vinden als ge zulk een gezindheid liet nawerken, dat ge integendeel ernstig van zins zijt onze tijdgenooten en de *Camera* onpartijdig te beschouwen en naar hun eigenschappen te beoordeelen?

- Natuurlijk wil ik dat.

- Laten wij de zaak dan zóó stellen. Gij hebt een duidelijke en uitgesproken meening over de *Camera*.

- Dat zou ik denken.

- Die in menig opzicht gunstig is.

- In haast ieder opzicht.

- Ge vindt Hildebrand niet pretentieus, maar natuurlijk.

- Zoo is het.

- Ge schrijft hem een taal toe die het volk begrijpt.

- Nadrukkelijk.

- Ge vindt in hem de klassieke eenvoud van Schiller en Goethe.

- Ik geloof dat ik het zeggen mag.

- En u ergert, bij onze beste hedendaagsche schrijvers, van alle drie die deugden de afwezigheid.

- Zoo ongeveer heb ik me uitgedrukt.

- Zoo schijnt het me. Waar gij nu de stellige

deugden aan Hildebrand hebt toegeschreven, en de fout van onze tijdgenooten in de afwezigheid van die deugden ziet, daar zal het, dunkt me, voor u en voor mij het eenvoudigst zijn dat wij beginnen met te zien of de *Camera* inderdaad die deugden heeft. Immers, blijkt dit het geval te zijn, dan hebben wij uw grondstelling waargemaakt. Er staat ons dan enkel nog te bezien of zij bij de anderen *niet* voorkomen. Blijkt daarentegen uw bewering onjuist, dan kunnen wij ons het onderzoek naar de eigenschappen van onze tijdgenooten sparen. In de vorm waarin ge uw oordeel gegeven hebt: Hildebrand heeft deze deugden, de hedendaagsche schrijvers staan bij hem achter door het gemis ervan, wordt bij het vervallen van de hoofdstelling, de daaropvolgende zonder beteekenis. Kunt ge u daarmee vereenigen?

-

- Ik heb er niet tegen. We beginnen dus met het eens te worden omtrent de *Camera*. Maar - ge neemt me immers niet kwalijk dat ik lachen moet?

- Wel neen, lach!

- Ik moet lachen omdat we strijden over de deugden van de *Camera*! Een boek dat onze vaders bewonderd hebben, dat onze kinderen op school lezen!

- Kijk, nu moet ge lachen! Niet omdat *wij* erover strijden. Maar omdat *gij* erover strijdt. Van mij kondt ge niets anders verwachten: ik heb altijd graag met Beets den draak gestoken. Ik ben ook, onder ons gezegd, zelf zoo iets als zulk een hedendaagsch schrijver. Maar *gij*, een zoo onvoorwaardelijk bewonderaar, hoe is het mogelijk dat *gij* u ertoe vinden laat Hildebrand op de proef te stellen?

- Dit is wel de onbeschaamdheid ten top ge-

dreven! Wie begon dit gesprek? Gij. Wie dwingt mij tot luisteren? Gij.

- Niet ik, mijn vriend. Ik dwing u niet. Ik heb tot nu toe geen zin gesproken die gij niet na aandachtige overweging hebt goedgekeurd.

- Ik moest wel.

- Wat moest gij wel? Gij spreekt goed van de *Camera* en kwaad van de anderen. Ik zeg: welnu, laten wij zien of we 't over die *Camera* eens worden. Meer is er niet gebeurd. Minder, en iets meer vriendelijks, kondt ge toch niet aannemen dat er gebeuren *zou*, zoodra ge een van die lateren tegenkwaamt. Weet ge wat *ik* geloof?

- Wat dan?

- Dat ge niet zoo heel vast meer staat.

- Ik - -

- Ja, ja, ge staat zoo heel vast niet meer. Ge zijt niet zoo heel zeker dat Hildebrand - proponent Beets, dominee Beets, was 't niet? - niet ook wel eens wat pretentius, on-volks-aardig en tegen-klassiek geschreven heeft.

- Hildebrand en pretentius!

- Ja, er zijn er die het gelooven. Hier, een reeks van betoogers aan de ingang van de vijfentwintigste uitgaaf. Daar ziet ge prof. Kalff: 'hier en daar komt de auteur te zeer op den voorgrond', - zoo zegt hij - 'hooren wij iets van een preektoon, is er iets wijsneuzigs en zelfgenoegzaams dat ons onaangenaam treft.' Ginds staat Willem Kloos die de professor schijnt gelijk te geven: 'De *Camera* bewonder ik, op één enkel ding na: de telkens om een hoek glurende, zelfbewust-minzame gestalte van den auteur.' Jan Veth - hij is een portretschilder en ge kunt hem dus bijna op zijn woord gelooven - spreekt

uitvoeriger: 'Als men heel jong is, leest men met graagte in de *Camera*, vanwege de kluchtige toestanden, de aandoenlijke voorvallen of de snaaksche opmerkingen, die er zich bij de vleet in laten vinden, - en men let niet op hoe de begaafde, edelaardige jongeling, die zoo zelfvoldaan midden door een goed deel van het boek heenwandelt, eigenlijk een beetje onuitstaanbaar is. Eerst van lieverlede gaat de onbescheidenheid van dezen impressario ons hinderen.' Wat meent ge? Ge zei immers 'pretentius', is 't niet? Maar dat is wel juist het woord waar deze sprekers op gewacht hebben. Zij, drie nederlandsche kunstrechtters van uw eigen leeftijd, vinden in Hildebrand juist de fout waar ge hem vrij van preest.

- Ge vergeet dat het drie van de vijftig zijn.

- Ik kan u in vertrouwen verzekeren dat het er meer dan drie van de vijftig zijn. Maar wat doet het er toe. Het komt er op aan, dat wij, gij en ik, het eens worden. Wij, gij en ik, moeten weten wat we onder dat pretentieuze verstaan en of het bij Hildebrand te vinden is. Vindt ge goed dat we van het begrip een omschrijving geven?

- Ik zie er niet het nut van in. Gij zoowel als ik weten heel goed wat wel en wat niet de indruk maakt pretentius te zijn.

- Uitmuntend. Ronduit gezegd begrijp ik ook volstrekt niet hoe gij, die, als ik me niet vergis, in de omgang van klassen en standen, bijzonder gevoelig zijt voor de aanmatiging, de pretentie, die hooger tegenover lager geplaatsten toonen, van de gevoeligheid voor soortgelijke aanmatiging in Hildebrand verstoken zoudt zijn.

- Ge meent toch niet dat ik de kijk van de schrijver op het volk en op de sociale toestanden deelen zou?

- Neen, maar destemeer verbaas ik me. Of noemt ge het soms niet pretentieus dat de schrijver die de ouderwetsche eigenaardigheden van zijn standgenooten lachende weet op de kaak te stellen, die de hebbelikheden van verschillende menschoorten juist en gevoelig weet te teekenen, dat die, onmiddelijk daarop, misschien één of twee jaar later, zijn talent gebruikt om met zoetige sentimentaliteit, goedkoope satire en de dunne deftigheid van een provincie-stad mooi en braaf te doen?

- Ge doelt op het verschil dat tusschen de eerste druk van de *Camera* en de later toegevoegde 'Familie Kegge' merkbaar is.

- Juist. Ik zou blij zijn, al had ons gesprek geen ander resultaat dan dat we dit verschil duidelijk inzagen. Uit de eerste druk de karakteristiek van de hollandsche jongen, de figuur van Nurks met de beschrijving van de wandelaars buiten Haarlem, en de heele 'Familie Stastok', - dat is alles voortreffelijk. Maar de 'Familie Kegge' is anders. Talent - te over. De verguldavond en de muziek-uitvoering zijn er de beste proeven van. Kegge zelf - ge zult toegeven dat hij eentonig is. Barend, de tuinmansknecht - hoe verbleekt hij naast het diakenhuismannetje. De dames Kegge zijn nog minder. De charmante Van der Hoogen - maar hier treffen we al dat deel van de omgeving dat geheel *repoussoir* is, - tegen die achtergrond de 'pretentieuze' Hildebrand. 'In het begin van het derde jaar van mijn verblijf te Leiden,' - luister, want ik zal u die aanhef voorlezen - 'was er een jong mensch, uit Demerary geboortig, in mijne buurt komen wonen. Het is de gewoonte onder de studenten, in zulk geval elkander een bezoek te brengen. De jongeling beviel

mij. Hij was van een openhartig, aantrekkelijk karakter, en van een zacht gevoel. Vooral dacht hij zeer teeder en aanhankelijk over de betrekkingen die hij in zijn geboorteland reeds als knaap verlaten had, en die hij niet weder zou zien dan na zijn bevordering, waarom hij zich ook zooveel mogelijk met zijn studiën haasten wilde. Om dien trek en dien ijver was hij mij lief; en hoewel ik, daar onze studiën en onze tijd van aankomen teveel verschilden, mij niet met hem in een geregeld verkeer begaf, zoo bezocht ik hem toch een enkele maal, en scheen hem dat dubbel aangenaam te zijn, omdat hij met mij vrijuit spreken durfde over dat, wat hem zoo na aan 't harte lag en aan de meeste zijner jonge vrienden kinderachtig toescheen, of te ernstig om tot een onderwerp van gesprek te worden gemaakt.' Hoe vindt ge dat?

- Ik weet niet of ik uw voordracht heelemaal vertrouwen kan. Ook niet of ik over zulke volzinnen uit hun verband gerukt, zonder meer mag oordeelen. Zoo vorgelezen vlak na en temidden van onze levendige gesprektoon is er iets omslachtigs in, iets deftigs. Ik zou zeggen dat vooral een uitdrukking als 'De jongeling beviel mij', uw lachlust geprikkeld heeft. Vlak daarop werd ze door 'Om dien trek en dien ijver was hij mij lief' aangedikt. Heb ik goed opgemerkt wat ge woudt doen uitkomen?

- Volkomen. En ge ziet tevens wat van deze aanhef het midden is. Wat anders dan de pretentieuze Hildebrand. Het verguld-avondje is kostelijk. Toch is de gast die den draak steekt met de 'drie stevige opgeschoten knapen, goedige bollebuizen, met hun besten rok aan en boorden tot over de ooren' al een andere dan die Petrus Stastokius voor 't lapje hield. Deze laatste was de gelijke van de familie en vrienden

die bij protretteerde. De nieuwe Hildebrand voelde zich gewichtig, braaf en wou deftig zijn. Hij was beter, veel beter dan Kegge en zijn vrouw en dochter. Hij was verheven, hoog verheven boven de gewone bezoekers van concerten, en de De Grooten met wie hij zoo gemoedelijk verguldde. Hij was deugdzaam, oneindig deugdzamer dan Van der Hoogen, wie hij *mores* leerde. Hij was de begrijpende vriend van de oude grootmoeder Harrison, de redder van de edele juffrouw Noiret, de op voet van gemeenzame hoogachting binnentredende bij de aanzienlijke burgemeester Van Nagel. Lees eens de preekjes die in dit verhaal voorkomen. Ik noem er u drie: ééne over het kerkgaan, twee over de voortreffelijkheid van in zijn stand blijven. Geloof je niet dat zij gelijk hadden die in Beets' jeugd al meenden dat in zulk schrijven eenige pretentie school?

- Laat ik beginnen met u te danken voor een splitsing, die zeker belangwekkend is. Inplaats van één Hildebrand hebben wij er nu twee, en daarbij is er dan in elk geval één die ik geheel voor mijzelf mag houden: die van de eerste uitgaaf. De 'pretentieuze' toch zocht ge alleen, of hoofdzakelijk, in de latere.

- Alleen misschien; zeker hoofdzakelijk. Maar *gij*, als gij pretentieuzeheid verwijt aan de hedendaagsche schrijvers, meent ge dan dat zij het in allen deele zijn? Vindt ge de fout in de werken die ik noemde? in Jacques Perk's *Mathilde*, in Gorters *Mei*, in Van Eedens *Kleine Johannes*, en indien in deze laatste, dan zoowel in het eerste als in het tweede en derde deel? Vindt ge ze in de *Feesten* van Jac. van Looy? Ook bij uw tijdgenooten vindt ge ze maar in enkele werken, en wanneer gij dus u het recht aanmatig

op grond daarvan al de beste hedendaagsche schrijvers te beschuldigen, hoeveel meer recht hebben wij dan om Beets aan te klagen in wiens persoonlijk werk tenminste de fout is aangetoond. Verheug u dus in het bezit van uw Hildebrand die, ook naar onze meening, een uitmuntend schrijver is, maar beken dat van hem nu bewezen is datgene waar gij hem vrij van spraakt, datgene wat ge zonder bewijs een heel geslacht van schrijvers, uw tijdgenooten, voor de voeten wierpt.

- Ik kan niet ontkennen dat uw betoog indruk maakt. Of daarom het bewijs van wat ik zei niet valt te leveren?

- Beproof het, mijn vriend. Alleen - wij spraken af dat wij beginnen zouden met ons te houden aan Hildebrand, en van Hildebrand bewezen we het tegendeel. Ge hoeft daarom niet zoo bedrukt te zien. De *Camera* blijft, of we voor of tegen praten, juist wat ze is. De heer Van Hall - die levenslang zijn groote voorganger Potgieter niet verduwen kon - moge ons aanraden met praten erover optehouden, - voor ons kan het werkelijke belang van de *Camera* juist niet treffender bewezen worden dan doordat *wij* erover praten zooals zeventig jaar geleden Potgieter het met zijn vrienden deed. Het boek is verbazend belangrijk. Al was het alleen maar omdat de taal waarin het geschreven is -

- Daar hebt ge het. Een taal die het volk begrijpt, zei ik.

- Dat is niet juist wat ik zeggen wou. Maar de tijd schiet op. In het bespreken van uw twee andere beweringen kunnen we korter zijn. De stijl van Hildebrand is volkomen begrijpelijk. Geen sterveling die eraan zal twifelen.

- Door ons beiden dus toegegeven.

- Ja, maar niet, wat ge er aan toevoegde: *voor het volk* begrijpelijk.

- Ergo: onder de stervelingen wordt niet het volk gerekend.

- Bravo, mijn vriend. Het is een diepzinnig woord dat ge schertsend uitspreekt.

Als ge het volk noemt, bedoelt ge dan het volk naar zijn schoolsche geleerdheid of naar zijn aard?

- Ik ben bang voor een valstrik. Hoe bedoelt ge dat?

- Zoo eenvoudig mogelijk. Bedoelt ge, dat de *Camera* begrepen wordt door ieder die lezen kan? Of bedoelt ge dat Hildebrand niet enkel in zijn voorstellingen, maar ook in zijn schrijfmanier, de hollandsche aard uitdrukt?

- Het laatste, en het eerste als een gevolg daarvan.

- Uitmuntend. Het eerste op zichzelf zou geen verdienste zijn. Er is niets wat ieder die lezen kan eerder dan de krant verstaat. Gij gelooft dus dat Hildebrand, niet enkel in zijn voorstellingen, maar ook in zijn schrijfmanier de hollandsche aard uitdrukt?

- Zoo bedoel ik het.

- Laat ons nagaan hoe in de taal een volksaard tot uiting komt. Geloof ge dat het volk, dat wil zeggen, wat men de spraakmakende gemeente noemt, de taal bedachtzaam of onbewust gebruikt?

- Onbewust natuurlijk.

- Ik vertrouw het ook. En als nu een schrijver die taal, die in hem zooals in ieder ander onbewust opgroeit, leidt en regelt misschien, dan komt in zijn werk een deel bezonnenheid, maar die altijd het onbezonnene, dat wat onmiddelijk uit de aard die

hij met anderen gemeen heeft, opwelt, voelbaar en zichtbaar laat. Is het zoo niet?

- Het is een voorstelling die me bijzonder juist voorkomt.
- Hoe meer dus, in een geschrift, onder de bewuste klaarheid van de volzinnen, de onbewuste taalgroei zichtbaar is, hoe meer men zeggen kan dat er aard, hetzij van de taal, van de schrijver, of van het volk in is uitgedrukt. In de werken van Shakespeare leidt de taal, onder de klaarheid van soms zeer sierlijke renaissance-wendingen, een zoo wonderlijk verwonden leven, dat het werkelijk is alsof men haar groeien hoort, en indien de taal het volk is, dan kan men gerust zeggen dat in Shakespeares arbeid de aard van dat volk aanwezig is. Bedenk daarbij wel dat Shakespeare, die een volksdichter genoemd wordt, een taal schrijft die zeer moeilijk begrijpbaar is. Een ander, maar voor ons niet onbelangrijk voorbeeld is Potgieters 'Gedroomd Paardrijden'. Een moeilijk gedicht zooals ge weet. Maar geschreven in een taal die om zoo te zeggen in voortdurende groei verkeert. Niet anders trouwens dan de dagelijksche spreektaal. Ga eens na hoeveel beteekenissen het woord post heeft. Het beduidt een stijl, een ambt, een gebouw, een zending, een bode, en nog wel meer misschien. Als twee van onze voorstellingen maar iets gemeen hebben, dan is er dadelijk onze verbeelding bij, die de eene gebruikt om een idee te geven van de andere. Loopt iemand hard, dan 'vliegt' hij, - heeft een weg bochten dan 'slingert' hij. In aard en wezen is onze heele taal beeldsprakig. Beeldsprakig, zoolang ze leeft namelijk, zoolang ze de weerspiegeling is van de aard van het volk. Welke schrijver nu zal het meest naar de aard van zijn volk schrijven? Hij na-

tuurlijk die dat leven, die beeldsprakigheid, het sterkst in zich heeft: Shakespeare; bij ons ook Potgieter. Beets' vermogen is beslist een ander. Hij beluistert de taal. Op zichzelf al een reden waarom menig een hem graag lezen wil. Hij wikt en weegt vervolgens het gebruik van de woorden zooals die in zijn tijd en omgeving gangbaar zijn. Een voortreffelijk werk zeker, dat hem door ieder die in het dagelijksch leven spreken of schrijven moet, dankbaar wordt afgenomen. Hij stelt zijn zoo beproefde woorden, zijn zoo onthouden uitdrukkingen en spreekwijzen samen in een zinsverband dat kloek, klaar en overzichtelijk is: een latijnsche zinbouw, voortreffelijk voor een redenaar, maar - ontleend aan de aard van ons volk? - Beets heeft geen grooter meesters gehad dan Bilderdijk, voor het woord, en, voor de volzin, Van der Palm. Vindt gij - want ge moet mij toestaan u als proeve alweer een plaats uit de 'Familie Kegge' voor te leggen - vindt gij dat de volgende zinsneden zoo bijzonder voor het volk zijn, zoo volksaardig, zoo begrijpelijk? Ik bedoel deze, die in het hoofdstuk 'Een Concert' voorkomen: - 'Ondertusschen zou ik Goethe tegen moeten spreken, indien hij beweerde dat de zin des gezichts volstrekt niets met de muziek te maken heeft; want ik moet mijnen lezeren de gewichtige bekentenis doen dat ik de muziek, in het afgetrokkene, waarlijk zie; en ik twijfel niet of zijzelve zullen met eenige opmerkzaamheid op hunne gewaarwordingen en inspanning van ziel hetzelfde ontdekken. Er zijn tonen en samenkoppelingen van tonen, die zich aan mijn oog voordoen als spattende vonken, dikke en dunne strepen, kromme spelden, slangen en kurketrekkers; als bliksemschichten, liefdestrikken, krakelingen, var-

kensstaarten, waterstralen en ziegezagen, en ik zie de mogelijkheid om een geheel muziekstuk, voor mijn gevoel bevredigend, in figuren op te schrijven. Die dit niet begrijpt, verzoek ik te beseffen dat hij in eene eeuw leeft waarin hij al zulke dingen behoort te begrijpen; en indien hij kerkhistorie heeft gestudeerd, gedenke hij aan de Hesuchasten, die zoo lang op hun maag staarden, tot zij haar van een geheimzinnig licht omschenen zagen.' Wat meent ge: is dit niet de woordenrijkdom en de juiste onderscheiding van Bilderdijk, de evenwichtigheid van Van der Palm, en - een weergalooze weergave, meent ge zeker, van de nederlandsche volksziel die de heele poespas, ironie of ernst, spelenderwijs begrijpelijk vindt.

- Ge weet dat ik u Kegge, de zwakheden in Kegge tenminste, heb cadeau gedaan.

- Mijn voorbeeld is uit Kegge, maar dacht ge dan dat de indruk gunstiger geweest zou zijn als ik u een plaats uit de eerste *Camera* had voorgelegd? Hoor hoe Hildebrand de hollandsche jongens aanspreekt in dat beroemde opstel dat zijn werk opent. Een peroratie over de aard van de wereld heeft hij vooraf doen gaan. Dan vervolgt hij: 'Dat is de wereld. Maar ook in uzelf zijn de zaden aanwezig van veel onheils en veel verdriets. Uwe voortvarende drift, uw onschuldige teederheid, tot opvliegendheid, eerezucht en wellustigheid gerijpt; uwe levendigheid en onafhankelijk gevoelen, tot wereldzin en ongeloof verhard!.... O, als gij in later jaren op uwe kindsheid terugziet, dat, dat zal de vreugde wezen, die gij het meest benijdt en nu toch het minst geniet, dat gij zooveel minder boos waart, dat gij zooveel onschuldiger waart tot zelfs in het kwaaddoen toe. De goede

hemel zegene u allen, goede jongens, die ik ken, en rondom mij zie, en liefheb! Hij doe u lang en vroolijk spelen, en als de ernst des levens komt, zoo geve hij u ook een ernstig harte daartoe! Maar hij late u tot aan uw laatsten snik nog veel kinderlijks en jeugdigs behouden. Hij spare u, in hunne volle frischheid, eenige dier kinderlijke gevoelens, die den jongeling helpen in het zuiver houden van zijn pad en den man versieren; opdat gij mannen wordende in het verstand, kinderen blijft in de boosheid.' Vindt gij nu dat hieruit een volksaard spreekt? Het vorige citaat had rijkdom van woordschakeering. Dit geenszins. Maar de zin heeft duidelijker nog dan die van het vorige, de *allure* van de kanselstijl. En dit is de taal, waartoe in die om haar frischheid beroemde eerstelingschets, de schrijver verviel zoodra hij zich gaan liet. Het is toch voor ons niet de vraag, of niet in de voorstellingen van Hildebrand veel voorkomt dat hij ontleende aan het volksleven. Hij was een scherp opmerker, hij had geest, hij beschikte over luim en woorden. Maar de vraag is of in zijn schrijfmanier de ziel van een volk zich uit. Als het dochtertje van de boerin door haar verklaring: 'Onze zeug het ebigd' de zedige Amélie bijna blozen doet, en als de straatjongen voor de kelder van bakker de Groot uitroept: 'As dat een waif is, dan mag ik laien dat Piet in de kelder valt,' - dan erkennen wij daarin rake waarneming en een woordenkeus die niets te wenschen laat, - maar het is iets anders de dingen van het volk waartenemen en te verwoorden, of *volk te zijn*. Volk te zijn, dat is de eenige, de hoogere zin, waarin een geschrift een volksboek heeten mag. Hildebrands taal is *niet* volk, schoon *in die taal* volk door hem wordt nagebootst.

Al zou ik dan ook maar één voorbeeld gegeven hebben zoals ik er nu twee gaf, ik houd vol dat al wat ik over de taal van Hildebrand gezegd heb, betrekking heeft op de heele *Camera*. Gij - want nu ik tot uw derde bewering kom, geef ik er de voorkeur aan, niet alleen die, maar uw heele meening over Hildebrand aantetasten - gij, zoowel als al uw burgerlijke tijdgenooten hebt gemeend dat de *Camera* een volksboek was, omdat gij hem bewonderde. *Gij* stortte tranen bij het Diakenhuismannetje. Dat was omdat gij de sentimentaliteit van die burgerij bezat. Gij vindt de stijl van Beets klassiek, omdat hij *uw* leermeester kon zijn in de welsprekendheid. Gij hebt hem zijn houding vergeven, ze niet opgemerkt zelfs, omdat ze volkomen die van uw omgeving was. Maar Potgieter zag haar, en de hedendaagsche schrijvers zagen haar ook. Zij wisten dat het gedaan was met deze heele burgerlijke fraaiigheid die de taal juist evenzeer als de toestanden voor van eeuwigheid gegrond en tot in eeuwigheid blijvend wou laten doorgaan, en daarbij de mooie rol behield voor zichzelf. Wij zagen een levende taal, want een levend volk, want in de harten van de menschheid een eeuwig werkende verbeeldings-macht, die ongehinderd moest uitbreken. Wij erkenden in de *Camera* de deugd, van de eigen tijd uitmuntend uit te beelden, maar niet die innerlijke scheppingsdrift die van alle tijden is. 'Kopieer-lust des dagelijkschen levens!' Wij herhalen het, *n'en déplaie* wie wou dat Potgieter gezwegen had. 'De *Camera* is hoog,' zei Huct, 'maar toch niet hooger dan een hervormd gebede-huis.' Uw bewering van klassieke eenvoud is dan ook een nabauwen. Dat is dikwijls gezegd dat het klassieke eenvoud is. Maar de *Camera* is eenvoudig, eenvoudig

tot het simpele. Het klassieke is dat niet. De eenvoud voor het verstand is niet noodzakelijk in de kracht en de oorspronkelijkheid die klassieken groot maakten. Schiller was een door edele hartstocht gedreven welsprekende die voor zijn volk krachtige spelen bouwde, maar hij, de idealist, zou hebben geschaterd om de klassieke eenvoud van Hildebrand. Goethe, de in zijn jeugd sierlijke achttiende-eeuwer, was in zijn ouderdom de raadsel-volle dichter van de *Divan* en de tweede *Faust*. Vraag eens hoe *hij* gehoond werd door de burgers die *gij* met de naam 'volk' vereert. - Vergeef me, mijn vriend, dat ik u zóó lang het woord onthield, dat ge het nu zelf misschien niet meer verlangen zult. Ik wou zeggen dat de *Camera Obscura* geen volksboek is, maar een waardevol geschrift van de burgerij in het Nederland van de vorige eeuw. -

- Ge hebt zóóveel bereikt dat ik niet naar het bewijs zal vragen dat juist de nieuweren de deugden hebben die ik toeschreef aan Hildebrand. Ik geloof waarlijk dat ge in staat zoudt zijn het mij te leveren.

- De *Camera* geen volksboek, maar onze beste hedendaagsche schrijvers natuurlijk, volksaardig en klassiek geacht. Dacht ge werkelijk dat die uitspraak ons bevreedden zou?

1909.

De richting van de hedendaagsche poezie

I

In een opstel over Swinburne (zie Mannen en Vrouwen van Beteekenis, DI. XLI, Afl. 10) heeft onlangs Geerten Gossaert een vraag opnieuw aan de orde gesteld, waarvan menigeen zal gedacht, hebben dat ze sedert lang was afgehandeld. Ze is die naar de beteekenis van de retorica. 'Het woord rethoriek' - zegt hij - 'heeft voor ons, modernen, een afschrikwekkenden klank gekregen die het niet geheel en al verdient.' Hij maakt dan verder twee opmerkingen. De eerste: 'dat zonder rethoriek een waarlijk groote stijl onmogelijk is'. Een groote poëtische stijl omschrijft hij daarop als 'een stijl die de *potentie* van het hartstochtelijk woord, der door de ontroering rhythmisch geworden rede nabij komt'. Deze bepaling komt hierop neer dat een groote poëtische stijl in vermogen nadert tot de welsprekendheid. De tweede opmerking is een aanvulling van de vorige. 'Het is den poëtischen spreker, wanneer het oogenblik der inspiratie daar is, onmogelijk om voor elke wending van het inspireerend sentiment een afzonderlijk "beeld" te vinden'. Gossaert zoekt dus het karakter van de retorica, juist zooals wij dat altijd gedaan hebben, (zie mijn Inleiding tot de Nieuwere Nederlandsche Dichtkunst blz. 62) in de

behandeling van het geijkte beeld en meent dat die behandeling in een poëzie zoals hij zich die voorstelt, onvermijdbaar is. 'Ook in de poëzie' - gaat hij voort - 'schijnt mij een welbegrepen en zuiver gebruik der classieke beelden verre te verkiezen boven het thans in zwang zijnde tot elken prijs opjagen van nieuwe beelden, waardoor men uit vrees voor het "schon dagewesene" allicht in een andere valsheid, een valsche originaliteit, vervalt.' Onder de afkeurenswaardige, de 'valsche' retoriek, wil hij alleen het 'zonder begrip gebruiken van classieke beelden' verstaan hebben.

Aanstands komen we op deze stellingen terug en wenden ons nu tot de gelijktijdige uitlating van een ander jong dichter, J.C. Bloem, in een bespreking van de Régnier's *Le Miroir des Heures*. (Zie De Beweging Jg. VII, Dl. III, blz. 216). Tot een veelzijdig begrip van de vraag waarom het gaat, zal ik de bedoelde bladzijden hier in hun geheel overnemen.

'Omstreeks denzelfden tijd, waarop dit boek verscheen brachten de kranten het bericht, dat Henri de Régnier lid van de Académie Francaise is geworden. Er zijn vele gevallen, waarin dit niets, er zijn ook enkele, waarin het wel wat zegt. Zoo hier. Het beduidt namelijk dat de Régnier's beteekenis zóo onmiskenbaar is, dat zelfs de officieele kritiek die erkennen moet.

Dit is nu het geval van de zijde van de Régnier beschouwd. Maar er moet iets bijkomen, waardoor ook het standpunt van de Académie begrijpelijk wordt. De dichter der *Poèmes Anciens et Romanesques*, ja zelfs de dichter van *Les Jeux Rustiques et Divins* - een boek, dat in zijn soort toch waarlijk niet minder is dan deze nieuwe bundel - zou nooit Académicien

zijn geworden. Er moet dus nog een andere reden voor dit feit zijn. Ik geloof, dat het deze is: dat de Régnier nergens zoo zeer als in dit nieuwste boek zich doordrongen getoond heeft van de "tradition française". (Merkwaardig, dat reeds in 1891 Paul Adam zeide: Henri de Régnier semble le seul (nl. van de jongeren toen ter tijde) à suivre la tradition purement française des grands auteurs classiques).

Deze lof wordt aan meerdere fransche schrijvers gegeven en het is dus wel belangrijk, nategaan, wat met deze fransche traditie wordt bedoeld.

Reeds bij het openslaan van de twee bundels *Poèmes* (1887-1892) en *Le Miroir des Heures* treft onmiddelijk een uiterlijk verschil: de vorm. Maar geen vorm zonder inhoud. En het is toch wel wat al te oppervlakkig om, zooals bijv. Paul Léautaud in zijn overigens zeer lezenswaardig boekje over de Régnier deed, dood-nuchter en met een lichten wrevel te zeggen, dat de Régnier, wat de vorm van zijn verzen betreft, aan het terugkrabbelen is. Uiterlijk is dit wel zoo, maar men behoeft waarlijk niet veel uit de ook in den ouden vorm geschreven *Premiers Poèmes* te hebben gelezen, om in te zien, dat in het werk van dezen dichter, óók wat de vorm betreft, een voortdurende vooruitgang is. In de *Premiers Poèmes* is de vorm geheel Parnassien, en zijn de verzen vrij onoorspronkelijk. Wanneer dan ook de Régnier in de latere voorrede tot dien bundel schrijft, dat deze verzen vrij getrouw uitdrukken, wat hij toen gevoelde, lijkt het mij, dat hij beter zou hebben geschreven: vermocht.

In het hierop volgende deel, de *Poèmes* (1887-1892) overheerscht het vrije vers. Dit zien wij in de vier volgende deelen met het oude vers om den voor-

rang strijden. En in het laatste deel, *Le Miroir des Heures*, is de versvorm geheel en al klassiek geworden. Klassiek, maar dat is geheel iets anders dan Parnassien. Wat in de *Premiers Poèmes* was overgenomen is hier verworven. Het jeugdvers is door de ongebondenheid van het vrije vers heen tot een welbewuste lenigheid gekomen.

Evenwel is met deze opmerking nog slechts de uiterlijke kant der fransche verstraditie gezien. En de innerlijke, zoozeer daarmee een, is nog wel zoo belangrijk.

Welke dan is die "tradition française"? Ik meen, kort gesproken, niet beter te kunnen antwoorden dan: het bezieldretorische, of: het levensvolle-vormelijke.

Dit verklaart, geloof ik, ook, waarom voor zoovele Hollanders, die oprechte bewonderaars van Vondel zijn, Corneille en Racine in vele opzichten zoo ontoegankelijk blijven. Wij verstaan niet zoozeer die kunst van oude vormen te bezielen en omgekeerd in die vormen de ziel te speuren. Bij ons is een vorm veel spoediger iets verstands.

In de *Stances* van Jean Moréas hebben wij nog kunnen waarnemen, hoe men met de meest gebruikte en meest gekende beelden, in den gewoonsten versvorm, echte en oorspronkelijke poëzie kan schrijven. Dit boek van de Régnier is er een nieuw voorbeeld van.

Wie deze beschouwing aandachtig gelezen heeft, zal toegeven dat Bloem niet alleen meer omvat maar ook dieper ziet dan Gossaert. Daarover later. Maar al dadelijk kunnen we vaststellen, waarin beide overeenkomen. Geen van de twee ziet het wezen van de poëzie als noodzakelijk schepping van het oorspronkelijke beeld. Beide erkennen als poëzie

een uiting waarin de dichter met het geijkte beeld genoegen neemt.

Deze nadrukkelijke verklaring van twee jongeren, samengaand als ze doet met verschillende verschijnselen in de nederlandse dichtkunst van de laatste jaren, is voldoende aanleiding om een oogenblik op te zien en op onze beurt een vraag te stellen.

Ze is deze: raakte de nederlandse dichtkunst op een keerpunt, en in welke richting beweegt ze zich?

II

Stel u voor dat een dichter, zijn gedachten neerschrijvend, op een zeker oogenblik bemerkt dat maat, misschien zelfs rijm, in zijn volzinnen zijn binnengeslopen. Dat dit mogelijk is, weten we bij ervaring. Stel u verder voor dat die dichter, als hij het heeft bemerkt, onmiddellijk de versvorm voortzet en dus als gedicht voltooit wat hij als proza begonnen heeft. Welk verschijnsel heeft er dan in hem plaats gehad? Ge meent misschien: niets anders dan de keus van een andere *vorm* voor dezelfde *gedachte*. Maar zoo is het niet. Immers, zoodra hij zich van de aanwezigheid van vers bewust wordt, krijgt datgene wat hij zijn gedachte zou kunnen noemen voor hem een andere beteekenis. Hij was inderdaad, toen hij begon te schrijven, de man die trachtte een gedachte uit te drukken die hem voorzweefde. Maar onmiddellijk daarop ontdekte hij zich als de man die door maat en getal, door rijm zelfs, een werking trachtte te weeg te brengen, zooals door de enkele uiting van een gedachte niet te bereiken is. Die gedachte kon misschien in zijn uiting aanwezig zijn, maar zij is op een ander plan geraakt. Ten opzichte van haar

doet hij wezenlijk iets anders, hij uit iets anders, men kan zeggen dat hij niet, terwille van haar, iets anders *koos*, maar dat hij, ondanks haar, iets anders *deed*. Hij deed iets anders, maar waarom? Uit innerlijke noodzaak. Dit wil dus zeggen dat hij zelf anders *was* dan hij zich eerst had voorgesteld. Het verschijnsel dat in hem heeft plaats gehad is dus een wezensverandering. Zijn gewone denkende en gedachten uitende persoon is vervangen door een andere, die de eerste wel niet vernietigt, maar toch aan zich onderwerpt.

Het is duidelijk dat de eerste persoon makkelijk omschrijfbaar is: hij was iemand die in woorden dacht. Maar de tweede is minder licht bepaalbaar. Hij heeft zich uit zijn gedachten teruggetrokken naar een ander midden, waarvan het kenmerkende wel ook door woorden, maar alleen door woorden aan getal, maat, en soms rijm gebonden, kan worden uitgedrukt. Wat hem nu vervult is een zeker gevoel, onomschrijfbaar, maar in zijn werking onfeilbaar, dat hem in staat stelt om naar de eenmaal erkende regels woorden te schikken tot een harmonisch geheel. Gehoorzamende aan die regels en geleid door dat gevoel is hij een heerscher over taal en gedachte, die hij tot loon voor hun onderworpenheid nieuwe schepselen doet schijnen door hen te plaatsen in een nieuw en voor het gewone spreken en denken onbereikbaar verband. Omdat hij dit doet, is hij noch spreker, noch denker, maar dichter, dat wil zeggen een mensch die tegenover denken en spreken een ongewone vrijheid handhaaft, maar die tegelijkertijd door zijn gebondenheid aan maat, getal en harmonie een hogere wetmatigheid van die menselijke vermogens, en daarmee van de wereld, tot uiting

brengt. Zonder twijfel een niet zoo licht vatbare persoonlijkheid. En toch niet zoo moeilijk begripbaar zoodra we bedenken dat iedere levensbeweging, alleen door te zijn die ze is, tegelijk haar vrijheid ten opzichte van de stof en haar gebondenheid aan de vorm te kennen geeft. Zij is leven juist in die mate als zij de stof bezielt, beheerscht, de indruk wekt vrij ervan te zijn. Maar zij is het evenzeer slechts in die mate als zij aan de gestalte, dat is aan de vorm gebonden blijkt.

Dichter is dus hij die levensbeweging, dat is ritme, uit in woorden. Niet het denken, maar het vertolken-van-levensbeweging is het hem eigene. De dichter beluistert in zich dat innigste leven en houdt niet op zich aftevragen hoe dat is.

Dat wil dus zeggen: hoe hijzelf is. Want hoe scherp hij het onderscheidt van de taal aan de eene, en van zijn denken over het leven aan de andere zijde, het is één met zijn lichaam en kan nooit anders dan in dat lichaam door hem gekend worden. Dit 'zelf' leert hij kennen als altijd eender en toch voortdurend veranderend. Het is altijd eender, zoodat de diepste zin van alles wat hij omtrent zichzelf begrijpen zal dezelfde is. Maar het is ook voortdurend zoozeer veranderend dat hij niet zal kunnen aflaten telkens opnieuw te willen vatten hoe het nu is geworden. Hij ontdekt zichzelf onafgebroken in de duizenderlei spiegelingen van ééne gedaante, in de talloze omvormingen van een toch maar beperkte taal.

Wel te verstaan: taal, zoowel als gedaante, en daarmee hun afbeelding van zijn zelf, worden hem eerst eigenlijk bewust nadat hij geschreven heeft. Wat hij voelt is de zekerheid dat hij zich weer gevonden heeft, de eenheid met zichzelf, waaraan hij

weet dat hij zich zal uitspreken. Want wat hij uitspreekt is dit 'zich', dit geheimzinnige, altijd weer onbekende, in zijn weer andere, nieuwe verschijning. Dit 'zich' is blind, maar wil gezien worden. Door lichamelijke oogen? Neen. Voor iedere kunst is het lichamenlijk oog alleen medium. De eigenlijke ziener van alle kunst is de Verbeelding. Als het kunstwerk voltooid, als het gedicht geschreven is, dan blijkt een gestalte de zichtbare ziel van de stof, van de woorden. Die gestalte heeft zich in de plaats van het 'zich' gesteld, zij vertegenwoordigt het, zij is het 'zich', in zijn beperking van tenminste één oogenblik, zelf.

Ik spreek hier niet van iets afgetrokkens. Het 'zich' dat ik hier noem is op het oogenblik van de innerlijke zekerheid het lichaam van de dichter zelf. Eerst als hij zijn laatste woord geschreven heeft, is zijn lichaam erdoor verlaten en begint de vorming van dat lichaam tot een ander 'zich'. De dichter die als minnaar dicht, is minnaar, en in veel hogere zin dan hij honderderlei andere dingen is, want zijn minnaarschap drukt op dat oogenblik zijn innigste leven uit. Zoo kan hij ook landman zijn, of krijgsman, of woestijnbewoner, of hemeling, of bezitter van een kultuur die in zijn eigen tijd niet meer gangbaar is. Het eenige wat hij niet kan zijn, is levenloos.

III

Het is moeilijk denkbaar dat een dichter ongevoelig zou zijn voor gedichten. Hij leest ze en ondergaat er de invloed van. Hoezeer hem ook de behandeling van woord en maat mag zijn aangeboren, hij geniet die toch het eerst aan de gedichten van anderen, en

op een tijdstip dat hij aan die gedichten nog weinig anders dan dit formeele genieten kan. Hij raakt onder de indruk van vallen en wendingen, van uitdrukkingen en figuren. Zij blijven hem bij en op het oogenblik dat hij schrijven wil vertoonen zij zich. Zij verschijnen dan niet als wat zij misschien in het gedicht waar hij ze gevonden heeft, waren: oogenblikkelijke persoonlijke uitingen van hun dichter; maar als vormen van blijvende en algemeene geldigheid, die voortaan ieder gebruiken kan mits hij het met gevoel en met oordeel doet.

Dit is een onderscheid tusschen Gossaert en Bloem dat de eerste van een 'welbegrepen en zuiver gebruik der classieke beelden' spreekt, terwijl de tweede te kennen geeft dat de oude vormen zelf bezieling, levensvolheid kunnen in zich houden.

Wat Gossaert wil, is de wezenlijke retorica, de behandeling van het geijkte beeld, waarbij ten slotte het begrip de hoogste functie is en 'het inspireerend sentiment' hoofdzakelijk de rol vervult van drijfkracht die de beweging en aaneenschakeling van vormen en figuren mogelijk maakt. Dit 'sentiment' is dan meer intellectueele dan verbeeldingshartstocht, het werkt meer schematiseerend dan scheppend, streeft naar een vooruitgekend doel, meer dan naar een voorbeeld-looze gedaante, draagt in zich de ziel van een planmatige en op vaste resultaten berekende welsprekendheid, meer dan die van een oorspronkelijke en in haar werkingen onafzienbare poëzie.

Bloem daarentegen wijst op het feit dat 'echte oorspronkelijke poëzie', evenals ze zich altijd in eenmaal bestaande woorden verwerkelijkt, dit ook soms in overgeleverde figuren doen kan.

Het komt er dan maar op aan dat zulke figuren nog niet hopeloos banaal geworden, maar voor weer nieuwe bezieling vatbaar zijn, en juist de poëzie van de Régnier is een treffend bewijs dat tenminste voor het fransche volk een groot aantal van de alleroudste hun macht op de gemoederen behouden hebben.

Toch - en Bloem is er niet ongevoelig voor - ware ook dit niet mogelijk geweest zonder een bepaald-fransche eigenaardigheid. De Franschen hebben de geestdrift voor het begrip, de gehechtheid aan de vaste en zich gelijk blijvende figuur, oneindig sterker dan andere volken. Hoe levendig en zinnelijk-lenig ook, zien zij werkelijkheid en verbeelding toch graag vereenvoudigd en bevattelijk en beminnen niet zoozeer het onberekenbare en het uitbundige. Wanneer men dus in hun literatuur veel aantreft dat men niet in onze zin retoriek mag noemen, omdat het minder uit *behandeling* van het geijkte beeld dan uit de *bezieling* ervan voortkomt, zoo moet men toch niet vergeten dat een zeker hangen naar intellectueele normen dit latijnsche volk in het bloed zit meer dan de noordelijker rassen die bij ding en verbeelding leven, en dat hun aanleg, op ons invloed hebbend, en onder ons overgebracht, daar niet hun levendigheid en zinnelijke vermogens vindt; om nog niet te spreken van een traditie die bij hen, de eeuwen door, zoo tal van figuren in het leven hield.

Een door zuidelijke zinnelijkheid en levendigheid bekorende, maar toch een zuidelijk-*intellectueele* invloed dringt daarmee over de grenzen en het zal goed zijn dat wij, de schoonheidswerking van fransche gedichten aanvaardend, ons andersoortig dichterlijk karakter ertegenover handhaven.

IV

Het is een groot genot de poëzie van een land te overzien, zooals ze zich nu in de eene dan in de andere richting wijzigt. Hoe werd de nederlandsche, ruim dertig jaar geleden, op eenmaal minder verstandelijk, werkelijker en onmiddelijker van uitdrukking, bevrijd van een menigte vormen en wendingen die uit eerbied en genegenheid voor een krachtig en indrukwekkend verleden zelfs door de besten waren behouden. Gevoel en verbeelding stroomden haar binnen, een nieuwe inhoud, en daarmee een nieuwe vorm. De schoonheid van vroegere dichtwerken werd erkend, maar ze oefenden geen wetgevend vermogen meer. Het ontzag voor het overgeleverde, alleen als overgeleverd, bestond niet langer.

Het was een schoone houding, die waarin de individu het geloof had alles uit zichzelf te kunnen voortbrengen en niet de steun te behoeven van een gemeenschap, 't zij die achter of rondom hem was. Maar het was ook een gevaarlijke. Immers, juist voor zoover een mensch individu is, dus onderscheiden van alle andere, leeft hij aan de oppervlakte, dat wil zeggen met zintuigen en zenuwen, die hem door hun reactie op iedere aanraking voortdurend zijn andersheid bewust maken. Dat hij tot een groep, tot een volk, tot een menschheid behoort ervaart hij meer innerlijk, door gemoed en geest. Zintuigelijke en zenuwtrillingen zijn op zichzelf niet die diepste levensbeweging wier uiting in de taal we poëzie noemden. Toch gingen die bijkomstige sidderingen heerschappij voeren en het gevolg was dat gedichten met een bindende innerlijkheid niet meer werden voortge-

bracht. Eén enkele reflex van zintuig of zenuw scheen ten slotte de norm te zijn waar het gedicht heenstreefde.

Zoo was er een dichtkunst ontstaan van anarchie en ontbinding, een niet meer individualistische, maar subjectivistische of egotistische, - waar iedere diepere eenheid van het dichterlijk en menschelijk wezen buiten bleef.

Een dergelijke kunst nu was wel het gevolg van het op de spits gedreven individualisme, maar ze behoefde niet noodzakelijk het gevolg van alle individualisme te zijn. Wie in een zeker tijdperk het diepste leven in de vorm van zijn Ikheid ziet, kan zich zeer wel bewust blijven dat dit leven ook in andere vormen te openbaren is en onder andere omstandigheden misschien zijn karakter van gemeenschappelijkheid naar buiten keert.

Gedurende de tien laatste jaren van de vorige eeuw ziet men dan ook bij ons het voorkomen van de poëzie zich wijzigen. Allereerst zijn dan de gedichten een verbinding van bijzondere indruk en algemeene idee, een zekere al of niet nadrukkelijk uitgesproken eenheid waarin de dichter zich met groep, volk of menschheid voelt opgenomen.

Totdat, met het begin van de nieuwe eeuw, die eenheid langzamerhand het overwicht krijgt.

Wie later de bedoelde gedichten bestudeert, zal daarin het bezinken van indruk tot voorstelling, en daarna het nadrukkelijker overheerschen van de geest - een ook tegenover zijn voorstellingen zich in vrijheid afzonderende geest - gemakkelijk kunnen aanwijzen.

Hij zal dan tevens opmerken wat er mee samengaat: een terugwijken van het woord voor de volzin.

Zin- en zenuwgevoel uiten zich door het woord, - de diepere eenheid van de geest drukt zich in de volzin uit.

De afschuwelijke - want onjuiste - term 'woordkunst' is wel alleen daardoor ontstaan dat men in het woord en niet in de volzin een primaire vorm van uiting zag.

Naar mijn meening is sinds verscheiden jaren het overwicht van een geestelijk beginsel in de nederlandsche poëzie verzekerd. Niemand denkt er meer aan dat van de indruk, in meerdere mate dan van gemoed en geest, de dichter zou hebben uittegaan.

Dat hiermee evenwel alles gezegd is, geloof ik niet.

De Individualist, doordat hij de neiging heeft, zich van andere individuen los te maken, loopt gevaar zich ook los te achten van dat algemeene leven, waarvan hij en zij verschijningen zijn. Hij zal, om zich zijn andersheid bewust te worden, zich telkens meer naar de veelheid van de uiterlijke dingen wenden, en telkens minder naar het ééne Innerlijk. Maar terwijl hij zodoende zijn daadkracht het overtuigendst tracht te doen blijken, is hij inderdaad lijdend. Hij is genoodzaakt alles te ondergaan, alleen opdat hij zichzelf zeggen kan. Hij drukt 'zich' uit, maar vindt in dat 'zich' niets anders als indrukken. Hij wordt de dichter van het Lijdende, de kunstenaar van het Impressionisme.

Ik weet niet of aan alle individualisme noodzakelijk deze ontwikkelingsgang eigen is, maar het beeld komt zeker overeen met onze nederlandsche ervaring.

De dichter daarentegen die zijn geest in het algemeene leven voelt opgenomen, zoekt zijn kracht niet in het onderscheiden zijn van anderen. Hij heeft er geen behoefte aan zich zijn andersheid bewust te

maken. Hij weet dat, hetzij hij in zich of om zich ziet, hij niets anders dan verwantschap vindt, verwantschap met het leven in hem, verwantschap met de schepselen die, als hij, door het leven zijn voortgebracht. Hij ondergaat niet, hij doet, want iedere aanraking buiten hem en iedere verzinking in hem zijn een versterking van die persoonlijkheid die door al de krachten van zijn gemoed en zijn geest gevoed wordt, en die boven de individu en diens zin- en zenuwleven blijvend verheven is. Hij voelt zich - als zulk een aan al de wisselingen van de wereld onttrokken persoonlijkheid - een vorm van leven, die alleen al doordat hij bestaat leven uitdrukt. Zijn geest is vorm, levende vorm. Zijn dichterschap is de voortdurende daad vorm uit te drukken, die vol is van leven. Hij is de dichter van het werkdadige, de kunstenaar - zoo ge wilt - van het Expressionisme.

Nu geloof ik dat tot het begrip van een dergelijk dichter- en kunstenaarschap sommige jongeren onder ons genaderd zijn, en dat uit dit begrip uitlatingen als die van Gossaert en Bloem moeten verklaard worden.

V

De ware betekenis van jongeren voor een dichterlijke beweging, wordt niet bepaald door de mate waarin zij aan een zekere poëtische norm trouw blijven, maar door de levenskracht van hun oorspronkelijke afwijking. Geen dichter doet meer, dan de wereld die hij omvatten kan, in de vormen van zijn poëzie vereeuwigen. Een beweging ontstaat alleen door zijn samenwerking met anderen. Hij die daarin leider genoemd wordt, moet oog hebben voor alle waarden die haar versterken; maar alle deelgenooten (hijzelf

inbegrepen) hebben overigens niets te doen dan uitdrukking te geven aan eigen innerlijk. Het kan zijn dat op een zeker oogenblik de richting die de beweging nemen zal niet het duidelijkst in de leider, maar in jongeren kenbaar wordt, en dat zij haar uitspreken. De taak van de leider is dan het richtinggevend gezag van hun uiting in te zien en hun eigen inzicht in henzelf òf te erkennen òf te verhelfden. Hij moet niet verschrikt opspringen en uitroepen: hier is een afwijking van *mijn* bedoelingen, maar hij moet zeggen: hier is zeker een afwijking van de richting die onze beweging tot nu toe gehouden heeft, maar laat ons zien of deze afwijking levenskrachtig is. Is dit het geval, dan kon het wel eens zijn dat de afwijking richting gaf.

Ik zei in het begin van dit opstel dat er nog andere verschijnselen in de nederlandsche dichtkunst van de laatste jaren samengingen met Gossaerts en Bloems beweringen. Ik doelde toen op een voorliefde die in de poëzie van de jongste dichters duidelijk merkbaar is. Op die voor de volzin namelijk. Dat die voorliefde bestaat zal niemand verwonderen. De ontwikkeling van onze poëzie bleek ons juist op de heerschappij van de volzin uit te loopen. Indien dus in het werk van de jongeren niets anders merkbaar is dan een oppermacht van de volzin, waaraan het woord is ondergeschikt geworden, dan is daarin niets dat ons verrassen kan, en zelfs is er geen reden te spreken van afwijking.

Toch is er een reden waarom van oudere tot jongere in onze beweging wel zeer bijzonder van afwijking sprake is. Zij ligt alleen in het feit dat de jongere als vorm van uitgang heeft wat bij de oudere aan het eind staat van een ontwikkeling.

De oudere, van jaar tot jaar zin en zenuw beheerschend, indruk sublimerend tot voorstelling, woord onderschikkend aan volzin, bereikt eindelijk die onmiddellijke uitstorting van innerlijke beweging, waarin de geesten van een tot ontroering vervluchtigde werkelijkheid als het ware de kanalen vullen van zijn volzinnen. Zijn volzin is niet anders, hij kent hem niet anders, dan als de vorm waarin zijn heele leven aanwezig is, en daarvan ononderscheidbaar.

Anders is het met een jongere. Zijn dichterschap ontwaakte in het tijdperk waarin de woord-cultus verdreven en verdwenen is. Hij heeft niet het gevoel, maar de geest hooren huldigen. Hij deelt de werkdadigheid die in de dichters onder zijn tijdgenooten hun vroegere lijdelijkheid vervangen heeft. Hij bewondert de volzin als uitdrukking van die geest en die werkdadigheid. Hij vindt hem, wanneer hij schrijven gaat en zoekt naar wat door zijn omgeving verstaan zal worden, als primaire vorm van zijn dichterschap in zich aanwezig. Hij voelt zich als geboren met de volzin, zooals een vorig geslacht zich geboren voelde met het woord.

De volzin op zichzelf, en daarmee een element, niet enkel van poëzie, maar zeer bijzonder van welsprekendheid, is hem - in onderscheiding van zijn voorgangers - als aangeboren.

Ik wil hier, als op het duidelijkste voorbeeld, op de poëzie van Van Eyck wijzen.

Van zijn eerste optreden af bleek niet alleen de volzinbehandeling Van Eyck eigen, maar hij toonde zich een virtuoos erin. Sloot hij zich aan bij een nederlandsch voorganger, dan bij Karel van de Woestyne, niet in diens verbrokkeling en verfijning van indrukken, maar in zijn zware en zwierige, soms

naar het retorische neigende vers. Was er troebelheid in zijn gevoel, klaarheid was er in zijn gedachte, en indien de zwoelheid van zijn zinnelijkheid hem benauwde, redde hij zich in de doorzichtige helderheid van de allegorische teekening. Soms was het dieper golf van belangeloozer aandoening die zijn verzen vulde, dan krachtiger drift van omvattender verzinnebeelding die hun lijnen leidde, maar altijd was het de volzin die in al zijn dichten als het vrije en tevens noodzakelijke, als het vooraf gegevene en geschapene, doorklonk en zich kennen deed. Deze volzin was er niet het eenige, maar wel het diepst en het meest-wezenlijk levende, datgene waarin het eigenlijk scheppend vermogen van zijn dichter scheen overgegaan en dat door altijd weer nieuwe en verrassende windingen van de aanwezigheid van dat vermogen getuigde.

Zulk een tot op zekere hoogte afzonderlijk bestaan van de lijn herinnert - vooral wanneer we 't in strofische gedichten waarnemen waarbij de indeeling van het kader vooruit gegeven is - aan die arabeskenkunst waarin de eene slinger de andere schijnt voort te brengen, zoodat elke volgende evenzeer verrassend als natuurlijk lijkt. Dan moet even wel bedacht worden dat de volzin-lijn, anders dan de arabesk, een door ons gemaakte abstractie is. In werkelijkheid leeft de volzin niet als lijn, maar als klanklichaam, en de herinnering aan de arabesk kan alleen dienen om ons opmerkzaam erop te maken, dat een poëzie als die van Van Eyck, *in de richting gaat* van het decoratieve, het vlak-vullende, in tegenstelling tot het konstruktieve, het in de ruimte bouwende.

Zijn nu de uitdrukkingen decoratief en konstruktief, of laten we zeggen bouwend en sierend, alleen toe-

passelijk op de beeldende kunsten? Of hebben zij ook een zin in de poëtische?

Ik geloof dat men in de dichtkunst altijd kan spreken van een van binnen naar buiten overgebracht beeld, en ook altijd van een van binnen naar buiten overgebrachte beweging. Ieder gedicht drukt gedeeltelijk beeld, gedeeltelijk beweging uit. Maar hoofdzakelijk beeld, dan is het begrijpelijk dat men het gebouwd of gekonstrueerd kan noemen. En hoofdzakelijk beweging, dan is het natuurlijk dat de bewegings-*lijn* naar voren treedt wier golving de indruk van decoratief of sierend maakt.

Niet waar het uittebouwen beeld voortdurend de dichter het inhouden van zijn beweging en het overgaan van vlak naar vlak tot plicht maakt, kan men met Gossaert van de 'door de ontroering hartstochtelijk geworden rede' spreken, die 'de *potentie* van het hartstochtelijk woord' nabijkomt, maar wel is dit mogelijk als de beweging, hartstochtelijk en sierlijk, zich in de taal poogt voort te zetten.

Het is een fout, als men, die beweging te zeer scheidende van haar gevoels- en klanklichaam, zich haar voorstelt als voor haar wendingen oorspronkelijke of geijkte beeldspraak vindend; maar toch is het waar dat men zich haar, met Bloem, als de bezieler van zelfs overgeleverde vormen denken kan.

Niet een poëzie waarin het beeld, maar wel eene waarin de beweging hoofdzaak is, doet zich kennen als verwant aan de welsprekendheid, schept de mogelijkheid van wat men 'grootte dichterlijke stijl' zou kunnen noemen, gedichten van lange adem, waarin als een dynamische kracht de energie van de dichter, zeker van haar gang over en door betrekkelijk vaste vormen, de zware massa van de taal weer tot leven brengt.

Van deze soort gedichten vond men van oudsher bij de Franschen grootsche voorbeelden. Aan hun makers vergeeft men ook om de macht en de sterkte van hun breede beweging menige retorische vulling, die in hun arbeid toch maar bijkomstig is.

Zijn dus mijn beschouwingen juist - en ik heb getracht ze zoo overzichtelijk te stellen dat ieder ze met zijn ervaringen vergelijken kan - dan moet de oorzaak van Bloems en Gossaerts beweringen, zooals we die zagen in verband met de arbeid van jongeren uit wie ik Van Eyck als voorbeeld nam, hierin gezocht worden, dat bij die jongeren de nadruk minder op het beeld en meer op de beweging wordt gelegd. Het werd ons tevens duidelijk dat dit na de ontwikkeling van de nederlandsche poëzie gedurende de laatste dertig jaren geen onnatuurlijke wending zou beteekenen. Maar een wending is het, een afwijking, en die als zoodanig recht heeft haar aanspraak op erkenning te zien ingewilligd zoodra we gelooven dat ze levenskrachtig is.

1912.

Vereeniging van kunstenaars

Vereeniging van kunstenaars - ook van dichters en schrijvers - kan tweërlei zijn: òf met stoffelijke òf met geestelijke doeleinden. In het eerste geval is het wenschelijk dat zich een groot aantal, in het tweede dat zich een keur van personen aaneensluiten.

Stoffelijke doeleinden, als: het vormen van een kas waaruit zieken en behoeftigen geholpen worden, het verkrijgen van een beschermende wetgeving; het bevorderen van de verkoop en in het algemeen het bekendmaken bij de menigte; - al zulke doeleinden worden beter bereikt naarmate de groep die ze begeert grooter is.

Geestelijke daarentegen, als het zuiveren van een bedorven smaak, het bewondering vragen voor nieuwe kunst, het geestdrift opwekken voor oorspronkelijke denkbeelden, zijn altijd het best bereikbaar voor weinigen, terwijl een verbinding van veel elementen het streven ernaar moeielijk, zoo niet vruchteloos maakt.

Niemand zal zich hierover verwonderen die bedenkt hoe iedere vernieuwing van smaak, kunst en denkbeelden altijd het werk geweest is van enkelen, altijd van zeer kleine gemeenschappen is uitgegaan, en met haar doel - de erkenning door het groote publiek - ook tevens haar ondergang en verwording vond.

Zoolang daarom zulk een vernieuwing werkelijk levend en werkzaam is, zullen zij die haar teweeg-

brengen voorzichtig zijn in hun keus van de personen met wie zij zich vereenigen. Het is hun niet te doen om meelooers, maar om genooten en geestverwanten, dat wil zeggen: lieden die door aanleg, talent en karakter elk een schakeering vertegenwoordigen van dat nieuwe leven waardoor ze verbonden zijn. Zij zoeken hun kracht niet in aanhang, maar in de zuiverheid en eensgezindheid van die verbintenis. Zij weten, dat de wereld steeds erop uit is het nieuwe te weerstaan, eerst door het openlijk te bestrijden, dan door zich de schijn te geven als was ze alreeds in het bezit ervan. De laatste weerstand is de gevaarlijkste. Wie de schijn aanneemt anders te zijn dan hij vroeger was is vaak moeielijk te onderscheiden van de in werkelijkheid andere. De menigte ziet zeker tusschen de twee geen onderscheid. Waarover strijdt gij toch? begint haar roep te worden. Gij ziet immers, het nieuwe is door uw vijand aanvaard. Zijt gij niet eigenlijk een spelbreker? - Het behoeft geen betoog dat tegenover deze loochening van onderling verschil alleen het nog scherper en nog nadrukkelijker handhaven van het bestaande onderscheid baat kan brengen. De keus uit hen die zich als bondgenooten aanbieden moet nog strenger worden. De bond van verwanten moet nog meer dan vroeger een strijdende gemeenschap zijn.

Zij daarentegen die zich vereenigen tot het bereiken van stoffelijk voordeel plegen elkander geen eisch te stellen. Zij kunnen het niet en zij mogen het niet. Elk die schrijft, schildert, bouwt, komponeert of beeldhouwt is van de hunnen, mits hij het wenscht en zich verplicht tot een jaarlijksche bijdrage. Voor zijn belangen zal gezorgd worden, even trouw wanneer hij een doode of een levende gedachte aanhangt,

even onpartijdig wanneer hij kunst namaakt of maakt. Dit is billijk omdat bij zijn toetreden tot de vereeniging hij afstand gedaan heeft van zijn persoonlijke eigenaardigheid. Hij komt daar niet als kunstenaar, maar als verkooper van voortbrengselen. Op de markt waar die voortbrengselen gekocht worden staat hij - in onze wereld van vrije mededinging - met alle anderen gelijk. Geen kunstenaar heeft het recht zich te beklagen dat, bij gelijke bescherming door de Wet en door zijn vereeniging, de kunst niet en de schijnkunst wel verkocht wordt. Integendeel moet hij het goedvinden, het in het belang van zijn vereeniging achten, dat zooveel mogelijk schijnkunstenaars zich bij zijn vereeniging aansluiten en zoo haar kas en haar invloed grooter maken.

Zegt iemand dat dit hard is?

Dan bedenke hij dat voor niets niets verkregen wordt. Wie stoffelijk voordeel wenscht moet bereid zijn tot opoffering van geestelijk. En omgekeerd. De vraag is zelfs of een vereeniging van kunstenaars die stoffelijke belangen voorstaat niet noodzakelijk de tegenpartij zijn moet van een die geestelijke op zich neemt.

II

Een goede idee die een slechte werking had, is de gemeenschaps-idee. Met ingenomenheid hebben wij gezien hoe de gedachte dat ieder mensch alleen in de wereld staat en een strijd van één tegen allen voert, verdrongen werd door die andere dat ieder aan allen verbonden is. Het geloof in die gemeenschap en het gevoel ervoor deden ook kunstenaars uitzien naar verbintenissen waarin de waarheid die zij

innerlijk beseften, ook uiterlijk zichtbaar werd en door hen beleefd kon worden. Partij, Kerk, Vereeniging, - werden de wachtwoorden van die zoekenden. Dat de Kunst in zichzelf dit alles is, vergaten zij. Staatskunde, godsdienst en standsbelang werden de goden waaraan zij haar ten offer brachten. Gemeenschap! riepen zij.

Gemeenschap met de om staatsmacht strijdende menschheid, met de in kerken geknielde geloovigen, met allen die hun brood verdienen door schrijven, schilderen, komponeeren, bouwen en beeldhouwen. Gemeenschap met hen die goede kunst maken, zei niemand. En ook zei niemand: gemeenschap met hen die het nieuwe leven uitdrukken door oorspronkelijke gedachten. Kunst en Geest, die twee opperste en onvergankelijke machten, schenen uit de sfeer van de gemeenschaps-idee uitgesloten. Zij alleen konden niet, door middel van ingeboren aantrekkingskracht, hun belijders rondom zich vereenigen.

Zoo scheen het allen die zich om andere redenen dan kunst- en geestesgemeenschap aaneensloten. Maar of ze gelijk hadden? Ik zou mij zeer moeten vergissen als niet nu reeds menigeen die bij partij, kerk of kunstenaarsvereeniging zijn heil zocht, tot de erkenning is gekomen dat hij dáár geen bevrediging vindt. Bij een partij niet, - omdat het streven naar de staatsmacht niet op den duur voor kunstenaars - voor dichters en schrijvers - een doel kan zijn. Bij een kerk niet, - omdat de gebondenheid aan welk dogma ook, zoodra het eenmaal waarlijk dogma werd, een beletsel voor het scheppende leven is. En niet bij kunstenaarsvereenigingen, die, zooals de hedendaagsche, alleen het stoffelijk en standsbelang van hun leden in het oog houden en niet zien op de voortreffelijkheid van het werk.

Iets anders wordt het wanneer een groep van kunstenaars, van dichters en schrijvers, zich samenvoegt omdat ze zich in kunst en geest verwant voelen. Ze blijven dan klein in aantal, maar zij kunnen hun kunst, hun gedachte, zonder belemmering dienen. Zij hebben geen rekening te houden met de stoffelijke belangen van een meerderheid. Zij ontgaan de kans op een beschuldiging als onlangs tegen de inrichters van de Amsterdamsche Vierjaarlijksche werd ingebracht: dat zij uit 'een dingen om de dankbaarheid en bijbehorende stem, ook voor de toekomst' onbeduidende inzendingen hebben opgenomen 'van de middelmatigen en minderwaardigen, die immers de meerderheid vormen in de vereenigingen'. Vóór alles - zij leven in de *ware* gemeenschap.

Dit mag wel eens met nadruk gezegd worden. De kunstenaarsvereenigingen die uitsluitend een stoffelijk doel beoogen trachten hun invloed uit te breiden. Dit is hun recht. Een aantal van hen verbinden zich. Dat is een daad die in de reden ligt. Zij streven - en wij gunnen hun die van harte - naar een indrukwekkende vertegenwoordiging in een gemeenschappelijk kunstenaarshuis. Dit is alles zooals het behoort, mits zij de *ware* gemeenschap van kunstenaars, die welke op verwantschap van kunst en geest berust, die welke het voortbrengen van goede kunst en oorspronkelijke gedachten wil bevorderen, in haar recht laten en haar geen afbreuk doen.

Niet lang geleden verzond het bestuur van de Noord-Nederlandsche Vereeniging van Letterkundigen een rondschrjven. De slotzin was de volgende: 'Bij de toelating van collega's neemt het Bestuur uitsluitend in aanmerking, of zij arbeid, in welken vorm ook, hebben voortgebracht, hetzij als boekwerk,

drama, bijdragen in tijdschriften of wat dan ook, dat als letterkundig werk kan worden aangemerkt.' De laatste tien woorden zijn welsprekend. Men moet een letterkundige zijn om zoo duidelijk te kunnen uitdrukken, dat het niet te doen is om de kunst maar om vermeerdering van het ledental. Wie zal zeggen dat dit niet geoorloofd is! Maar wie zal niet tevens inzien dat er kunstenaars zijn die een dergelijk kweken van wat-dan-ook-geschreven-hebbende letterkundigen niet willen bevorderen. Zij voelen daar geen roeping toe. Zij zwijgen en onthouden zich. Of het Bestuur nu ook geneigd is het gedrag van die onthouders te billijken? Wel zeker niet. Gij, hollandsche auteurs, - zegt het - die nog geen lid of geen lid meer zijt, komt 'in de bedenkelijke positie de vruchten te plukken van den arbeid eener Vereeniging, die gij door, onbewuste of bewuste, passieve tegenwerking' schaadt.

Geen oogenblik is het in het Bestuur opgekomen of niet noodzakelijk door het kweken en in haar Vereeniging stem geven van slechte letterkundigen, de kunst en daarmee ook de stand van de letterkundigen geschaad wordt, - het ziet alleen de schade aan zijn Vereeniging.

Dit is onbescheidenheid.

En dáartegenover komt het mij hoogst gewenscht voor met nadruk te doen opmerken dat de stoffelijke gemeenschap niet de eenige is.

Er is ook een geestelijke, ook een die wel eischen stelt, een die kunst en gedachte zelfs vóór het aanzien van de kunstenaarsstand wil bevorderd zien, ja die gelooft dat, beter dan door wat ook, dat aanzien wordt bevorderd door voortreffelijke kunst.

Wanneer de bestaande vereenigingen, gezamenlijk

vergaderend, zich als een parlement van kunsten beschouwen, wanneer zij zich aan Regeering en Stadsbestuur aanbieden als *het* raadgevend lichaam in kunstzaken, wanneer zij, in één woord, willen doorgaan voor de eenig-mogelijke vereeniging van kunstenaars, dan matigen zij zich, mijns inziens, een gezag aan, dat niet van hun bevoegdheid is.

Gezag in zake van kunst kan nooit worden toevertrouwd aan de meerderheid van alle zich-kunstenaarsnoemenden.

Indien dit gezag moet toekomen aan een meerderheid, dan alleen in een vereeniging, die op grond dat ze niet stoffelijke doeleinden heeft maar geestelijke, aan de toelating tot haar lidmaatschap hooge eischen stelt.

III

Bij de bespreking van dit onderwerp staan tegenover elkaar twee groepen denkbeelden, die we onder de woorden Vak en Roeping brengen. Allen die lid worden van een vereeniging, zijn vakgenooten; maar niet allen kwamen uit roeping tot het vak. Er zijn beroepen en bedrijven waarin van roeping weinig sprake is. Diamant-bewerker, treinconducteur of havenarbeider wordt men uit roeping zelden. Toch behooren de genoemden tot vakken van groote maatschappelijke beteekenis. Toch zijn hun vereenigingen, hun vakbonden, omvangrijk en invloedrijk.

Het is alweer de verkeerde werking van een goed denkbeeld dat de vakbonden-vorming van onze tijd werd uitgebreid tot de kunstenaars, zonder dat met de eigenaardigheden van hun vak rekening gehouden werd. Er is geen reden om ook hun bedrijf niet een

vak te noemen. Het heeft zijn gereedschappen, zijn middelen van uitvoering, zijn gunstige en ongunstige omstandigheden, zijn arbeid en zijn op de markt te brengen werkstukken. Maar wie een kunst enkel beoefent als vak wordt nooit een kunstenaar. Hij die dit wel is, weet dat onbedwingbare, heilige roeping alleen - een genade en geen gevolg van inspanning - hem in staat kan stellen zijn vak recht te doen. Een goed gedicht, een goed schilderij en welk ander goed kunstwerk ook - dood-eenvoudig goed en niets meer - kan alleen worden tot stand gebracht door wie de bezieling van die roeping in zich heeft. Dat wat aan het vak van een kunstenaar zijn waarde geeft, is de roeping, en niets anders.

Deze zeldzame verhouding nu, wordt door hen die kunstenaarsverenigingen inrichten als simpele vakbonden, volstrekt over het hoofd gezien.

Is dit uit onkunde? Uit gemis aan inzicht? Ik geloof het niet. Veeleer is het de naïeve uiting van een levensbeschouwing. De stoffelijke zij van de wereld drong in onze tijd zoozeer naar voren en er viel aan haar zooveel te ordenen, dat de menschen zich er aan gewend hebben haar te beschouwen als de eenige. Werktuigelijk verliep alles, langs de lijnen van de oorzakelijkheid, volgens vaste doelstelling. Dat het leven niet enkel op deze uiterlijke wijze, maar ook in ons zich te kennen geeft, en daar veel meer onmiddelijk, immers niet langs de weg van waarneming en gedachte, maar als innerlijk gezicht, - dat vergat men. Van het bestaan van een niet-kontroleerbaar leven wilde men niets weten. Men zou niet geweten hebben wat er mee aan te vangen. De methoden van ordening, die men met zoo goede uitslag tegenover de heele overige wereld aanwendde, konden er, immers

juist omdat het onkontroleerbaar was, niet op worden toegepast. Het zou alleen kunnen gekend worden door ingeving, en verstaan als een verborgenheid.

Nu zal niemand loochenen dat men bij tal van vakken met ingeving en verborgenheid weinig heeft uit te staan. Maar vraag uzelf eens af hoe zich tot die beide de kunst verhoudt. Ieder weet dat de meest onmiddellijke vorm waarin zich het leven als een verborgenheid te kennen geeft, de menselijke verbeelding is: de geheimzinnige macht waardoor de mensch zich als eenheid voelt, deel heeft aan het leven van anderen, in zich helder ziet wat buiten hem een chaos blijft. Ieder weet ook dat het overbrengen van die macht in een kunstwerk geen willekeurige daad is, dat het oogenblik van de bezieling door geen dichter verhaast kan worden, dat hij voor de oorsprong van zijn gedichten nooit een bevredigender verklaring weet aan te wijzen, dan: een ingeving.

Zoo is de kunstenaar - of laat ik liever zeggen de dichter in de kunstenaar - dus van nature een erkenner van de levens-verborgenheid, en een van ingeving afhankelijke. Omdat hij die ingeving verwekken noch beheerschen kan, maar haar dienaar is, daarom voelt hij zich als een die een roeping heeft, meer dan als een die een vak beoefent. Niets zal hij zoozeer duchten als het gevaar uit vakbekwaamheid werken te vervaardigen waartoe hij door de ingeving van zijn roeping niet onbedwingbaar gedreven werd.

Stel nu zulk een voor, zich met andere kunstenaars te vereenigen. Zal hij daartegen bezwaar maken? Integendeel; hij zal het wenschen. Hij weet dat hoe minder menschelijks hem vreemd is, hoe dieper en

rijker zijn kunst zal zijn. Hij zal de gemeenschap met menschen zoeken, en niet het minst die met kunstenaars. Hij voelt dat hij een geluk en een kracht ontberen zou als hij alleen stond en zich niet in het begrip en het meegevoel van zijn genooten kon spiegelen. Hij aanvaardt niet alleen, maar hij zoekt met zulke genooten de vereeniging. Hun doel zal zijn: zich te sterken aan elkanders arbeid en oordeel, elkanders meeningen te zuiveren en te verruimen, scherp te onderscheiden tusschen kunst en schijnkunst, leeken te doordringen van de heiligheid van de een en de onwaardigheid van de ander, temidden van al wat in de wereld beweegt en zich opdringt en ruimte vult, plaats en erkenning te vragen voor dat eene edele, waarvan zij gelooven dat het het zout van de wereld is, nooit op te houden met de belijdenis, door hun werk, van dat geheimnisvolle leven dat hen geroepen heeft.

Zoo verstaan zij vereeniging.

Maar hoe denkt gij dat zij zich gestemd voelen als kunstenaars tot hen komen, die zeggen: met uw arbeid, oordeel en meeningen hebben wij niet te maken, kunst en schijnkunst wenschen wij niet te onderscheiden, of de een door de heiligheid van een roeping, de ander door vrije of toevallige keus tot ons vak gekomen is, verscheelt ons niet: allen zijn wij vakgenooten, allen hebben wij belangen gemeen, verkoop, wettelijke bescherming, ondersteuning van ons en onze weduwen. Daartoe willen wij ons vereenigen. - Een nuttig doel, zullen zij zeggen, en een maatregel van voorzorg die in beoefenaars van alle vakken lofwaardig is. Maar doel en maatregel die juist in *ons* vak niet denkbaar zijn zonder miskennis van het beste waardoor het kunstenaarsvak

zich van alle andere vakken onderscheidt. Dit vak *berust* op roeping. Dit vak *duldt* niet zonder schade een vereeniging waarin roeping en geen-roeping worden gelijkgesteld. Wij willen niet, ter verkrijging van stoffelijke voordeelen, ons geestelijk goed in gevaar brengen.

IV

Het is een niet geringe winst dat in onze dagen afdoend is aangetoond hoe vaak materiële belangen zich verkleeden als ideëele. Ondanks het ontstellend gebrek aan eerbied dat er het gevolg van is, moet men het wel prijzen dat partijen en bonden die het tastbare belang van hun leden tot richtsnoer nemen, daarvoor ook uitkomen, en bij hun tegenstanders het lichaam van eigenbaat aanwijzen, overal waar het door ideologische flarden omhangen is. De levende ideëen van een tijd varen daar wel bij. Zij zijn de onmiddellijke vertegenwoordigers van het tijdsleven, belangeloos en geweldig, natuurverschijnsels die werken door aantrekking en afstooting. Maar doordat ze dit doen, werken zij ook organiseerend. Zij vervullen hun opdracht niet, dan wanneer zij zich menschen, en groepen van menschen, vormen tot werktuigen. De aldus gevormde bonden onderscheiden zich scherp van de zoeven genoemde andere. En deze, omdat zijzelf de onwaarachtige vermenging van schijn en wezen hebben gedoodverfd, kunnen niet anders dan de zuiverheid van dat verschil op prijs stellen en meewerken om het te handhaven.

Uit deze ideëele bonden is te allen tijde iedere vernieuwing ontstaan van iedere kunst en ieder innerlijk leven, hetzij men ze cenakel, bouwhut, gild,

academie, orde, school of letterkundige bent noemde; hetzij ze zich afgezonderd hielden en aan een geheimleer bonden of zich midden in de maatschappij plaatsten, aan haar beschavingswerk deelnamen en evenzeer strijdbaar waren als voortbrengend. Soms kortstondig en van maar losse door een voorbijgaand gevoel bewerkte samenhang, soms ook blijvend en dan geregeerd door duurzamer gemeenschap van denkbeelden, waren ze altijd de kern waarin het tijdsleven zich bewoog en waaromheen het zich vormde, altijd het zekere teeken dat dit leven in beweging was. Alleen als na voltooide vorming de beweging scheen te eindigen, versteenden of verdwenen zij, om onmiddellijk weer levend en werkdadig te verschijnen zoodra er gisting ontstond die tot klaring dreef. Zij bewaarden de overlevering, kweekten de nieuwe vormen, leerden de jongeren eerbied en bewondering als hoogste deugden en wakkerden in hen de liefde aan voor schoonheid en edelheid. Wat in de wijde maatschappij als een belachelijke uitzondering voorkomt: het werk liever te hebben dan het geld, was in die kleine gemeenschappen regel. Zij die erin opgroeiden droegen levenslang de indrukken die ze er ondergingen met zich als een geweten.

Wie zal het misprijzen dat, zoodra er sprake is van zich te vereenigen, kunstenaars naar zulke bonden terugdenken. In onze jeugd kenden we er een, los gevoegd, maar toch van onvergelykelijke werking. Vinden zij die ertoe behoorden, en die nu van geen vereeniging weten dan ter bereiking van stoffelijke doeleinden, niet dat ze iets verloren hebben? Laten zij dan uit hun herinnering de kracht putten om hen te vergeven die hun vereeniging afwijzen. Het kan

wel zijn, hoewel het niet bewezen is, dat zulken zijdelings eenig voordeel genieten uit het bestaan van uw vakbonden. Maar wie zal zeggen of de opofferingen die zij zich nu getroosten niet even groot zijn als die gij in uw geestdriftige jeugd voor uw idealen overhad, en of hun werken voor de kunst niet, zoo goed als het uwe, een gewin zal zijn.

1912.

Aug. Vermeylen

Het onmiskenbare bij Vermeylen is de veerkrachtige mannelijkheid die in zijn stem en zijn stijl, zijn bewegingen en wendingen, in zijn heele persoon zit, en die maakt dat ik altijd met genoegen naar hem kijk als naar een paard van goed ras.

Hij is een gevoelsmensch, zeer vatbaar voor indrukken, geneigd tot overwegingen, tot tobberijen zelfs, maar die altijd al heel spoedig zijn kracht weer bij elkander neemt tot een daad. En in die daad verliest hij wat hem in de overweging eigen was: ze is onmiddellijk, bruikbaar, in evenwicht met een omgeving waarop hij werken wil.

Bedenk nu wel dat hij niet allereerst een dichter, maar een denker is. Zijn daden zijn denk-daden. De overweging die eraan is voorafgegaan, wordt erin saamgevat, vastgelegd en uitgesproken. Maar dan, op het oogenblik van het uitspreken, is het waar dat er iets dichterlijks meekomt: het volle gevoel van de persoonlijkheid die gedachten *schept*.

* * *

De eerste gedachte van Vermeylen - van alle anderen middenpunt of achtergrond - is deze van het al-overtreffende der scheppende persoonlijkheid. Eenheid, Ziel, Rythmus, Leven, - met welke namen hij ook het Wezen zoekt te benaderen, het is altijd hetzelfde als wat in het drama Starkadd¹⁾ van

1) Zie over dit werk de studie in mijn *Stille Toernooien*.

zijn vriend Hegenscheidt hem zoo treffend belichaamd scheen.

'Beteekent een groot kunstwerk dit of dat, redeneert het zus of zoo? Het ontstaat niet in het rijk der rede, het is het verstand niet dat zijne vormen bepaalt. Nooit was het iets anders, dan de voorwerpelijke verwezenlijking van de *innerlijkste ziel* des dichters. In die innerlijkste ziel - ik kan me niet anders uitdrukken, - in de onmiddellijke aanschouwing, in die tweede wereld die 't verstand zelfs niet beschrijven kan, maar wier natuurlijke taal de muziek is, daar alleen wordt het kunstwerk geboren. En wat daar gebeurt is echter dan alle letterkundig symbolisme.

De kern van het groot Drama is dus eigenlijk niet een "handeling" verzonnen door de verbeelding, een "intrige" door den geest naar goeddunken uitgeweven: de kern is in die tweede wereld te zoeken, in den innerlijken mensch.

Dáár, onder werking en tegenwerking van al de tegenstrijdigheden van uiterlijk toeval en eigen noodlot, van al het tijdelijke en eeuwige dat rondom den dichter en in hem brandt en wentelt, kiemt een wonder gevoel, waarin alles wat zijn drama zal worden reeds besloten ligt, - en hij begrijpt zelf dat gevoel niet, maar het groeit altijd voort, het wordt voller en duidelijker, het ontwikkelt zich tot warme rijpheid. Uit dat gevoel van zijn drama zal de "handeling" zelf geboren worden, en de handelende karakters, en al de beelden en rythmeeringen van zang of gesprek. Het is als de onzichtbare dampkring waarin het drama leeft, het geheele dat zijn eenheid uitmaakt, het midden waarin elk woord zijn juisten klank geeft, elk gebaar de passende beweging.

De dichter volgt geen andere wet, hij luistert naar geen andere stem: het is, wanneer hij eindelijk “zijn droomen in volle zon ziet heenstappen”, de maat van al wat hij neerschrijft.’

Dit scheppings-beginsel, ten onrechte als van muzikale natuur gedoodverfd - het is veeleer van plastische - maar terecht als het eigenlijke van de dichter aangewezen, wordt straks in een opstel over Literatuurgeschiedenis ook de beoefenaar van dat vak als hoofdzaak voorgehouden.

‘Eindelijk zijn er in het groote kunstwerk hoofdeigenschappen, die nooit zullen passen in scherpe categorieën en vakjesramen, al werden die nog zoo spitsvondig ineengezet: buiten alle techniek om, buiten allen “katalogeerbaren” inhoud, is het groote kunstwerk bezielde door een *grondtoon*, die het in zijn geheelheid tot iets eigenaardigs maakt, en die slechts door de muzikale intuïtie kan gevat worden, - een bijzondere atmosfeer even geheimzinnig als het eenig brandpunt van waar het gansche werk lichtend uit gesproten is, even geheimzinnig als het wezen zelf van het leven. In welke schuifla zou men dat *diepe accent* rangschikken van een vers van Dante of Vondel, dat accent dat u rechtstreeks en dadelijk aangrijpt, wat ook de maat zij en de rhythmus, - die stem waar ge aan hoort, zonder te weten waarom, dat ze van een man is, die geleefd heeft, bemind, geleden als heel een mensdom, die stem, die oprijst uit de bronnen zelf van het menselijke, en in ons weerklanken wekt tot in 't oneindige? Men meet die niet, men houdt die niet vast in een phonograaf.... Toch is ze een onbetwistbare werkelijkheid. Welnu, dat “nescio quid” vooral maakt de eenheid van een meesterwerk uit, omgeeft het met

dien stralenkrans van menselijkheid, die 't van alle anderen onderscheidt; slechts in die onbepaalbare atmosfeer, dóór den diepen en vollen toon van die stem verkrijgt het woord van een groot dichter zijn werkelijke, zijn wezenlijke beteekenis.'

Als de man die dit schreef zijn stelling bepalen moet in wat men de Vlaamsche Beweging noemt, dan rekt hij zich niet tot hen die enkel afweren (nl. het fransche), maar tot hen die verwachten dat hun volk iets eigens zal voortbrengen. In de eigen voortbrenging voelde hij het zwaartepunt van iedere levenskrachtige beweging, en in het besef daarvan de zelfstandigheid die zichzelf bezit en begeert.

Ik geloof dat in de geschiedenis van de Vlaamsche Beweging Vermeylen een ongewoon belangrijke figuur zal zijn. Op het oogenblik dat haar romantische, nationalistische vorm was uitgeleefd, heeft hij voor de krachten van het land - vooral geestelijke - oog gehad en sprak het uit op welke wijze zij werkelijk en europeesch kon voortbestaan.

Niet door een verouderd verzet van zinledig geworden vaderlandslievendheid, maar door een zeer wezenlijk medeleven en medearbeiden in geest en kunst van het werelddeel.

'Wij willen Vlamingen zijn om Europeërs te worden.'

Dit bezit van iets stelligs als kern en oorsprong van zijn doen en denken, maakte hem tot de geslagen vijand van slechts schijnbaar vereenigende leuzen en verzamelwoorden, niet alleen in de dagelijksche strijd, maar ook in wetenschap en bespiegeling. Zijn openings-les 'Methode in Kunstgeschiedenis' is daar evenzeer een voorbeeld van als zijn 'Kritiek der Vlaamsche Beweging', en niet minder dan deze

zijn korte bespreking van Maeterlinck's *La Sagesse et la Destinée*.

De laatste heeft bovendien nog iets meer: ze heeft de gemoedstoon die ontstaat uit afkeer van het niet-gewilde, en die ineens de woorden vindt voor wat Vermeylen wèl wil: 'de oprechtheid van een mannelijken kijk in de wereld, - van den eerlijken eenvoud die niet op formules teert, maar de dingen zelf liefheeft, en de dingen aanvaardt zooals ze zijn, zonder vreesachtig omzien.'

Waar ik de oprechtheid en aanstonds ook andere deugden van zijn temperament wil prijzen, moet ik vooraf een tekortkoming ervan aanwijzen. Ze ligt misschien minder in zijn aanleg dan in de houding waartoe hij gedrongen is.

Hij voelt zich de woordvoerder en kampvechter van een beweging, waarvan hij zeer goed bevroedt hoe zij inwendig het krachtigst zijn zou en die hij naar buiten zoo krachtig mogelijk wil doen vóórkomen. Als er inwendig aan die kracht iets ontbreekt of als buitenaf de erkenning niet zoo volkomen is als hij wenschte, dan smart hem dat; dan wordt hij ongeduldig en onrechtvaardig. En in onrechtvaardigheid en ongeduld verliest hij de juiste blik op de verschijnselen die hem ter harte gaan.

Zoo beseft hij duidelijker dan iemand dat een wereldleven niet in dorpsnovellen kan worden saamgevat en dat een waarlijk groote literatuur naar zulk een saamvatting streven moet. Maar zijn verlangen zoo iets waarlijk-groots door een Vlaming bereikt te zien heeft hem - naar mijn overtuiging - onrechtvaardig gemaakt tegenover Streuvels. Omgekeerd ziet hij helder genoeg om Guido Gezelle te erkennen als de eigenaardig west-vlaamsche dichter en de

beteekenis van Rodenbach beperkt te achten tot een aanloop in een hoekje van Vlaanderen; - niet *hij* is de man om de zoete koek van noord-nederlandsche bewondering liever te lusten dan met mannelijke leeftijd bestaanbaar is; - toch heeft hij (ik overdrijf hier niet) zoo goed als geeischt dat ook de laatste Noord-Nederlander hem die koek van de Rodenbach-bewondering zou aanbieden.

Neem u in acht - zou ik hem willen antwoorden - uw ongeduld doet u onbillijk zijn tegenover Noorden en Zuiden. Wat het Noorden betreft: wees tevreden dat het, vrijwillig, uw dichters met zóó groote toegenegenheid is tegemoet gekomen. En neem het aan het Zuiden niet kwalijk dat het niet nog belangrijker is dan het al is.

Van dit ongeduld en deze onrechtvaardigheid afgezien - fouten, zooals ik zei, niet zoozeer van zijn aard als van zijn houding - is het een genoeg de velerlei deugden waar te nemen die Vermeylen door zijn stijl ontplooit. Er is, met name, in de lenigheid van zijn gevoelig onderscheidende volzinnen een element van geestige vroolijkheid dat zich door tal van goedgevonden woorden en uitdrukkingen teekenachtig kennen doet. 'Beweringen die we maar dadelijk bij den schabernak moeten vatten,' 'vraagstukken die ons tegensarren,' 'langzaam te trekhielen van het werk tot den schrijver, en van den schrijver tot al wat hem gevormd heeft', een begrip dat 'geniepiger' in de hoofden der historici komt spoken, - ziedaar voorbeelden van een beeldende spreekwijs die, behalve zin voor het eigenaardige, ook een gezond humeur verraad. Elders lezen we: 'Het lijkt me waarschijnlijk dat de heer Renard een goed deel der gedachten van Hennequin heeft

uitgesponnen, al noemt hij hem zoo zelden, en dan nog als 't ware *met een pruilmondje*.' Op een andere plaats: 'Dit is, goddank, geen wijsheid die u bij de keel grijpt. Wil maar eenige volzinnen vasthouden: zij slibberen weldra uit uwe handen, met een sierlijk gedein.' Dit *slibberen met een sierlijk gedein* is kostelijk. Als laatste voorbeeld het begin van het opstel 'Partikularisme?': 'Sedert een paar jaren bimbamt er dialect uit alle Vlaamsche torens. De lekkere wind, die uit den Avelghemschen hoek langs de Schelde scheert, heeft het in jonge hoofden gezaaid, tot in 't kille Noorden toe. In zijn klokkenspel gezeten laat Teirlinck de slepende e maar triomfantelijk losspringen waar ze wil, en hier en daar wordt het "nieuwe geluid" opgevangen. Doch de ouwe heeren, die 't beter weten, beginnen misnoegd te grommen, en zeggen dat al die kwaperterije de toekomst der Nederlandsche taal in gevaar brengt.'

Dat de bezitter van een dergelijk schrijftalent dit ook wel eens op zichzelf wil oefenen, en niet altijd naar aanleiding van een boek of gebeurtenis, verbaast ons niet. Temeer, wanneer behalve de reeds getoonde, nog een andere gaaf hem eigen is.

In het opstel 'Constantin Meunier' schrijft Vermeylen zijn indrukken van teekeningen en beelden. Tegelijk noemt hij de algemeene gedachte waardoor al die indrukken zijn saamgevat.

'Het werk van Meunier, zoo (nl. ter bezichtiging in de Brusselsche Kunstkring) bijeengesteld, verschijnt als één hymne aan den Arbeid.

De schilderijen, teekeningen, pastels en aquarellen geven ons vooral het dekor waaruit hem eens de openbaring van zijn kunst te gemoet kwam: het zwarte land, melaatsch en bar onder zijn laag van

verdoofde lava, geschramd en geschorst door het vuur en het wroeten der menschen, met zijn duizenden schouwen, die rooken naar den naren hemel, waar de zon zelve versmeult als achter een morsig floers; en daarin de gedrochtelijke fabrieken en mijnloodsen, als geniepige beesten nijdig neergehurkt, boven de dorpjes met hun lage, geelachtig gekalkte kotten, riekende naar goren kost en smook en armoede.

Een hymne aan den Arbeid; maar met meer lyrische kracht nog zingt die uit zijn bronzen beelden. Daar zijn ze: de zwarte zwoeger die kolen loshakt, in de klamme lucht van lampenrook; - de halfnaakte puddeler, wroetend met langen rakel in de opbrieschende fornuizen, of uitrustend, met zwaar hijgende borst, en de plebejische lip die afhangt van vermoeienis; - zij zijn er allen, de scheppers van kracht en rijkdom, harde muilen, waar zweet en kolenpulver op plakt, de oogholten als ingevreten door vlam en duisternis, - de smid, de glasblazer, de scheepslosser, die staal en graan in de havens versjouwt, dat de wereld het hebben zou, - en de weerharde visscher, en de zwijgende landman, die van de vroegste tijden af met hetzelfde gebaar over de voren stapt en 't brood voor allen zaait, kijkend met scherpen blik over de eindeloze vlakten.'

Deze gaaf, niet enkel gedachten met verduidelijking door middel van beelden, te kunnen uitdrukken, maar beelden te bootsen die vertegenwoordigers van gedachten zijn, heeft Vermeylen tot andere en belangrijker arbeid aangelokt.

De Wandelende Jood is zulk een gedachte-vertegenwoordigende beeldenreeks. De opstandige mensch (Ahasverus) minacht de

vrijwillige lijder (Christus), zoekt tevergeefs zich te vereenigen met de stof, zich te verliezen in het bovennatuurlijke, vindt eerst vrede als hij samen met anderen vrijwillig het leven lijdt.

Ziehier de gedachte, en - in de tegenstelling Ahasverus-Christus - meteen haar beeldwording.

Vier groepen van beelding dus. Eerst hoe Ahasverus het schoenlappertje te Jeruzalem, die alles verwachtte van Jezus, ertoe komt, gedurende het verhoor voor Caïphas en Pilatus, de lijder te minachten, 'die een droom had, en geen zwaard om er een waarheid van te maken.' Maar de blik waarmee, gestort onder de last van het kruis, Jezus hem aanziet, zal hem bijblijven, ook als hij na de kruisiging vlucht met de zekerheid dat hij nooit weer rusten zal. - Daarna Ahasverus' tocht over de aarde, de onmogelijkheid voor zijn onsterfelijke geest om zich met dat aarde-leven te vereenigen, erin weg te groeien. - Dan zijn verblijf bij een kluizenaar en hoe het verloren gaan in de hemelsche extaze hem belet wordt door de herinnering aan het aardse lijden. - Eindelijk zijn leven onder de mensen en zijn ontmoeten van een vrouw met wie tezamen hij het leven dragen wil.

In de eerste groep was het volledige beeld vanzelf gegeven: het bekende verhaal van Ahasverus, ingelascht in het nog bekendere kruisverhaal. Het karakter van de jood die geweigerd had Jezus op te helpen, moest vervormd worden naar de geest die in nieuwere tijden aldoor de oude overleveringen omschiep: de geest van opstand en hooghartigheid. Tegenover Jezus kreeg zoo de boosdoener van vroegere eeuwen een eigen waardigheid.

Maar in overeenstemming met die waardigheid

kon hem niet, als de straf voor een vergrijp, het eeuwige lopen worden opgelegd. Uit hem-zelf, onder de invloed van de blik van Jezus, moest dat rusteloos zwerven opkomen. Zoo gebeurt het dan. Doch nu is Ahasverus ook tevens zijn *oorspronkelijke* karakter kwijtgegaan. Het karakter, bedoel ik, dat in zijn eeuwigheid gelegen was. Waaraan zou hij dat ontleenen, anders dan aan het bevel van Jezus? Vermeylen geloof toch niet dat de enkele mededeeling: Ahasverus wist dat hij nooit meer zou rusten, - zijn wezen voor ons dermate verandert dat wij voortaan de eeuwige wandelaar in hem zien?

Het komt mij voor dat wij hier een grove fout in de samenstelling van het boek grijpen. Van een tijdelijk wezen moest Ahasverus een eeuwig worden. Indien niet door het bevel van Jezus, dan door omkeering van zijn innerlijk. Maar hoe ook gemotiveerd of hoe ook ontstaande, deze ontzettende en verbazingwekkende omwaarding van zijn wezen moest als het feit van zijn leven en als het keerpunt in zijn geschiedenis ons onuitwischaar zijn ingedrukt.

Vermeylen doet niets daarvan. Het is als zou hij gedacht hebben: ieder weet voldoende wie de wandelende Jood is. Maar dergelijke veronderstellingen baten geen kunstwerk. Daarin moet alles aanwezig zijn, en vóór alles het belangrijke. Niets nu - herhaal ik - is in het leven van de wandelende Jood belangrijker dan het oogenblik waarop hij van tijdelijk eeuwig wordt. De afwezigheid van dit moment in het boek is een fout zoo groot als er ééne te maken viel.

Als dan ook in de tweede groep Ahasverus' aardsche reizen ons worden voorgevoerd, dringt niet tot ons door wat daarin het angstwekkende is, dat

hij namelijk al dit tijdelijk bestaan ziet van uit de eeuwigheid.

Vermeylen zegt het: 'hij stond buiten den tijd der menschen', - maar waar wij niet begonnen zijn hem als voortaan-eeuwig te voelen, blijft deze mededeeling ons duister. Ze verwacht zelfs voor ons het verhaal van avonturen dat overigens met een dergelijke ontijdelijkheid niets te maken heeft.

Er komt nog iets bij: het besef van in aanraking te zijn met een eindeloos leven kon ons door de opeenvolging van zeer veel verschillende tijden zijn bijgebracht. Als de eene voor, de andere na, een reeks van beschavingen ons getoond waren en Ahasverus, honderd levens bij honderd verschillende volken levend, - ook dan zou onze indruk van zijn wezensverandering niet gering zijn toegenomen. Maar ook dit gebeurt ons niet. Ahasverus reist, maar toch niet meer dan men in een zeker aantal jaren doen kan. Dat hij het langer deed - de schrijver toont het ons niet, maar spreekt ervan. 'Hij zag nieuwe volkeren opdoemen en verzinken' - zegt hij. Alsof ook hier weer, tegenover de afwezigheid van het zichtbare, het enkel gehoorde niet eerder verwarrend werkt! -

De eenige wijze waarop Vermeylen ons het tijdelooze tracht bij te brengen, is door verbeelde landen en verschijnselen in één adem met werkelijke te noemen. Maar ten onrechte. Wat wij willen is blijven in de tijd, om daaraan te weten het ontzettende van Ahasverus' eeuwigheid.

Door de derde groep: Ahasverus bij de kluizenaar, wordt het hoe langer hoe duidelijker dat er van een tot eeuwigheid verdoemde Ahasverus geen sprake is. De strijd tusschen geestelijke extaze en menscheleed

die deze zwerveling vult, heeft met dit vonnis niets meer uittestaan.

En zoo is het ook in de vierde. Als die zwerver onder arbeiders geleefd heeft en geeindigd is zich een vrouw te vinden, dan heeft hij aan een kleine schets van hedendaagsch werkelijk leven deelgenomen; maar dat hij nu, met zijn vrouw, voort zal gaan te wandelen, wordt door niemand meer als ernst beschouwd.

De jeruzalemsche schoenlapper Ahasverus, denkt men, die zich door zijn opstandigheid de doem van een aardsche onsterfelijkheid veroverde, - deze ontembare werd in het vlaamsche land een braaf echtgenoot die nu nog eenigszins het leven van een vagebond mag voortzetten, maar zonder twijfel, als er kinderen komen, zich ook als burger vestigen, zijn beroep uitoefenen en te rechter tijd sterven zal.

Ik geloof dat het van Vermeylen een misgreep geweest is zijn idee en ervaring van een opstandige jeugd die na vergeefs her en der dwalen huiselijke vrede gevonden heeft, in de Ahasverus-mythe te willen afbeelden. Die mythe leende er zich niet toe. En met al zijn schrijftalent is hij niet in staat geweest dat gebrek te bemantelen.

Want tot nu toe sprak ik van de samenstelling van het boek en niet van zijn uitvoering.

Vermeylen heeft zich niet alleen het innerlijk ideaal voorgesteld van een Ahasverus die zijn held zou zijn, - maar tevens het uiterlijke van een boek dat, hoewel modern, door zijn toon en geest aan de oude volksboeken zou herinneren.

Zijn opgaaf werd hierdoor in niet geringe mate gecompliceerd.

Hij had nu: een mythe die zich niet leende tot

wat hij te zeggen had, èn een toon en geest, hem niet van nature eigen, en die hij nochtans moest trachten nabij te komen.

Geen wonder zoo aan deze complicatie het boek is verongelukt.

Een voorbeeld. Als Ahasverus zijn tocht door de wereld maakt zien we hem behalve in werkelijke, ook in fantastische streken: het land van de luismenschen, de stad der Wijzen, Luilekkerland. Dat is nu heel aardig, en het is juist als in volksboeken en oude geschiedenissen. Maar - er is dit onderscheid dat de oude schrijvers naief waren en door Vermeylen hun naiefheid wordt nagebootst.

Men vraagt zich dan ook af in *welke* toon eigenlijk het boek geschreven is. Er is de ernst van de bedoeling Ahasverus tot levens-symbool te maken - ernst van opzet en die ook in de stijl voortdurend naar voren dringt. En er is de poging zich de schijn te geven van een antieke ernst, een naieveteiten-ernst die men niet heeft. Deze poging, dit spel, is een uiting van het ironische, en zoo ziet men de toon van het boek in een mengeling van ironie en ernst bestaan. De ernst evenwel - we zagen het - heeft zich niet in de Ahasverus-mythe de gedaante gevonden tot zijn belichaming. Aan de ironie wordt de taak opgeladen die tekortkoming te bemantelen. Zij is van de twee de sterkere. Zij dringt zich in iedere groep, in iedere beschrijving, in iedere uitdrukking. Haar rijkdom aan met hupsche geest gevonden spreekwijzen moet doen vergeten dat de ernst geen woorden heeft.

Ja, het schijnt zelfs alsof haar woorden moeten doorgaan voor die van de ernst.

En dáár, op deze proef, waar de taal van het

spiegelend en ontledend verstand, van het schrijftalent, die van de ernstige uiting vervangen moet, daar vind ik dat het werk van Vermeylen bezwijkt.

Lees de allereerste bladzijde:

‘In dien tijd, 't was toen Onze-Lieve-Heer nog onder de menschen preekte, leefde er in een kelderken te Jeruzalem een schoenlapper genaamd Ahasverus. Hij was in 't zelfde jaar als Christus geboren, een flinke opgeschoten kerel van een Jood, met een beenderig gezicht en een paar klare kijkers, waar een vlam in stak.

Die Ahasverus was niet gelukkig.

Men verkocht hem geen knollen voor citroenen. Hij stond gaarne met beî zijn voeten op den grond, en had nooit met een handvol zout achter de musschen geloopt. Wat niet recht was noemde hij krom, hield weinig van zeggen, en liet de menschjes leven.’

Mijn indruk is: geen toon; indien men onder toon de uit het hart opwellende stem verstaat. Daarentegen, van het eerste woord af, de vermoeiende bemoeienis met het uiterlijk. De eene bijzonder-vlaamsche uitdrukking voor en de andere na, moet op haar plaats gebracht. Schoenlapper en kelderwoning moeten vooral evenzeer vlaamsch zijn als al het andere. Het talent dat we in Vermeylen's vroegere geschriften hebben opgemerkt overwoekert de eerlijke mannelijke ernst, die we hem, eveneens op grond van die geschriften, hebben toegekend. Waartoe zou het dienen dat talent uit bladzijde na bladzijde te doen blijken. Het vertoont zich in dit boek niet anders dan in een strijd met de oorspronkelijke kracht waaraan onderworpen het schoon zou zijn.

Vermeylen heeft tien jaar geleden een opstel geschreven dat zich onderscheidt van al zijn andere.

'Eene Jeugd' heet het. Het is een biecht waarvan de inhoud vrijwel dezelfde levenservaring is als die hij ook heeft toegedicht aan Ahasverus. Er is in dat opstel een gang en een klaarheid als ik, bij Vermeylen, nergens anders vind. Haast een andere stem dan zijn gewone. In elk geval, een onder de aandrang zich uit te storten, aarzellooze en onbelemmerde. Verbeelding is in de woorden niet, maar als de verzinnelijking van een ongewoon gemoedsverschijnsel, is de klank en de beweging van die woorden zelf een verbeelding, schijnen ze vrij van hun schrijver, schijnen ze werkelijk die van de vriend op wiens rekening hij ze mededeelt.

Welnu, op de stroom van dit proza is de heele *Wandelende Jood* een onwezenlijke spiegeling. De eierzucht het eigendoorleefde tot iets algemeen te maken, in de biecht geslaagd, schijnt mij mislukt in dit beeldgebouw.

Een misgreep, - zeker een die Vermeylen door ander, wezenlijker werk zal vergeten doen; neen, een die ter wille van vroegere arbeid al vergeten is. -

1906.

Helene Mercier: verbonden schakels

Omstreeks 1880 is Amsterdam een brandpunt geweest van dichterlijk en geestesleven, en in betrekkelijk kleine kring werd daar gedurende enkele jaren velerlei gedacht en uitgesproken wat ook nu nog de gemoederen bezig houdt.

Om de waarheid hiervan te gevoelen heeft men nog maar eens de opstellen van Helene Mercier te lezen. Zij zijn niet het werk van een groot denker of schrijver, maar alleen de uiting van een vrouw die aan het toenmalige leven, naar de maat van haar door ziekte ondermijnde krachten, een bescheiden maar innig aandeel nam. Haar onderwerp: wat zij voor zichzelf getracht heeft te veroveren, en wat zij voor alle vrouwen van haar stand zou wenschen. De aanleidingen waarbij zij schreef: de oprichting van een Leesmuseum voor vrouwen, de toelating van vrouwen tot een Hoogeschool, de gedichten en romans van een paar engelsche dichters, een boek over Philanthropie, vragen betreffende huwelijk en vrouwen-kiesrecht. In alles dus het naastbijliggende, en - zoo zou men geneigd zijn te denken - het meest voorbijgaande, datgene wat na een ontwikkeling van twintig, dertig jaar al lang overleefd moet zijn. Wat maakt het uit langs welke weg juist deze ééne amsterdamsche vrouw van goeden huize zich van sommige vooroordeelen vrijmaakte en wat zij voor haar soortgenooten begeerde! Hoe kan het nu nog

belangrijk zijn wat toen gezegd werd over instellingen en boeken, die òf hun kindsheid te boven òf voor een goed deel verouderd zijn! Waarschijnlijk toch - in een tijd dat menschen en toestanden sneller dan ooit te voren veranderen - heeft datgene wat toen over het voorkomen van die dingen geschreven werd, voor ons alleen een anecdotische beteekenis!

Zoo zou men denken, maar zoo is het niet. Mevrouw G. Kapteyn-Muysken, die deze nieuwe uitgaaf van 'Verbonden Schakels' inleidde, heeft volkomen gelijk als zij zoowel aan de *persoonlijkheid* van Helene Mercier als aan haar tijd een beteekenis toeschrijft die zich ook nu nog gelden doet.

Haar persoonlijkheid, - haar 'zieledrift' zegt zij. En ook haar tijd, 'dien tijd van algemeene ontwaking, toen op allerlei gebied een nieuw streven opbloede' en de menschen in wie het nieuwe leven gistte niet ver uit hun omgeving hoefden te gaan om andere menschen aan te treffen die hen hielpen en aanvuurden.

'Door haar leermeester Dr. W. Doorenbos, den uit dien tijd welbekenden raadsman van jonge vrouwen en jonge mannen die den drang vooruit en omhoog in zich voelden opwellen, - door dezen scherpzinnigen wijze werd Helene Mercier naar de Grieken verwezen -'.

Het zal in 1883 geweest zijn dat ik Helene Mercier leerde kennen op de studeerkamer van Dr. Doorenbos. Zij was niet jong meer, in haar voorkomen de bescheidenheid zelf, geen bloeiende gezondheid, een van die menschen die niet meer plaats innemen dan juist de stoel waarop ze zich neerzetten. Wat ik aan haar opmerkte waren de oogen. Die waren niet

levendig, zij waren stil. Zij waren ook te klaar dan dat men zou kunnen zeggen dat iets erin brandde. Maar zij hadden het licht van een brand. Van een brand die misschien eens veel gevaar geloopt had te worden uitgebluscht, en die nu als een kleine vlam behoed en onderhouden werd. Al het overige was onbelangrijk. Deze vrouw maakte zeer de indruk van het meeste te willen doen met de minste bewegingen: als die kleine vlam daarbinnen maar branden bleef. Want die was warm en licht, in één woord weldadig. Zij kon er niet buiten, noch voor zichzelf, noch voor anderen. Want het scheen volstrekt niet dat zij de levendigheid van anderen niet gedooien kon, of dat zij zich terugtrok tot het genieten van wat haar eigen was. Integendeel, er was in de oogen een uitgaan, een drang, maar die werd, of liever voor goed was teruggehouden. De oogen van Helene Mercier spraken haar liefde uit voor dat wat zij zichzelf ontzegde.

Het moet wel een innerlijke noodzaak geweest zijn die haar tot de studie van het Grieksch dreef, en tot Doorenbos. Mevrouw Kapteyn zegt: 'om door den geest der klassieke oudheid haar aangetast zenuwleven tot rust te brengen.' Doorenbos, die een bewonderaar van Bakhuizen van den Brink was, vertegenwoordigde voor toenmalige amsterdamsche jongeren juist hetzelfde wat, bij hun eerste ontmoeting, Bakhuizen bracht aan Potgieter. 'Er ontrolde zich voor mijn blikken' - zegt de laatste - 'een Hellas, als het mij nooit vergund was geweest zelfs maar te vermoên'. Niet zij die alles omtrent de Grieken weten, maar die zeldzamen die in hun heele wezen 'de volle vrijheid welke (de grieksche wereld) aan alle menschelijke gewaarwordingen en

gedachten vergunde' beleven en zichtbaar maken, oefenen waarlijk die vrijmakende invloed uit waarvan Hellas het geheim heeft. Want de eerste werking van die invloed is vrijmaking, de tweede is vorming. Beide gingen van Bakhuizen uit op Potgieter, beide deed Doorenbos overgaan op de jongelingen die naar hem luisterden, de jonge vrouwen die hem aanhingen.

Helene Mercier was dus niet alleen maar, zooals er meer waren, een vrouw die zich een ontwikkeling wist te waarborgen en zich losmaakte van sommige vooroordeelen, maar op een beslissend oogenblik in het nederlandsche geestesleven behoorde zij onder de eersten die, door innerlijke nood gedreven en vast besloten de suffe sleur niet langer te dragen, hun bevrijding en de eerste beginselen van hun vorming daar zochten waar zij altijd aanwezig en voor dat geestesleven het werkdadigst gebleken waren, namelijk in die grieksche wereld, die haar, zoowel als de dichters onder haar tijdgenooten, door Dr. Doorenbos ontsloten werd.

Dit inzicht verklaart haar beteekenis. Zij was dichter noch denker. Er was aan haar geen spoor van mannelijks. Zij was een vrouw die behoefte had aan religie, aan liefhebben, aan geheel zichzelf te zijn door zich geheel te geven aan anderen. Wat zij bij de Grieken zocht was dus noch kunst, noch wetenschap, noch mannelijke levens-voering, maar recht op zelf-ontplooiing en harmoniseering van innerlijke vermogens, en die voor de vrouw. Met dit te wenschen nam zij, op de wijs die haar paste, deel aan de nieuwe beschaving die in Nederland begonnen was. Zij werd een voorbeeld voor tal van vrouwen die haar bewonderden en navolgden. Zij maakte het mogelijk dat, in de vrouwen-gemeenschap van onze

dagen, haar aandenken kon worden vereerd als dat van 'een heilige van den nieuwen tijd.'

Dr. Doorenbos was een veel te eigenwillige persoonlijkheid, dan dat hij zijn leerlingen een effen en onpartijdig beeld van de grieksche beschaving zou hebben toegespiegeld. Hij ontleende er alleen trekken aan, die door zijn bewondering en geestdrift gedragen, en overgestort in de harten van hoorderessen en hoorders, daar eveneens bewondering en geestdrift opwekten. Als dan ook Helene Mercier onder woorden brengt welk een openbaring de wereld van de Grieken voor haar geweest is, als zij beschrijft hoe er een dag voor haar aanbrak 'waarop zij als ging tasten en proeven, als het ware in een gestalte voor zich uit zag gaan, wat het leven wezen zou, indien het den verheven, ontwikkelden eenvoud der Grieken ter basis had; indien hun eerbied voor het natuurlijke er zich *natuurlijk* in ontplooid; indien het vrij kon zijn van elke phrase, elke huichelarij; indien het waardigheid kende zonder deftigheid, vrijheid zonder ruwheid, vrijmoedigheid zonder onbeschaamdheid, vroolijkheid zonder oppervlakkigheid, beschaafdheid zonder gekunsteldheid, bevalligheid zonder onwaarheid of krachteloosheid,' - dan zie ik in deze met zorg gekozen reeks van tegenstellingen niet zoozeer de Hellenen, als wel Doorenbos. Onze oude leeraar, hij mocht dan van de Grieken spreken of van de amsterdamsche straatjongens, - hij sprak altijd van dat wat hij in de samenleving van zijn dagen haatte - èn liefhad. Dit laatste namelijk als hij het aanwezig vond. Maar vond hij het in het heden niet - en dat gelukte hem maar zelden - dan wist hij dat het in het verleden was. Hij had het

daar èn als tegenstelling èn als kracht om op te leven onvoorwaardelijk noodig. En daar hij phrase en huichelarij, deftigheid, ruwheid, onbeschaamdheid, oppervlakkigheid, gekunsteldheid en krachteloosheid niet uit kon staan, moest hij in heden of verleden het bestaan vaststellen van natuurlijkheid, waardigheid, vrijheid, vrijmoedigheid, vroolijkheid, beschaafdheid en bevalligheid zonder bijmengsel van de opgenoemde ondeugden. Het lag voor de hand dat hij ze bij de Grieken aanwees en tevens dat, vooral voor de oogen van een vrouw, zijn bewondering een gloed wierp over die oude wereld, waarin alleen het bewonderenswaardige zichtbaar werd.

Zóó kon het gebeuren dat een vrouw die van begeerte brandde om andere vrouwen sterker en fierder te maken, haar allereerst de grieksche mannenmaatschappij binnenleidde. Dat dit bij uitstek een mannenmaatschappij was, scheen zij niet op te merken. Integendeel vestigde zij, ten bewijze hoe door de Grieken de vrouwelijkheid geeerbiedigd werd, de aandacht op de trojaansche Helena. En verder hield zij de helleensche *man* aan de europeesche *vrouw* ten voorbeeld voor.

'Denken wij thans slechts aan ééne, maar voor de levensopvatting der jonkvrouw zeer gewichtige tegenstelling tusschen onzen en den griekschen geest. - Zij heeft geleerd in zelfverloochening den hoeksteen van den grondslag des zedelijken levens te zien; ginds aanschouwt zij een maatschappij, wier zedelijkheid op zelfverheffing is gebaseerd. Tegenover het woord haars levens: "gij moet" en "gij zult", hoort zij ginds: "gij moogt" en "gij kunt" weerklinken. Zij heeft de hoogste verdienste leeren toekennen aan het volbrengen van een taak, die het meest met eigen lust en neiging strijdt, ginds ziet zij slechts waarde

hechten aan den arbeid, die eigen aandrift en kracht tot ontwikkeling brengt. Zich bukken en dienen klinkt het hier; zich opheffen en machtig zijn ginds. Nederigheid hier; hooghartigheid ginds. Het eigen ik kortwieken hier, het eigen ik de vleugels leeren ontplooiën ginds. Deugd ten koste van geluk hier; geluk door middel van deugd ginds.'

Een moedig individualisme dus, maar waarin de schrijfster toch niet tot het einde gaan dorst. Hoe kon ze ook? Dit individualisme immers is een bij uitnemendheid mannelijk ideaal en zij kon toch niet ophouden vrouw te zijn. Vrouwen zullen altijd de Daad in mannen bewonderen maar voor zichzelf als ideaal het Offer stellen. Bij mannen is het omgekeerd. Dat dan ook Christus, het vrijwillige offer ten behoeve van de menschheid, zooveel eeuwen de God van alle Europeërs geweest is, beduidt voor de vrouwen de grootste waarborg van geluk en zegepraal die hun kon te beurt vallen. Aan niets hebben zij ooit zooveel te danken gehad als aan geloof, leer en instellingen van het Christendom.

In haar geestdrift voor Doorenbos' grieksch individualisme heeft Helene Mercier dit niet ingezien. Zij had ook de gedeeltelijke zelf-bevrijding - nu het Christendom niets dan een boei geworden was - te zeer noodig dan dat zij de hulp van het Griekendom niet zou aanvaarden en toejuichen. Maar tevens sprak zij uit 'dat de meest volkomen offerande van het eigen ik de meest ware en volledige uitdrukking van het eigen ik moet worden genoemd'.

Wat zij zocht was dus de lijn waar grieksche en christelijke geest samenkwamen, of, liever nog, een huwelijk van beide. Zij vond het waar de grieksche geest zich terugtrok uit de wereld van de tot daden

lokkende verschijnselen, waar hij *innerlijk* werd. Zij haalt een uitspraak van Hemsterhuis over Socrates aan. Ik durf erop zweren dat het weer Doorenbos geweest is die haar de weg wees naar Hemsterhuis, over wien Bakhuizen zijn bekend opstel schreef. Socrates - zegt Hemsterhuis - *'s'avis le premier d'entrer tout de bon en lui-même et y trouva un monde bien autrement riche, que celui que ses organes physiques lui développaient'*. In Plato's Idee van het Goede, die zon waarvan de Rechtvaardigheid de helderste lichtstraal is, vond zij het wezen terug waarvoor zij zich kon offeren. Hoe zeer zij ook de jonge vrouwen in haar omgeving opwekte de schoone daadkracht van de Grieken te leeren kennen, te bewonderen en na te volgen, - voor zichzelf en voor hen hield zij vast aan de overtuiging dat de ziel van de vrouwelijke daad het Offer moest zijn.

Helene Mercier is een vrouw geweest van hooggestemde denkbeelden en tot een beperkte praktijk heeft zij eerst laat toegang gevonden. Nu is het eigenaardige van alle praktijk dat zij naar denkbeelden zeer weinig luistert, maar voor instinkten uiterst gevoelig is. De meeste menschen zijn onbewust en zelfs zij die zich bijzonder bewust voordoen, en het ook in menig opzicht zijn, volgen in hun belangrijkste handelingen volmaakt onberedeneerde aandriften. Wie buiten het werkdadige leven staat, beseft dit niet, en licht is hij geneigd voor bijkomstig, wezenloos of verkeerd te houden, wat inderdaad uit diepere levensmachten voortkomt dan zijn persoonlijke denkbeelden.

Waar Helene Mercier de sufheid en saaiheid hekelde van het hollandsche meisjes- en vrouwenleven, was zij geheel in haar recht. Zij had die aan den lijve

ondervonden. Ook waar zij slechte huwelijken beschreef, de ziekelijke of onechte weldadigheid, de onmogelijkheid voor vrouwen om een uitweg te vinden voor hun arbeidskracht. Maar waar zij tengevolge van haar eigen vrijwording en vorming aan al haar noodlijdende zusters *individueele* ontwikkeling en bewustwording als geneesmiddel aanwees, daar sprak het vanzelf dat haar geschriften maar door een kleine groep nederlandsche vrouwen zouden bemind worden.

Zij schreef voor de gegoede vrouwen die van aanleg eenigszins intellektueel waren. De minder intellektueelen verstond zij niet. En dat de niet-gegoeden, de vrouwen uit het volk, in hun niet persoonlijke, maar sociale eigenschappen een kracht bezaten die in vernieuwend vermogen alle intellectualiteit te boven ging, dat heeft zij nooit opgemerkt.

Helene Mercier kende geen behaagzucht. Zij was dermate innerlijk en geestelijk dat de behoefte een goede indruk op wie ook te maken niet in haar is opgekomen. Maar of zij nu ook de ware aard van die vrouwelijkste eigenschap begrepen heeft?

Zij gelooft namelijk dat 'de sleutel van de zoogenaamd der vrouw aangeboren zucht om te behagen' in de wetenschap ligt dat een man haar kiezen moet.

Zij erkent dat zij aan die zucht 'schier haars ondanks, als aan een natuurwet gehoorzaamt.' Dat hij haar 'beheerscht, zelfs dan wanneer zij, aan de haar waarlijk ingeschapen aandrift gehoor gevend, den blik in het eigen ik slaat en zichzelf tracht te verstaan. De vraag: 'wie ben ik?' wordt dan maar al te vaak doorweven, ja verdrongen door die andere: 'wie zou ik moeten zijn, wie moet ik trachten te

worden, om den man, dien ik mijn liefde kan schenken, welgevallig te wezen?’

En dan treft het haar dat het niet ‘de minst oorspronkelijke, de meest karakterlooze naturen zijn die zich aldus naar den echtgenoot harer keuze wenschen te plooiën.’ Eer het tegendeel. ‘Zie slechts hoe de beste, krachtigste romanschrijfsters met hare heldinnen te werk gaan. Daatje Leevend laat zich door haar man, Majoor Frans door haar minnaar polijsten; Fr. Bremers Franciska zich leiden door Beer, C. Bell's Shirley zich temmen door Moore, ja zelfs Eliot's Dinah Morris, zoo vol rustig zelfbezit, zoo ten volle zeker van haar eigen gemoed, brengt geheel vrijwillig haar eigendommeljkheid aan Adam Bede ten offer.’

Ja juist. Het ideaal van het vrijwillige offer, waarin het individu zich overgeeft ter wille van het geslacht, - hetzelfde offer dat Helene Mercier *in het geestelijke* heel goed begrepen heeft, maar dat zij niet herkent nu het instinkt is en behaagzucht heet. Dit is de zwakheid van een beschouwing waarin het individu op zichzelf gezien wordt.

Wat is - vraagt Helene Mercier - de beste grondslag van het huwelijk? En zij antwoordt (zonderling resultaat van haar vertoeven in de grieksche wereld): ‘die onderlinge volkomen vrijheid en gelijkheid, die bij de Ouden der vriendschap tot basis verstrekten.’ Een verbond van twee individuen dus. Maar dat, juist tot het sluiten van een huwelijk, in die twee individuen de soort werkt, dat die soort het eene individu stemt tot overgave en het andere tot in bezit nemen, - *dat* is de werkelijkheid, die door geen individualistisch bespiegelen gewijzigd wordt.

Gedreven door de drang om zich te offeren kwam zij tot aan, ja tot over 'den drempel van het sociale leven', maar zij kwam er als de individualiteit die zij door Doorenbos en Plato geworden was.

In het opstel over George Eliot's uitgangspunt noemt zij als zoodanig Plato's Idee van het Goede, - als het beginsel dat de Philantropie vervangen of tenminste begeleiden moet, ziet zij Plato's Rechtvaardigheid. De bladzijden over Stuart Mill, en ook de studies aan Elizabeth Browning en haar 'Aurora Leigh' gewijd, toonen man en vrouw verbonden als vrije en hoogstaande eenlingen. En schrijvende over 'Het Kiesrecht der Vrouw' verklaart zij de vrouwen voor alsnog te achterlijk, en ziet om hulp voor hen alleen naar 'de hoogstgestemde geesten' onder de mannen uit. Evenals zij de Soort voorbijzag voor de Individu, verzuimde zij liever de Gemeenschap dan de Persoonlijkheid.

Al deze trekken bepalen scherp haar beeld en schijnen het te bannen in een tijd die is voorbijgegaan. Maar van hoe weinig vrouwen glanzen de oogen nog tot ons over uit die jaren van onze jongelingschap.

1912.

Totius' Rachel

Het zal wel niemand ongepast lijken, tijdens een oorlog als die we nu beleven de bespreking te lezen van een bundel gedichten, die zijn ontstaan aan een oorlog te danken heeft, en aan de gedurende die oorlog bedreven moord.

Het ligt geheel in de gedachtengang van de Bijbelvaste Zuid-Afrikaanders dat zij het sterven, in de kampen, van zooveel moeders en kinderen, herdenken onder het beeld van Rachel, de Moeder van Israel, - haar, die leed en stierf onder het baren van Benjamin, - op wier graf Jacob een gedenkteeken oprichtte, - en die onder oud en nieuw Verbond de verpersoonlijking werd van alle moeders, lijdende om hun kinderen.

Er was bovendien meer dan Bijbelvastheid, namelijk gemeenschap met het Joden-volk, in het gevoel van door God te zijn uitverkoren, - in patriarchale levenswijs en landelijkheid, - en in de oprichting, nu onlangs, van óók een gedenkteeken, dat het aandenken van moeders, lijdende om hun kinderen, zou vereeuwigen.

Steyn's Monument te Bloemfontein was zelfs de naaste aanleiding dat dit gedicht geschreven werd.

Ik zeg: dit 'gedicht'. Want het heet Rachel, *Verze* van Totius; maar zijn meest in 't oog vallende bijzonderheid is wel, dat die 'verze' een geheel vormen en een eigenaardig geheel.

De losse gedichten, waaruit dit werk bestaat, ver-

vallen namelijk in drie groepen, elke waarvan door enkele bijbel-plaatsen wordt voorafgegaan. De eerste door Gen. 35:16-20. 'En zij reisden van Beth-El; en er was nog een kleine streek lands om tot Efratha te komen; en Rachel baarde en zij had het hard in haar baren. - En het geschiedde, als zij het hard had in haar baren, zoo zeide de vroedvrouw tot haar: Vrees niet, want deze zoon zult gij ook hebben! - En het geschiedde als hare ziel uitging, (want zij stierf) dat zij zijn naam noemde Ben-Oni; maar zijn vader noemde hem Benjamin. - Alzoo stierf Rachel; en zij werd begraven aan de weg naar Efratha, hetwelk is Bethlehem. - En Jakob richtte een gedenkteeken op boven haar graf; dit is het gedenkteeken van Rachel's graf tot op deze dag.'

De tweede groep wordt ingeleid door het verhaal van Jakobs komst in het land van zijn ouders, zijn ontmoeting, aan de put, van Rachel, - hoe hij de steen van de put afwentelde en de schapen van zijn oom drenkte, - hoe hij Rachel liefhad en om haar diende: - terwijl vooraan de derde eerst de tekst betreffende de oprichting van Rachels gedenkteeken herhaald wordt, en daarna uit Jeremia en Mattheus de plaatsen worden toegevoegd waar Rachel als de verpersoonlijking van alle israëlitische moeders herdacht is.

'Zoo zegt de Heere: Er is eene stem gehoord in Rama, eene klage, een zeer bitter geweest: Rachel weent over hare kinderen; zij weigert zich te laten troosten over hare kinderen, omdat zij niet zijn. - Zoo zegt de Heere: Bedwing uwe stem van geweest, en uwe oogen van tranen; want er is loon voor uw arbeid, spreekt de Heere; want zij zullen uit des vijands land wederkomen. - En er is verwachting

voor uwe nakomelingen, spreekt de Heere; want uwe kinderen zullen wederkomen tot hunne landpale (Jer. 31:15-17)'.

En:

'Als Herodes zag, dat hij van de wijzen bedrogen was, toen werd hij zeer toornig, en eenigen afgezonden hebbende, heeft omgebracht al de kinderen, die binnen Bethlehem en in al deszelfs landpalen waren, van twee jaren oud en daaronder, naar de tijd, die hij van de wijzen naarstiglijk onderzocht had. - Toen is vervuld geworden hetgeen gesproken is door de profeet Jeremia, zeggende: Eene stem is gehoord, geklag, geweent en veel gekerm; Rachel beweende hare kinderen, en wilde niet vertroost wezen, omdat zij niet zijn! (Math. 2:16-18)'.

Door deze verdeeling van de bijbelplaatsen wordt het al duidelijk waarop de gedichten in de drie groepen betrekking hebben. In de eerste op Rachels laatste reis en sterven, in de tweede op haar vroeger leven, in de derde op haar gedenkteeken en haar beteekenis. Bijbelsche geschiedenis dus, en beschouwing van die geschiedenis. Maar - zooals ik zei - de Zuid-Afrikaander heeft met de Bijbel, en niet het minst met dit verhaal, velerlei gemeenschappen. Het gevoel van bij zijn dichten tegelijk in 't joodsch verleden en in 't heden van zijn eigen land te vertoeven, doet hem in een verbeeldings-wereld leven, die aan beide tijden en streken gelijkelijk deel heeft. En die verbeeldingswereld die de schepping van zijn geest is, geeft tevens volle bevrediging aan het ernstig en vroom, het eenigszins zwaarmoedig maar edel gemoed van een jong en peinzend zuid-afrikaansch Christen.

Het is temeer noodig de persoonlijkheid van Totius

derwijze te omschrijven, omdat zij tot een voor ons voorbijgegane tijd behoort. Ook wij hebben ons het uitverkoren volk gevoeld en ons prototype gezien in Israël. Ook wij hebben in het vroombeminnend terugverlangen naar vroegere deugden en levenswijzen een dichterlijke drang gevolgd. Maar wij leven nu daarbuiten, zoals in Zuid-Afrika zelf Leipoldt daarbuiten leeft. Deze bijbelsche poëzie van beperktvaderlandsche, ja kerkelijke opvatting, schijnt ons, zelfs in Afrika, niet meer de uiting van sterke dichterlijke drift en voortbrenging. Zoals hier te lande Beets in hoogheid van opvatting, en in kracht en rijkdom van verbeelding al verre de mindere was van Potgieter, zoo meenen we in het gevoel van Totius een weekheid te onderkennen, en in de eenvoudigheid van zijn gedachten soms een simpelheid, die ons eer een teeken lijken van zwakte dan van kracht. Er is, onmiskenbaar, in zijn schrijven een zekere moeheid, die wel, zeer zeker, vereenigbaar blijft met ernst en oprechtheid en tal van letterkundige talenten, maar even zeker niet met die sterke, als noodzakelijk aandoende bezieling die in een dichter opkomt als de wezenlijke voortbrengende kracht van zijn tijd hem tot haar orgaan maakte. En omdat wij, dientengevolge, Totius wel kunnen waardeeren, maar niet bewonderen, is het noodig dat wij hem goed kennen, opdat we weten wat hij wil, en niet van hem vragen wat hij niet geven kan.

Zien we nu verder hoe het werk werd samengesteld, dan vinden wij buiten de groepen een inleidende en een slotzang, erbinnen verhalende gedichten - vijf of zes in elke groep - telkens afwisselend met bespiegelend-lyrische. Men leest dus van het begin tot het eind beurtelings een verhalend en een lyrisch

vers. Men rust uit op het verhaal, waarbij men de blik van de verbeelding moet samentrekken om het bijzondere te zien dat de dichter aanwijst. Men verheft zich en rijst op om in een enkel voorwerp het zinnebeeld te zien van het menselijk leven of om de dichter te volgen in zijn algemeene bespiegeling. Deze volgorde van saamtrekking op het bijzondere en ontlating in het algemeene doet van de lezing een buitengewone kalmte uitgaan: de eigenlijke sfeer waaruit het werk geschreven is.

Kalmte van beschouwing en bespiegeling, - dat is de sfeer waarin we bij de lezing leven en waarvoor we de dichter allereerst dankbaar zijn.

In die sfeer evenwel begint iets te bewegen: een in woorden gevangen toon, woorden die beelden opwekken, maatgangen die door afwisseling van beweging en stilstand stemming uitdrukken. Het eigenlijke dichterlijke leven, het gedicht in kiem en in wording, heeft zich hiermee aangekondigd en laten gelden. Wij hebben het enkel te volgen, - te luisteren en op te nemen, - teneinde ons daarna duidelijk te maken wat het ons gegeven heeft.

Doen we dat, dan blijkt het ons dat de toon, in het begin aangeslagen, door het heele werk werd volgehouden, dat het meegevoel van de dichter er natuurlijk in uitvloeit, zijn beelden er makkelijk in worden opgewekt, zijn gedachten er duidelijk en ongedwongen in worden uitgesproken. In één woord: dat het werk volgroeid is en, behoudens kleine mislukkingen, aan de bedoeling van zijn dichter beantwoordt. Het lezende kunnen wij ons geheel ermee vereenigen. Wij hooren het vloeiende van de verzen, wij zien de teekenen van een eigen waarneming, wij erkennen de eerlijkheid van het gevoel, de redelijk-

heid van de gedachten, de ordelijkheid en dan weer de puntigheid van de voordracht, - wij vinden het bovendien belangwekkend op te merken hoe alles in afrikaansche woorden zonder moeite uitgedrukt en niet enkel tot de eenvoudige kwatrijnen van de verhalende gedeelten, maar ook tot de talrijke strofen van de lyrische gevormd is. Nochtans blijft ons één ding ontbreken: de taal, hoe vloeiend, hoe gevoeld, hoe teekenachtig, hoe duidelijk, draagt niet de oorspronkelijke kracht van een sprekend mensch tot ons over. Ze schijnt ontstaan te zijn in een stille verstandhouding tusschen oor en gedachte. Gedachte, die overigens uit alles wat de heele mensch voelde haar stof ontving. Het oor was wetgever. Het had opengestaan voor tal van gedichten en hun windingen in zich opgenomen. Die windingen schreef het nu aan de gedachte voor. De toon die uit Totius' verzen opklinkt, is dan ook niet een nieuwe stemklank die zich losmaakt uit de woorden, maar een bekende klank waaraan de woorden zich hebben aangepast. Geen verzen vertoonen hinderlijker de moeilijkheden van het Afrikaansch in vervoeging en keus van woorden, en toch maken zij door hun toon in het minst geen afrikaansche indruk, maar zeer bepaald een nederlandsche. Zij zijn nederlandsche versklank, in zuid-afrikaansche woorden en voorstellingen.

Het is bekend dat de daarlandsche dichters veel ophebben met sommige verzen waarin een schepsel of verschijnsel van de natuur een uitgebreide zinnebeeldige beteekenis of een zekere monumentaliteit verkreeg. Zoo *The Cloud* van Shelley, *Iris* van Perk, de *Koe* van Gezelle. Zij hebben die gedichten telkens weer nagebootst, waarbij dan duidelijk de drang aan het licht kwam zinnebeelden te scheppen die aan het

eigen land ontleend waren. Ook Totius voelde zich tot zulke zinnebeeldige gedichten aangetrokken, en voor Rachel schreef hij er verscheidene. Daar is, onmiddellijk na de eerste voorstelling van Jakobs trekkende karavaan - met het trekken van de engelsche oorlogs-stoeten vergeleken - Die Weg, beginnende:

O slingrende weg
 wat wijders sig wend!
 Simbool van die lewe
 aan almal bekend.

Daar is, nadat Jakob, op het bemerken van Rachels onwelzijn, door een heffing van zijn staf de karavaan heeft doen stilstaan, Die Staf:

Wie hier op aarde 'n vreemding is
 als Jacob, snij 'n veldhout af
 en wandel so die wereld in -
 hij met zijn wandlaarstaf.

Daar is, in het begin van de tweede afdeeling, nadat Jakob de bron bereikt heeft waar hij Rachel voor het eerst ontmoeten zal, Die Ou'e Put, bij de moeder vergeleken, die altijd geeft, maar soms in stilte een traan laat. Doch vooral, aan het eind van die afdeeling, trekt Stof de aandacht.

Die luie stof. Hul het g'n voete, want
 net waar ik kom, daar leg
 hul al maar in mijn weg.
 Of kom mijn voet hul te nabij
 dan skuif partij
 net effentjies op sij.

'n Rusbed vind hul overal
om lomerig op neer te val.
Gras-sprietjie is hul nie te smal,
wat langs die grootpad staan.

Die grootpad weer is nie te breed;
kerksolder nie te eensaam, of
die toring-dak te hoog gemeet.

Hul lê so rustig op die skoen
van werkman, hard en uit fatsoen
getrek al en verslijt -

so rustig als
in perlemoer van dames-oor
of op haar blanke hals.

Net regen-druppels laat vir hul
haastig op luie rusbed krul
nes wurrems langs die grond.

Maar als die son sijn gloed hul vat,
lê hul weer reguit en
gee vir g'n wawiel pad.

Daar kom hul aan - dieselfde stof!

Die lug is vuil, die son is dof.

Dit lijk wel wonder-baing of

die wereld wil vergaan -
so kom hul aan!

Als bende ruiters, stoer en straf;

als 'n kommande op stijwe draf,

rij hul verward die grootpad af.

Hul trek hom vol, sijn lengte langs,
versprei omheen wildheid en angs
en al naar vorentoe.

Die vrouens ruk die deur op slot;

die manne vlug op hoog gebod,

reus-bome wals als skimme rond
 en wijk, met huise in verbond
 naar ongewisse newelgrond -
 en 't is of stof alleen bestaan!

Stof, en zijn agterrijer, Wind,
 wat op sijn hakke jaag geswind,
 hul twee die drijf, van woede blind,
 stormenderhand,
 die lug en landskap uit verband!

Ik noemde als voorgangers in deze soort verzen Shelley, Perk en Gezelle; maar wie zal, het bovenstaande lezend, niet aan Jan Prins denken? Zeker is Prins' Bui oneindig grootscher en raker - juist door de vergelijking voelt men wat er zelfs aan Totius' beste verzen ontbreken blijft, - maar de soort is dezelfde. Onmiddellijke navolging van Prins vindt men dan ook in Totius' gedicht Die Breekwater. De aanhef:

Ik staan graag op die sware konkreet-blokke
 wat skuins en dwars lê teen malkander aan

komt duidelijk overeen met die van Prins' Zwarte Hoofden:

Ik houd zoo van de lage palissaden
 die van de kust de groote zee ingaan,

behalve dat deze laatste regels alweer de oorspronkelijke kracht hebben die aan de eerstgenoemde ontbreekt.

Niemand zal intusschen ontkennen dat gedichten als Stof en daarmee doorgaans alle gedichten van Totius, tot een goede school hooren, dat zij goed

werk zijn, en getuigen van de degelijke gezindheid van hun maker. Daarin kunnen zelfs veel hollandsche dichters een voorbeeld aan hem nemen, dat zijn woorden nooit enkel woorden, zijn wendingen nooit leege gebaren beteekenen. Boeit hij niet door oorspronkelijk schoon, dan vergt hij door trouwhartige ernst en werkelijkheidszin toch eerbied af. Aan die eigenschappen is het te danken dat zijn voorstellingen gegrond op waarneming en zijn bespiegelingen bondig zijn. Een bewijs van het een zoowel als van het ander, vindt men al dadelijk als hij de kameel beschrijft:

Onvrindelijke wezens met
 hul oge, wat kan vlam van nijd;
 en tog weer dienaars van die wet
 wat hulle dwing tot diensbaarheid...

Dit dubbele karakter, van waarneming en bespiegeling, is een prachtig bezit; maar er moet iets bijkomen. De dichter die meer zal zijn dan de schrijver van betrekkelijk-goede gedichten, moet niet enkel juist zien en natuurlijk denken, maar hij moet ook schoon zien en met bezieling denken. Zoo deed b.v. Wordsworth het, die daardoor kleine gebeurtenissen tot hemelsche wonderen maakte. Daarentegen vraag ik mij af of Totius in het volgende gedichtje, ondanks juistheid en natuurlijkheid, zijn onderwerp wel schoon en groot gemaakt heeft, of het niet eer door kleinheid blijft tegenstaan.

Om siek te wees
 en dan 'n bed te hê
 o wat 'n weelde is dit!
 doodmoeg te wees en dan
 daarop te kan gaan lê
 deurswak tot in die laaste lid!

Rillend van koue koors
 en klappertandend al,
 gou-gou nog uit te trek;
 met wilde drif
 haastig daar neer te val,
 warm togedek;

dieper nog in te woel
 en stijwer toe te druk
 mijn koue skouerblad
 met dons- en wolkombers -
 wat 'n geluk,
 genieting selfs is dat!

Voel ik iets beter dan
 kijk ik al om mij rond,
 nou daar dan hier,
 en bestudeer die lijn
 van die plafond
 en van die muurpapier.

Die goedjie aan die muur,
 so doods voor kort,
 kijk nou met lief gelaat;
 in innigheid het hul
 mij lewendig geword,
 hul moet nog net kan praat.

Nou voel ik eers hoe dat
 mijn kamer is in klein
 'n wereld vol van lus;
 en hoe dit beter is
 ook klein te sijn,
 en dan dáárin te rus.

Om rechtvaardig te zijn moeten we bedenken dat dit knusse graag-klein-zijn een karakter-trek van de

Boeren mag uitmaken, en dat het zeker soms een lijdzame zoetheid en lieflijkheid van gemoed kan kweeken die met kracht niet onvereinigbaar is. Ook staat deze verheerlijking van het bed tegenover de herdenking van het tentleven in het oosten en in de kampen. Maar al wordt het gedichtje daardoor begrijpelijk en zelfs van zielkundige beteekenis, genegenheid voor het kleine, en niet schoonheid, is er het wezen van.

En niet anders dan met het kleine, is het met het verhevene. Zoo min als de genegenheid voor het kleine op zichzelf poëzie voortbrengt, zoo min doet dat de eerbied voor het verhevene. Even goed als het kleine, moet eerst het verhevene erkend, dat is beleefd, dat is opnieuw voortgebracht worden, als een oorspronkelijke schoonheid. Milton was verheven, niet omdat hij een verheven onderwerp behandelde, maar omdat hij zijn onderwerp beleefde in een verhevenheid zooals niemand ze vóór hem gevoeld had. Ook Vondel was van een waarachtige verhevenheid. Hij wist zijn Godsbegrip te vullen met een 't zij wijsgeerige, 't zij theologische inhoud, die tevens de kracht van zijn geest uitmaakte, en hij dankte grootheid aan het besef van die omschepping. Totius tracht in zijn Kerslied naar de klaarheid van Vondel, maar hij mist Vondels kracht van transformatie. De tegenstelling tusschen ongeboren Godheid en in de kribbe gezwachteld menschekind beweegt hem tot volle en welluidende verzen, tot bondige en zinrijke uitdrukkingen en rijmen, maar men voelt meer een zuivere instrumentatie van bekende motieven in een vertrouwde toon, dan de verrassende muziek van een nieuwe gedachte-schepping.

Maar, deze zwakheid van zijn scheppend vermogen

eenmaal aanvaard, genieten we zeer, zoowel de zuiverheid van zijn zang, als de adel van zijn bespiegeling.

Zoo in het begin van zijn Herderslied.

Ik sing van 'n herder mijn lied,
van sijn blijdschap en veld-ellend,
van sijn lange wagte
bij dage en nagte,
van sijn skone loon aan die end.

O'erdag bespoel hom die goue gloed
van die son als 'n see:
snags blink goue sand
van die sterre-strand,
of maanlig duine-skijsel gee.

Die wije veld is sijn hemel,
die skapies sijn wolke is -
al naar die kleur van die ene,
en naar die ander drijf hene
kan hij voor- of teenspoed gis.

Zoo ook vollediger in Liefde, dat ik in zijn geheel overneem.

Sinds paradijs het uit kom breke,
toen vlak, nou diep, 'n wonderbeke,
en ag! die druppels is so soet!
Adam sijn beker buig daarbinne,
en skep, wanneer hij sijn manninne,
sijn bruid, met sangstem gaan ontmoet.

Sedert kruip donker, diepverhole
die druppels. Wijn hul word gestole,
bronwater nooit omhoog meer rijs.
Onder die sluitsteen weggesonke,
heilige lippe 't hul gedronke
alleen met moeite, putsgewijs.

Bowe op die grond lê witte hale
 van voetpaaie, uit die wije en vane
 karrooveld - regtaan op die bron.
 Dit lijk wel naar die skemberbane
 van middaghoogte al ingegane
 dog nou omwolkte en koele son!

Ja, liefde alleen o'er wereldwije
 dorheid haar glanse wil verspreie,
 al gaan haar aangesigte skuil.
 Maar wie haar soek met stille skrede
 die vind haar aangesig benede
 versilwerd in die diepe kuil.

'k Begeef mij dan daar alle dage
 en laat mijn kruik met sorge omlage,
 tot koeling van verhitte bors.
 Want wie van daardie bron wil drinke
 moet altijd weer sijn koord laat sinke -
 wie lief het krij altijd weer dors!

Totdat sijn kruik ontglij sijn hande,
 hij liefdelus nie meer voel brande
 en nie meer kom die bultjie o'er; -
 dan wend sig net so bronwaarts hene,
 brandend van dors, 'n ander éne:
 Die liefdespel begin van voor!

Ag, ag, die eindlose herhaling,
 immer hernuwde kruikedaling,
 en dagelikse putgeswoeg!
 Ja, liefde-dors, skoon ongenese,
 is beter dan versadigd wese -
 maar ag, die dinge maak so moeg!

Nog een enkel, kleiner gedicht zal ik hieraan toevoegen. Het is voor Totius zeer kenmerkend.

Ik is 'n skulpie van die see
 en spoel gedurig om en om,
 mijn moedersee het mij gewas,
 ik kan nie skoner kom.

Ik is gebore in stilligheid
 diep waar g'n golwe bruis
 vèr in 'n agterkamer van
 die see haar donkre, diepe huis.

Daar heb ik lang geleef, geswerf;
 geslinger werd ik sonder doel.
 En eindelijk, lang al weggesterf,
 het hier die see mij uitgespoel,

tot o'er die watermerk en toen
 laat lê om op mijn lot te wag -
 hier op die blanke oewerstrand
 in d'ope lig van sonnedag,

totdat 'n wandelaar sig o'er
 mij buig, en neem mij huiswaarts mee;
 waar 'k silwerrein, in eenvoud sier
 sijn hoge huis al bij die see.

Een door de zee achtergelaten schulpje. Zulk een, maar dat aan het oor gebracht, zeegeluid geeft, noemt Totius zich in zijn regels ter inleiding. Ook als een dennetak wil hij daar zijn, op wiens kleine naaldjes de wind zijn oude wee kan klagen.

Meer dus als een willoos bewogen zachtzinnig zanger van het oude, dan als een voortbrenger van de nieuwe toekomst die in zijn land gistende is, verschijnt hij ons. Een dichter van het verleden eigenlijk, een romantisch dichter.

Het blijkt ook uit de bedoeling van dit werk voor

zoover het een maatschappelijke strekking heeft. Terwijl Leipoldt na de oorlog schreef:

Dis vrede, ja! wat sal ons nou begaan?
 Sal ons die vrou daarbinnen weer laat staan
 Om kos te kook, te braai, te stook, te smoor?
 Nie meer haar steun verlang nie? Nie meer hoor
 Haar stem, wat in die onweer het geklink?
 Sal ons haar siel laat roes?

en daarop antwoordde:

Waak oor die stem, let op die siel; behou
 Die beste wat ons nasie het - die vrou!

zegt Totius:

Beminlijk beeld van boere-vrou
 met kinders letterlik o'erdek:
 één op die arm, één vastgehou
 en één wat aan die rok loop trek.

en van Rachel:

Haar glorie nimmer welke sal,
 want hoogheid soek sij nie van gees;
 één ding begeer sij - dit is al:
om moeder van 'n kroos te wees.

G'n skoonheidsnaam op jubeltij
 en lokking van 'n grote skaar,
 maar in haar tent stil tuis te blij,
salig in kindertjies te baar.

De oude en de nieuwe tijd, de oude en de nieuwe poëzie, konden niet scherper worden afgeteekend.

1914.

Prof. G. Heymans: psychologie der vrouwen

Wetenschappelijk noemt men niet de ware kennis, maar de afgeleide.

Wanneer ik een bloem zoo goed ken dat ik haar kan schilderen, een mensch zoo dat ik hem in al zijn doen en laten kan nabootsen, wanneer mijn vaderstad mij zoo vertrouwd is, dat ik haar grachten en pleinen, de hoeken van haar straten en honderden van haar huizen, met gesloten oogen duidelijk voor mij zie en u in de stikdonkere nacht van het eene eind naar het andere brengen kan zonder me zelfs te vergissen in het huisnummer dat ge mij hebt opgegeven, - dan is mijn kennis van die stad, en zoo ook die van mensch en bloem, niet wetenschappelijk.

Maar wanneer iemand uit sommige overschotten van mijn bloem opmaakt tot welke soort zij hoort; wanneer hij, mijn mensch in het voorbijgaan ziende, vaststelt dat hij eer flegmatisch dan sanguinisch is; of wanneer hij, uit de daaromtrent bestaande statistieken, de toeneming gedurende een zeker tijdperk, van het huizental in mijn stad vergelijkt met dusdanige toeneming in andere hoofdsteden, - dan heeft hij kennis verzameld, die wetenschappelijk heet.

Wetenschappelijke kennis is afgeleide kennis. Afgeleid van de ware. Maar het blijkt al uit de opge-

noemde voorbeelden dat tot dit afleiden véél ware kennis niet noodig is.

* *
*

Als prof. Heymans voor zijn boek over de psychologie der vrouwen het materiaal verzamelt, doet hij niet wat gij of ik verwachten zou. Hij gaat niet in scholen en kerken, in gezin en fabriek, in salon en achterbuurt, op boot en in trein, in kroegen en bordeelen, teneinde duizenden vrouwen zelf te zien en uit de waarneming onder zoovele omstandigheden zich een beeld te vormen van hun wezen; hij maakt zich niet vertrouwd met hen, ontlokt hun niet de geheimen die zij als het innigste van hun vrouwelijkheid in hun hart hebben weggeborgen: hij doet niets van dat alles. Maar hij schrijft aan duizend nederlandsche geneesheeren een briefje of *zij* hem betreffende het karakter van een *hun* bekende vrouw willen inlichten.

De heer Heymans deelt openhartig mee dat er lieden zijn (vermoedelijk leeken?) die aan het doeltreffende van deze methode twifelen. Die lieden voeren aan dat 'de zaakkundigheid der berichtgevers onvoldoende of twijfelachtig (is), en daarom ook aan de uitkomsten, die op grond van hun opgaven verkregen kunnen worden, maar een zeer problematische waarde (is) toe te kennen.' Prof. Heymans uit zich zelfs nog openhartiger. Hij zegt: 'Tegen de onderstelling, waarop dit bezwaar steunt, valt niet veel in te brengen: de oordeelen van hen, die aanleiding vinden, een in ruimen kring rondgezonden vragenlijst te beantwoorden, zullen zeker in zeer verschillende en niet te controleeren mate door gebrekkige kennis, voor-

oordeel, overhaasting, sympathieën en antipathieën ongunstig beïnvloed zijn en van ieder antwoord, dat een bepaalde eigenschap aan een bepaald persoon al of niet toekent, moet daarom de juistheid als beslist twijfelachtig beschouwd worden.'

Het bezwaar wordt dus toegegeven? Neen, integendeel. 'Maar' - zoo vervolgt de heer Heymans - 'de voor de hand liggende gevolgtrekking, dat dan ook al deze opgaven tezamen niet op beslissende bewijskracht aanspraak kunnen maken, zou toch verkeerd zijn. Want naast die talrijke oorzaken, die elk in elk afzonderlijk geval een onjuiste beslissing in de hand werken, is toch overal een oorzaak aanwezig die tot de juiste beslissing dringt: namelijk de objectief gegeven werkelijkheid.'

Om een voorbeeld te noemen: aangenomen dat, gemiddeld, de vrouwen nieuwsgieriger dan de mannen zijn, dan mogen sommige berichtgevers op het al of niet voorkomen van nieuwsgierigheid bij mannen of vrouwen geen kijk hebben, het feit dat er meer nieuwsgierige vrouwen dan mannen zijn, is duidelijk genoeg om ondanks zulke onbevoegden aan het licht te komen.

Prof. Heymans gaat voort: 'Indien nu (zooals bij een materiaal van voldoende omvang en onder zekere, straks te bespreken voorwaarden met zekerheid te verwachten is) de genoemde foutenbronnen over het geheel even vaak een beslissing in de eene als in de andere richting begunstigen, dan moeten in de einduitkomst die tegengestelde werkingen elkaar opheffen, en alleen de op de juiste beslissing gerichte werking der gegeven werkelijkheid overlaten.'

Dit toegepast op ons voorbeeld: indien de eene

berichtgever een niet-nieuwsgierige vrouw voor nieuwsgierig, een nieuwsgierige man voor nietnieuwsgierig houdt, dan zal er bij voldoende aantal van berichtgevers ook allicht een zijn, die in de tegenovergestelde fouten vervalt. Het resultaat is dan, dat ondanks de fouten, de gevonden verhouding tusschen nieuwsgierigen en niet-nieuwsgierigen overeenkomt met de werkelijkheid.

Ik laat deze laatste geruststelling in haar waarde, al kan ik mij voorstellen dat zij lieden van zaken minder dan geleerden zal bevredigen. Ook wil ik geen nadruk leggen op de tegenwerping dat wanneer een feit - als de meerdere nieuwsgierigheid van vrouwen - zoo duidelijk is dat het ondanks fouten aan het licht komt, het mogelijk ook wel bij enkele waarneming, dus zonder vragenlijsten, zou zijn aan het licht gekomen. Waar ik de aandacht op wil vestigen is dit: Wanneer het inderdaad 'de objectief gegeven werkelijkheid' is die tot 'de juiste beslissing' dringt, zoo zelfs dat daardoor de persoonlijke fouten van iedere bijzondere berichtgever worden opgewogen, - dan konden die berichtgevers ook nog vrij wat slechter zijn. Niet duizend geneesheeren, maar duizend veel minder kundige stervelingen konden dan volstaan: niet de soort, maar het aantal getuigenissen is dan van beteekenis.

Ik houd dit besluit voor beslist wetenschappelijk. In elk geval schijnt het me in overeenstemming met de gedachtengang van prof. Heymans. Wat hij wenscht, is niet de ware kennis, die omtrent elk ding en ieder wezen anders is, die ieder voor zichzelf bezit en die door niemand kan gecontroleerd worden, maar die algemeene kennis die afgeleid wordt van een groot aantal waarnemingen en waaraan zooveel

mogelijk menschen deel hebben en die ieder te allen tijde kontroleeren kan.

* *
*

De lust te vergelijken en, afleidend, sommige algemeene waarheden te benaderen, moet wel bijzonder groot zijn, zal iemand hem oefenen aan een materiaal van waarnemingen, die in zichzelf zoo weinig betrouwbaar zijn. Die lust is dan ook de eigenlijkwetenschappelijke aandrang.

De wetenschappelijke man zal zorgdragen zijn gegevens niet hooger aantetslaan dan zij verdienen; maar dan zal hij ze op honderd manieren saamstellen en uit hun groepeerings, naar een vaste en voorzichtige methode, alles afleiden wat hem geoorloofd schijnt. De man van de wereld die eerst glimlachte om zijn lichtgeloovigheid, gaat hem dan bewonderen, omdat hij ziet dat hier een verstandelijke kracht van hooge orde werkzaam is.

In het geschrift van prof. Heymans zien we zulk een kracht dubbel aan het werk, eerst tot het saamstellen van wat als zoodanig een Psychologie der Vrouwen heet, maar dan ook om in dat geschrift een proeve te leveren van wat door de schrijver speciale psychologie genoemd wordt. Zijn eerezucht gaat hooger dan alleen een studie te schrijven die naast andere dergelijke een zekere waarde heeft: hij wil een voorbeeld geven hoe in de toekomst al dergelijke studies behooren te worden ingericht en welke in het geheel van een wetenschappelijk onderzoek hun plaats zal zijn. Er is een psychologie van de algemeene mensch - zegt hij - maar ook eene van de bijzondere menschen, hetzij dan dat hun bijzonderheid in henzelf

ligt (verschillende karakters, temperamenten etc.) of in hun toestand en omstandigheden. Het bizondere van de vrouwen ligt in hun geslacht: hun psychologie vormt dus een hoofdstuk van de speciale psychologie, tweede afdeeling.

Een opmerkzaam lezer zal hier de vraag stellen of het waar is dat prof. Heymans het geslacht onder toestand en omstandigheden rekent. Dat doet hij. Of juist: hij rekent het tot 'de eigenschappen die op zichzelf geen psychische beteekenis hebben, als ouderdom, nationaliteit, maatschappelijke positie en dergelijke.' Dit is weer niet wat gij en ik zouden verwacht hebben. Wie vrouwen kent, ziet als de eerste trek van hun ziel hun vrouwelijkheid. Jong of oud, fransch of engelsch, rijk of arm, kunnen mannen zoowel als vrouwen zijn. Maar vrouw te zijn is een lot, dat voor ons, mannen, niet is weggelegd.

Ziedaar alweer een deel van die ware kennis, waarmee de wetenschappelijke man niets te maken heeft. Hij wenscht een 'basis van verstandhouding', waarop elk van zijn tijdgenooten - waarop het heele nageslacht - met hem zal kunnen meewerken. Waar het algemeen aangenomen is dat warm- of koud-bloedigheid iemand is aangeboren, legt hij zich bij die overtuiging neer: de temperamenten hebben voor hem onverdeeld psychische beteekenis. Maar waar. de vraag of mannen een andere ziel hebben dan vrouwen nog zoo veelvuldig onderwerp van twistgeschrijf is als in onze dagen, zal hij aan de vrouwelijkheid die beteekenis niet toekennen. Hij begint met haar die te ontzeggen: hij houdt zich aan de waarneming, die nu eerst zal aanvangen, de gemeenschappelijke en controleerbare. De vrouwelijke ziel ontmoet hij dan misschien aan het eind van zijn onderzoek en dan

zal het nog tijds genoeg zijn om haar in een andere rubriek op haar plaats te brengen.

In overeenstemming met zijn bedoeling, een voorbeeld te stellen, doet prof. Heymans aan zijn studie een hoofdstuk voorafgaan over de Methoden van Onderzoek, waarvan voor hemzelf voorloopig de enquête de voornaamste was.

'De enquête-methode' - zoo zegt hij - 'heeft boven de biographische methode in 't bijzonder dit voordeel, *dat het door haar bijeen te brengen materiaal volkomen onafhankelijk is van vooropgezette meeningen van den bewerker, algeheele vergelijkbaarheid der afzonderlijke karakterbeschrijvingen waarborgt, en zonder al te groote moeite in voldoende hoeveelheid verzameld kan worden.*'

En verder:

'Wat nu de reeds ondernomen onderzoekingen van dezen aard betreft, voor de vrouwen-psychologie leveren de meeste daarvan maar weinig op, daar de onderzoekers een geheel ander doel beoogden en alleen nu en dan terloops iets over de verschillen tusschen de geslachten opmerken; alleen over de academische studie en over het godsdienstig leven zijn enquête-uitkomsten in 't licht gegeven, waaraan wij belangwekkende gegevens zullen kunnen ontleenen. Onder deze omstandigheden zal ik in 't volgende dikwijls aanleiding hebben mij te beroepen op de uitkomsten van twee door Wiersma en mij ingestelde, zooveel mogelijk alle zijden van het bewustzijns-leven omvattende enquêtes; ik achtte het daarom nuttig deze uitkomsten, voor zoover ze betrekking hebben op het verschil tusschen de geslachten, in het aanhangsel volledig meedeelen, en hier over de wordingsgeschiedenis dier enquêtes iets te ver-

melden. De eerste had tot naaste doel gegevens te verkrijgen over de erfelijkheid der psychische eigenschappen; daartoe werden aan alle Nederlandsche artsen (ongeveer ten getale van 3000) en aan eenige anderen, ieder zes vragenlijsten toegezonden, met het verzoek die naar beste weten voor vader, moeder en kinderen eener hun goed bekende familie in te vullen. De gestelde vragen zijn in het aanhangsel woordelijk meegedeeld; de ingekomen antwoorden hebben betrekking op 458 gezinnen of 2523 personen, en wel 1310 van het mannelijk en 1209 van het vrouwelijk geslacht (van vier personen was het geslacht niet opgegeven). De beide eerste kolommen van de in het aanhangsel opgenomen tabel bevatten de percentages, waarin de verschillende eigenschappen, omtrent welke de enquête vragen stelde, aan de vertegenwoordigers van beide geslachten werden toegekend. Hun betrouwbaarheid (van mogelijke systematische fouten afgezien) is zeer bevredigend: de waarschijnlijke fout blijft overal beneden 1. Om van die systematische fouten tenminste één, namelijk de omstandigheid, dat bijna alle berichtgevers mannen waren, onschadelijk te maken, zijn dan in de beide laatste kolommen dier tabel nog eens afzonderlijk de percentages meegedeeld, opgemaakt uit de van vrouwen afkomstige gegevens. Daar deze slechts betrekking hebben op 68 mannen en 79 vrouwen, is hun betrouwbaarheid veel geringer (waarsch. fout tot 4); zij zullen op zich zelf dus alleen bewijzend geacht kunnen worden waar ze groote verschillen toonen, maar overigens slechts kunnen dienen ter toetsing van de gezamenlijke uitkomsten. In 't vervolg zal het geheele onderzoek korthedshalve als *herediteits-enquête* worden aangeduid. - Een tweede

dergelijk onderzoek had betrekking op de ontwikkeling van het karakter van het 12de tot het 18de jaar of iets later. Daaraan werkten mee leeraren en leeraren aan 54 Nederlandsche gymnasia, hoogere burgerscholen en andere onderwijs-inrichtingen, die samen over 2757 mannelijke en 1103 vrouwelijke scholieren meer of minder ingevulde vragen-lijsten inzonden. Ik heb echter gemeend, voor het onderzoek over het hier behandelde onderwerp van de opgaven over vrouwelijke scholieren slechts die (701) te mogen gebruiken, welke afkomstig zijn van gemengde scholen, en die (402) welke van meisjesscholen afkomstig zijn te moeten uitsluiten, omdat alleen bij de eerste de gelijkheid van den maatstaf, waarnaar jongens en meisjes beoordeeld worden, eenigermate gewaarborgd is. Overigens wordt aan de volledigheid van de door deze enquête verkregen karakterbeschrijvingen eenigszins afbreuk gedaan door de omstandigheid, dat natuurlijk alleen gevraagd kon worden naar eigenschappen, die op school tot uiting komen; dat echter de antwoorden, voor zoover ze reiken, op groote betrouwbaarheid mogen aanspraak maken, bewijst zoowel de overeenstemming tusschen de voor verschillende scholen vastgestelde uitkomsten, als het geringe (nergens meer dan 1.3 bereikende) bedrag van de waarschijnlijke fouten, die de algemeene percentages aankleven. Om het den lezer mogelijk te maken, den graad dier overeenstemming na te gaan, zijn behalve de algemeene percentages ook die voor de gymnasia en H.B. Scholen afzonderlijk meegedeeld; die der andere onderwijs-inrichtingen hadden op te weinig personen (34 jongens en 14 meisjes) betrekking, om hun op zichzelf eenige betrouwbaarheid toe te kennen; in de einduitkomsten

zijn echter ook deze gegevens mede verwerkt. Deze enquête zal in 't vervolg de *School-enquête* genoemd worden.'

* *

Ik zei: wat een man van wetenschap allereerst nodig heeft is een 'basis van verstandhouding'. Hij vindt die òf in controleerbare waarneming òf in eindbesluiten die naar zijn meening onbestrijdbaar zijn. Als prof. Heymans ertoe overgaat het wezen van de vrouw in zijn hoofdtrekken te omschrijven, dan zegt hij: 'Wat nu de vrouwen aangaat, heerscht wel over geen ander punt tusschen de verschillende onderzoekers een zoo vèr-strekkende overeenstemming als hierover, dat zij op veel zwakkere prikkels emotioneel reageeren, en op gelijke prikkels veel sterker emotioneel reageeren dan de mannen'. Vrouwen zijn, in verhouding tot de mannen, meer *emotioneel*. Maar leest men het boekje nu aandachtig, dan merkt men dat geen enkel begrip er zoo in het vage gelaten wordt als juist dit begrip van het emotioneele. Een strikte bepaling ervan heb ik niet aangetroffen; in de lijst van de herediteits-enquête vind ik het opgehelderd door: 'zich ook kleinigheden meer aantrekken dan anderen, spoedig in verrukking of in tranen' (dus wat wij zouden noemen: lijdende aan gevoelszwakte), terwijl dan de niet-emotioneele 'minder aantrekkelijk dan anderen, koel van natuur' zou zijn. Elders lees ik: 'emotioneele, voor gevoelsbewegingen zeer toegankelijke naturen' (bl. 54) en langzamerhand wordt het duidelijk dat emotioneel wel degelijk als vatbaar voor gevoel in zijn uitgebreidste zin (alle lust- en onlust-aandoeningen

omvattend) moet verstaan worden. Toch krijg ik ook dan nog de indruk dat er iets als de ware ernst ontbreekt: die 'gevoelsmensen' die men daaraan kennen moet dat zij 'himmelhoch jauchzen' of zich 'zu Tode betrübt' voelen, kan men nauwelijks voor vol nemen. Hier heeft men dus een stelling, eene waaromtrent - als omtrent geen andere - de verschillende onderzoekers tot de verst-strekkende overeenstemming geraakt zijn, maar die - schijnt het - die algemeene waardeering niet verkregen heeft zonder een wezenlijk deel van haar inhoud kwijt te gaan.

Die stelling zegt dat de vrouwen sterker dan de mannen emotioneel *reageeren*. Mag de nadruk op het laatste woord vallen, dan zegt ze weinig. En toch, hoe kan iemand, door middel van de gewone grove waarneming, meer gewaar worden dan juist deze bedriegelijke weerwerking? Doch voor prof. Heymans zegt ze meer. Hij wil haar wel degelijk zoo verstaan hebben alsof vrouwen emotioneeler dan mannen *zijn*, alsof hun gevoelsleven dieper, rijker, sterker, verfijnder is. Zoo verstaan is de bewering de algemeene waarheid die hij wil handhaven, en die hij door zijn enquêtes versterken wil. Hij die zoo voorzichtig en bedachtzaam naar alle zijden verklarend en overredend - meer zelfs dan betoogend en bewijzend - zijn gedachten en zijn stem laat gaan, hij bijt van zich af, wordt fel en onverdraagzaam als twee italiaansche geleerden, Lombroso en Sergi, *deze* waarheid in twijfel te trekken.

Wat zeggen ze? - Juist wat we opmerkten dat in het onderscheid tusschen prof. Heymans' stelling en zijn opvatting van die stelling al begrepen ligt: 'Dat *uitingen van smart* met de *smart zelf* verwisseld

worden. De vrouwen reageeren expansiever op de smart dan de mannen, d.w.z. ze bezitten volgens een treffende uitdrukking van Sergi niet grootere sensibilliteit, maar grootere irritabiliteit.'

Vergis ik me niet, dan liggen de grenzen van prof. Heyman's psychologie der vrouwen in de oude tegenstelling dat de mannen meer verstand en de vrouwen meer gevoel hebben, waarbij dan onder gevoel een zekere makkelijke gevoeligheid, aandoenbaarheid, en onder verstand zin en bekwaamheid voor het afgetrokkene moeten verstaan worden. In zijn boek lijkt het hoofdstuk over het Verstand me dan ook het uitmuntendste, omdat daar zijn grondgedachte het veelzijdigst ontwikkeld, en, waar noodig, ook gewijzigd wordt. Tegenover de gevoelige en dus op het konkrete gerichte vrouw teekent hij daar de man als veel meer gericht op analyse en algemeene inzichten, als van huis uit - zouden we zeggen - wetenschappelijk. Het *intuïtieve* denken noemt hij typisch vrouwelijk, terwijl volgens hem de typische man 'een uitgesproken behoefte aan analyse' heeft. Wie zal het van een man van wetenschap anders verwacht hebben? Maar welke niet-wetenschappelijke zal tegenover deze uitspraak niet wantrouwend zijn?

Want inderdaad is de hier onthulde tegenstelling niet die tusschen het vrouwelijke en het mannelijke, maar die tusschen het intuïtieve en het logische.

* *

De *emotionaliteit* - die in haar bewustwording *intuïtief denken* wordt - is voor prof. Heymans het eerste element van de vrouwelijke wezenskern. Minder beslist voegt hij er de *aktiviteit* aan toe, die

volgens zijn gegevens de vrouw in hogere mate dan de man bezit. Haar meerdere *zedelijkheid* wordt meer als een algemeen gezichtspunt bij zijn beschouwing toegelaten.

Als eigenschappen die bij de emotionaliteit behooren en die, op grond van zijn onderzoek, meer bij vrouwen dan bij mannen voorkomen, noemt hij o.a.: 'wisselende stemming, zwaartillendheid, gebrek aan moed, lange nawerking van droevige, daarentegen korte van toornige gemoedsaandoeningen, zucht naar verandering en veelvuldige wisseling in sympathieën, dikwijls lachen, vernauwing van den bewustzijnsomvang, suggestibiliteit, aanschouwelijke phantasie, scherpzinnigheid maar gebrek aan verstand, geringer talent voor wiskunde, grooter voor talen, afkeer van abstractie, bij voorkeur intuïtief denken, impulsiviteit, neiging tot fanatisme, handigheid, ijdelheid, heerschezucht, grooter intensiteit zoowel van het medelijden als van de wreedheid, neiging tot overdrijven, eerlijkheid en betrouwbaarheid, godsdienstzin, veelvuldigheid van psychische storingen.'

Als aan aktiviteit en zedelijkheid verbonden, noemt hij eveneens een aantal eigenschappen. 'De vrouwen zijn in hooge mate zuinig, minstens even praktisch als de mannen, en veel moediger en geduldiger bij ziekten; zij zijn geloofwaardiger, minder vaak verstrooid en toonen slechts half zoo vaak de neiging verplicht werk te verwaarloozen voor onverplicht werk.' Tegelijk roemt hij de vrouwen om hun 'gebrek aan egoïsme, geringe neiging tot tafelgenot, onbaatzuchtigheid en gebrek aan geldzucht, philanthropische werkzaamheid, neiging anderen te idealiseeren, kinderliefde, betrouwbaarheid, geringe zelfingenomenheid.'

Het betoog hoe en waarom al deze eigenschappen meer bij vrouwen dan bij mannen plegen voor te komen, vormt de eigenlijke inhoud van het boek, en toont het gebruik dat door prof. Heymans gemaakt is van de antwoorden op zijn vragen-lijsten.

Meer dan eens wordt door de schrijver toegegeven dat die vragen-lijsten een grof werktuig zijn. De mogelijkheid dat zijn heele gebouw slechts 'een ruw getimmerte' zijn zou, dat 'steeds weer herstelling zal noodig hebben, en wellicht op een goeden dag geheel ineens stort,' acht hij niet uitgesloten. Tevens erkent hij dat de man van wetenschap, afleidend en benaderend, wel tusschen de resultaten van zijn uiterlijke waarneming 'wettelijke betrekkingen en inzicht in de noodzakelijkheid daarvan' kennen doet, maar dat zijn afleiden en benaderen altijd lijden zal aan 'die rechtlijnigheid, welke nu eenmaal noodzakelijk alle theorie aankleeft.' 'De wetenschap kan uiteraard het beeld der vrouw niet teekenen, maar slechts door rechte lijnen insluiten.'

'Evenmin als de botanische kenmerken der roos alles aan de typische roos zijn', kunnen 'zooveel emotionaliteit, activiteit, plichtsgevoel enz. alles zijn aan de typische vrouwenziel.'

Prof. Heymans heeft een open oog voor die ware intuïtieve kennis, waarmede b.v. kunstenaars het beeld van een schepsel uit hun deelhebben aan het leven van dat schepsel ontspringen doen. Hij geeft het bestaan van die kennis te gereeder toe, omdat zij het tegendeel is van zijn eigen afgeleide, logische. Maar terwijl hij haar buiten zich stelt, en haar beschouwt als het bijzonder eigendom van vrouwen en kunstenaars, blijft hij er ook wel merkwaardig van verstoken.

De Natuur heeft haar mensch-schepsels geschapen, tweeërlei, die alleen terwille van de voortteling één zijn. In die paring is de man aanvallend, overheerend, de vrouw tot zich nemend, ontvankelijk. De man blijft zichzelf gelijk, in zichzelf gesloten, staat niet toe dat iets van de vrouw tot hem zou doordringen. Maar zijn lichaam dringt door tot diep in het hare en verlaat het niet dan na de bevruchting. Voor hem is dan de daad geëindigd, die voor de vrouw eerst begonnen is. Binnen in haar ontwikkelt zich een ander mensch. Dracht en baren en zogen zijn gebeurtenissen die over een tijdperk van maanden, van jaren, de persoonlijkheid van de vrouw beïnvloeden en verdeelen. Zou de Natuur die met geheime voorkennis haar schepsels maakt tot verschillende doeleinden, geen verschillende ziel gelegd hebben in zoo verschillende wezens? Zou niet de vrouwelijkheid-zelf, van de geboorte af, anders van ziel zijn dan de mannelijkheid? Neen, zegt prof. Heymans, er is alleen sprake van een meer of minder. De geslachtelijkheid, die, naar ge meent, in het midden van ons onderzoek staan moest, toont zich niet anders dan in het reageeren op één groep van motief-voorstellingen. Niet in haar vrouwelijkheid als zoodanig ligt het wezenlijke van de vrouwe-ziel, maar in haar emotionaliteit. Emotionaliteit, aandoenbaarheid, vooruit al verstaan, en naar het ons voorkwam met geringe ernst, als iets bijzonder vrouwelijks. De vraag waarin we vóór alles belangstellen: die naar het soort-verschil tusschen mannelijk en vrouwelijk gevoel, daardoor van den beginne al uit den weg gegaan. Als feit en grondstelling aangenomen, wat niet alleen door Lombroso en Sergi, maar ook b.v. door Havelock Ellis, nog in een zoo juist ver-

schenen deel der fransche uitgaaf van zijn *Studies in the Psychology of Sex*, niet als onbetwistbaar wordt toegelaten.¹⁾ De ware vrouwelijkheid, de vrijwillige onderschikking, terwille van de vereeniging met en de voortbrenging van een nieuw leven, vóór alle onderzoek uitgeschoten.

Toch is juist *deze* vrouwelijkheid dat 'Ewig-weibliche' dat de man alleen in de geest beleeft. Terwijl het lichamelijk beleven het wonder is dat hem in de vrouw altijd weer zal aantrekken, voelt hij, in de nood van zijn geest, aandoeningen, anders dan die van de vrouw, maar sterk, diep, fijn en verscheiden, de aandoeningen van een die niet door onderschikking lichamelijk, maar door beheersching, geestelijk, streeft naar levens-vereeniging en voortbrenging.

Daarom is het ook volstrekt onwaar dat kunstenaars vrouwelijk zijn: hun ware wezen ligt in het beheerschende, dat geestelijk beleven wil wat de vrouw in het lichaam kent. En de Verbeelding, die in geen deele bijzonder aan vrouwen eigen is, maar altijd het erfdeel van mannen was, toont door het oppergezag van het Beeld, in alle tijden, haar oorsprong in de mannelijkheid.

1911.

1) - la question si la sensibilité générale des femmes est plus grande ou plus petite que celle des hommes. C'est une controverse dans laquelle les preuves pour et contre sont loin d'être concluantes.
Blz. 151 van het derde Deel: L'Impulsion Sexuelle, édition française, revue et augmentée par l'auteur. Traduite par A. van Gennep.

De liefde van Bakhuizen

I

In October 1843 kwam Bakhuizen te Luik. Hij huurde er kamers - hij en zijn vriend Cats Bussemaker - op de Place du Marché boven een handschoenenwinkel waar de Etoile d'Or uithing. Hij hoefde maar een vloerluikje op te lichten, dan zag hij de twintigjarige Julie, het zachte en goelijke dochtertje van het echtpaar Simon, daar beneden bezig. Van de hogere verdieping, waar het gezin woonde, drong de feestvreugde tot hem door als, op een naamdag van de moeder, oudere broers en jongere zusjes - in 't geheel waren er zeven kinderen - zich om de ouders vereenigden. In dit jolige waalsche gezin werden Bakhuizen en zijn vriend weldra opgenomen. Hij zelf als *Monsieur le gros*, Bussemaker als *Monsieur le grand*. Julie was in hun gesprekken *het lievertje*. Er werd gezwartepiet, en Bakhuizen maakte er zijn werk van Julie te laten winnen. De toon van haar *Payez, Monsieur!* had voor hem een bekoring waarvan hij zich niet kon losmaken. Hij mikte met bonbons naar haar, door het luikje. Hij zat haar na met Pâte Regnauld als ze hoestte. Hij deelde met haar de liefhebberij voor het waalsch, waarin zij rijmpjes schreef. Kortom, hij was verliefd en lastig, en grappig en zorgzaam, en had, onder schijn van een komedie, begonnen uiting te geven aan gevoelens, die voor hem doodelijke ernst waren.

Zijn dwepen nam een meer romantische vorm aan toen hij op een avond langs de Carmelieten-kerk komend, er binnen slipte en Julie waarnam terwijl ze geknield aan haar bidstoel lag. Zij leek nu, vond hij, op de zachte, ietwat droefgeestige, Mignon van Scheffer, waarvan een prent in zijn kamer hing. Zooals deze in haar oogen het verlangen naar Italië, zoo droeg Julie in haar vrome oogopslag de herinnering aan een hemel, waaruit ze misschien wel gedaald was tot redding van hem.

Hij was toch immers een zondaar die gered moest worden - waarom dan niet door deze, ook volgens 't zeggen van haar moeder een 'ange de douceur et bonté'. Wat deed het er toe of zij een gewoon meisje was, van rang noch stand, zonder rijkdom of ontwikkeling. Mignon was Mignon, hoewel ze een opgeschort rokje droeg en op bloote voetjes liep. Julie was Julie, en geen enkel gemis kon dit veranderen.

Dat er in zijn liefde voor haar gevaren en bezwaren scholen - ik geloof niet dat hij dit een nadeel vond. Hij had nu eenmaal zijn kracht en zijn verstand niet voor niets. Bezwaren en gevaren zijn er, opdat we ons teweestellen. Zeker was ook, dat, indien ooit, hij thans behoefte had aan een doel dat zijn heele weerbaarheid uittartte en in spanning bracht. Hij moest toonen wie hij was en dat kon hij alleen door op zichzelf te bouwen. Maar ter wille van wie? Ter wille van zijn eigen verslagen persoonlijkheid? Wij zijn zóó gemaakt dat we dit minder goed kunnen dan het te doen ter wille van een klein meisje. Lui als hij was, zou hij om haar werkzaam zijn. Zij was zijn eigen buiten zichzelf gestelde luiheid in bevallige gedaante. Protestant als hij was, zou zijn heele

romantische katholiciteit in haar door hem worden aanbeden. Half als hij was, zou zijn overgave aan haar heelijkheid hem noodzaken zich van zijn eigen vaderlandsche halfheden bewust en los te maken.

Dit alles bedacht hij niet, ten minste niet dadelijk. Maar met een instinktieve zekerheid greep hij, zoodra hij in Luik was, deze eene kleine gestalte als de kern van waaruit hij zijn leven regenereren zou.

Daarom is de liefde de reddende macht bij uitnemendheid: zij geeft aan gemoed en geest gelijkelijk een levend middelpunt.

Bij Van den Brink begon al aanstonds die vernieuwing en eenmaking. Zijn hartstochtelijke gedachten konden niet nalaten zich om Julie Simon te bewegen. Veertien jaar ouder dan zij, kon hij zoo goed haar oom verbeelden als haar minnaar. Terwijl hij, in luiksch dialect, haar 'binamé gros monsieu' was, kon hij haar 'M' binamaye grand'-feye' (dat is fille ainée) noemen, zooals het jongere zusje, de schertsende Titine, zijn fille cadette heette. Bovendien was men in het Walenland, waar losheid van toon en vroolijke grappen geen afbreuk hoeven te doen aan vroomheid en zedigheit. Zoo kon - toen Van den Brink eenige weken in Brussel was - Julie hem in luiksch rijm te kennen geven, dat wie zijn voordeel niet weet te doen met de wereldsche vermaken, niet anders, parbleu, dan een oude schoen mocht genoemd worden. Er werden kleine geschenken gewisseld: bonbons waren Julie altijd welkom en op St. Nicolaasavond ontving Van den Brink een steenen poppetje, een vrouwtje met een draagmand op de rug, een 'hotteuse' of zooals het in 't Waalsch heet, een 'botteresse', - welke 'botteresse' de rijmbrieven in ontvangst nam die 't meisje aan haar

'gros monsieu' had toe te richten. In die briefjes mocht zij hem even goed verzekeren dat hij altijd haar 'binamé' zou blijven, als ze haar voorliefde voor bitterkoekjes erin mocht meedeelen. De goede raad geen gat in de dag te slapen hoefde ze bij gelegenheid niet terug te houden.

Tijdens het carnaval liepen de beide Hollanders, met misschien nog eenige anderen, in burnous en tulband door de stad, als bedouienen van Abd-elkader. Zonder twijfel zal de verliefde Arabier ook aan deze nieuwe rol eenige voordeelen ontleend hebben. Maar tot vrijerij liet het meisje het niet komen. Zij aanvaardde een armband, een 'lien d'amitié', maar zonder hem dadelijk te dragen. Zij gaf als tegengeschenk een oranjekleurige beurs die ze zelf gewerkt had en daarbij een waalsch versje. Zij weigerde geen kus, waarmee de verrukte haar bedankte. Dat achter het spel ernst zou schuilen, werd niet uitgesproken.

En toch - de toon van het versje bij de beurs was *wel* ernstig.

La riknohanse estine sakwet d'bai,

d'jiv zel deu ê prov zèl mostré,

d'jiv fai kadô dine bouse ki d'ja fai

d'vin sisse tintencion, m' binamé.

Wârdél bin fé zê dê ka

nime rouvi maije, d'vin vo voiêtche

d'jine vi d'mande qi soula

La reconnaissance est quelque chose de beau,

je vous la dois et pour vous la montrer

je vous fais cadeau d'une bourse, que j'ai faite

dans cette intention, mon bienaimé.

Gardez la bien, faites en du cas,

ne m'oubliez jamais dans vos voyages,

je ne vous demande que cela,

si nê nin baikô sa n'vo nin ine atêche,	ce n'est pas beaucoup, ça ne vaut pas une épingle,
mai sa m' fret plaisir di veye	mais cela me ferait plaisir de voir
qi di lon kom di prêt	que de loin comme de près
vo pinseré todi a julie vose feije.	vous penserez toujours à Julie votre fille.
pomepare, todi d'jime sovaiRET	Pour ma part, toujours je me souviendrai
des attentcion kvo zavé por mi	des attentions que vous avez pour moi
ê tan kidje vikret	et tant que je vivrai
d'jine ê pièdrêt maije li sovni.	je n'en perdrai jamais le souvenir.

Laat in de lezing van dit gedichtje al de snaaksheid invloeiën die het waalsche rijm lijden kan, en vergeet niet dat zij die het schrijft een rol speelt, de rol van luiksch-pratende gefingeerde *fille ainée* tegenover een al wat oudere heer, een kommensaal van haar ouders. Neem zelfs aan dat de gedachte aan een blijvende betrekking met die geleerder, deftiger, misschien gefortuneerder, maar zeker protestantsche vreemdeling onmogelijk in het meisjeshoofd zou kunnen opkomen. Ook dan nog voelt men die regels als onmiskenbaar ernstig en hartelijk.

Zijn ze zelfs niet meer?

Zij drukken 'een kleine echte spijt uit' - zeggen de verhalers van deze 'Levensroman': C. en M. Scharten-Antink - en zijn zodoende 'bijna een - onbewuste - bekentenis'. Zoo is het wel. In het nederlandsch omgezet luidt de onuitgesproken gedachte van het meisje: gij, vreemde heer, die nu enkele maanden zoo goed en vriendelijk voor me geweest zijt, gaat straks weg en ik vrees dat ge in

verre landen en onder andere menschen mij weldra vergeten zult. Wees zeker dat ik die hier achterblijf het u niet zal doen.'

Minnaars verstaan slecht, juist omdat zij altijd vol vrees zijn. Bakhuizen vreesde ook. Zijn heele gedrag zal hem van maand tot maand en van jaar tot jaar worden ingegeven door de vrees dat hij Julie verliezen zal. Evenals Julie, vreezende dat hij haar vergeten zou, haar gedachte bedekt uitsprak, sloot hij, een antwoord vreezende, zijn verklaring weg in latijnsche disticha, die ze lezen noch begrijpen kon, hoewel hij ze haar ten geschenke en ten antwoord gaf.

Julia namque suis miserum me cepit ocellis
Meque semel captus solvere posse nego.

Of broer Eugène, de jonge kapelaan, tenminste die slotregels voor haar vertaalde, - zoo hoopte hij. Maar wat hielp het of Eugène gewillig was! Het dichterlijke spel mocht in waalsche rijmen of in latijnsche disticha gevoerd worden: het wachten was nu op het oogenblik dat de ernst van de liefde onverhuld te voorschijn kwam.

II

In Maart vertrok Bakhuizen naar Bonn en het verheugde hem dat hij evenals te Luik op een Place du Marché kon afstappen, en zijn intrek nemen in een hotel dat l'Etoile d'Or heette. De kamers die hij daarna betrok stoffeerde hij met luiksche herinneringen, zooals ook zijn gemoed met geen andere gestoffeerd was.

Julie was ziek geworden en liet zich door Titine

verontschuldigen over het uitblijven van beloofde dialect-rijmen.

Zij kwamen een maand nadat hij geantwoord had. Ook in dat antwoord had hij zijn gevoel duidelijk genoeg uitgesproken, maar het was gericht geweest aan M' binameye grand'feye en ondertekend *Votre dévoué bédouin*. - M' binamé gro, begon dan ook haar rijm-brief. Ook zij zei alles: de genegenheid was zoo gulhartig mogelijk; maar ze was scherts en ze kwam van 'vosse binameije grande feije'. Er was evenwel één plaats waar de ernst om de hoek gluurde.

Au revoir donc, mon bien-aimé gros,
portez-vous bien, et ne devenez pas plus sot,
il faut garder son bon sens
pour les sérieux moments:
et nous ne faisons que rire.

Dat klonk als het besluit van haar ziekbed-over-wegingen, een besluit dat toch nog een vraag was. Het is de vraag die door gevoelige meisjesharten zoo vaak gesteld wordt: Ge doet verliefd genoeg, maar ten slotte is er ook een ernst, en - nietwaar? - ge bedoelt immers niet meer dan scherts?

Komt ge nog, zooals ge van plan waart, op mijn naamdag over? vraagt ze dan.

Die 22ste Mei kwam hij werkelijk. Van weerskanten moet toen zijn gevoeld dat de toestand onhoudbaar werd. Voor welke bezwaren Julie ook gevoelig mocht zijn - en zeker waren er -, van scherts alleen kon zij niet langer leven. Hij van zijn kant had ook bezwaren: de toestand van zijn fortuin, zijn moeder van wie hij afhankelijk was, Truitje Toussaint, die zich als zijn verloofde beschouwde, die edelmoedig

geweest was en hem zijn woord niet had teruggegeven. Hij kon de hare kennen, maar zij niet de zijne.

Bij dat bezoek was Julie teruggetrokken; en hij dorst zich niet uitspreken. Toen hij heenging zei Titine hem dat de briefwisseling zoo niet kon voortduren, dat er maar één geval bestond waarin ze toelaatbaar was. Julie zelf beloofde niet dat ze schrijven zou.

Twee weken overwoog Van den Brink hoe hij zich gedragen moest. Hij kon Julie niet opgeven. Haar ten huwelijk te vragen was ondoenlijk. Hij deed wat kon en wat moest: hij schreef haar onomwonden dat zijn gevoel voor haar liefde was.

Onomwonden is wat veel gezegd. Bakhuizen's brieven zijn altijd verhandelingen. Het onderscheid tusschen hem en Julie was zoo groot, zijn toestand bevatte voor haar zooveel verborgenheden, hij had dieningevolge zooveel voorzorgen in acht te nemen, eensdeels opdat zij niet vernam wat ze niet weten mocht, anderdeels opdat ze werd voorbereid op wat ze later misschien zou hooren, dat er geen sprake kon zijn van een simpele mededeeling. Hij schreef als diplomaat, met achter zich het gewicht van eindelooze overleggingen, en in een fransch dat door zijn aangeleerdheid zelf hem dwong tot bedachtzaamheid. Bovendien was ook afgescheiden van bijzondere omstandigheden zijn aard didactisch. Het doorwerkte betoog was de vorm waarin zijn krachtige overtuiging zich het natuurlijkst uitdrukte.

Maar in dat zware weefsel lag de verklaring heel duidelijk, zooals hij altijd met volmaakte helderheid geweten heeft naar welk doel, langs welke lijnen, hij zijn werkdadige volzinnen voortstuwde.

Nù was het doel Julie, haar liefde - al toonden

de lijnen waarlangs hij haar bereiken wou, menige verwondenheid.

Op dit schrijven, dat begon met Ma chère Mademoiselle, ontving hij eerst vier weken later antwoord.

Het was juist wat hij verwachten kon.

Julie was op de achtergrond. De laatste beslissende wenk had Van den Brink ontvangen van Titine.

Het antwoord luidde:

Liège le 3 Juillet 1844.

Monsieur.

votre lettre a julie m'a été Communiquée par elle; connoissant sa timidité, souvent blamable c'est vrai, vous comprendrez facilement son silence; en bonne mère je dois repondre pour elle en vous fesant observer toutefois, que ma fille L'ignore; les sentiments que vous manifestez dans votre lettre, s'ils sont vrais, ne seront pas Contredis par moi, mais le tems seul pourra les faire partager par julie; d'ailleurs, quoique rigoureusement arrivée à L'âge de se marier, ma fille est encore loin d'avoir L'habitude du monde dont elle ne connoit pas mêmes les écueils. Tout ce que je puis, c'est de vous assurer de notre part un accueil amical chaque fois que vous voudrez bien nous faire visite, en attendant votre retour, agréez Monsieur L'Assurance de ma parfaite considération.

L'épouse SIMON.

ps. Toute ma famille se porte *bien*.

Van den Brink's brief was geen huwelijks-aanzoek. Hij kon dat niet doen en deed het niet. De vraag van een aanstaande verloving was niet gesteld en kon dus

niet overwogen worden. Alleen die van een vertrouwelijke omgang tusschen twee verliefden.

Het was het natuurlijke gevolg van Van den Brink's omstandigheden, dat hij van Julie een liefdesverklaring wenschen moest zonder zich tegelijk met haar te verloven.

Ik stel deze zakelijke en vormelijke beschouwing voorop, omdat die inderdaad de doorslag moest geven in het afwegen van de weerszijdsche verhouding.

Tegelijk is een tweede opmerking van beteekenis.

Julie had tot nu toe niets gedaan dan in samenhang met haar familie, onder onmiddellijk toezicht van haar moeder, met medeweten van Titine. Zelfs waren de luikerversjes die zij gemaakt had, door Louis, haar broer, in het net gebracht. Afhankelijkheid en volgzaamheid lagen ook geheel in haar aard, die zacht en eenigszins indolent was. Nu dreigde evenwel Van den Brink's verklaring dit verband opeens te veranderen en misschien wel los te maken. Zij zelf, wier gevoel, maar half bewust en onder 't oog van haar verwanten, hem was tegemoet gegaan, zou plotseling voor zichzelf spreken. Voor die daad alleen al moest zij terugschrikken. Haar gevoel voor Van den Brink was daartoe noch hevig noch vrij genoeg. Maar daarenboven zou zij door die daad een verkeer scheppen dat alleen berustte op uitwisseling van gemoedsbewegingen, waarvan zij de macht vermoeden kon, maar zonder ze te hebben ervaren, en die zij - voor zoover ze van hem kwamen - in begrijpelijke beschroomdheid vreezen moest. Er was maar één zekerheid waardoor ze die schroom overwinnen kon. En wel juist die waar Van den Brink van zweeg: de verloving. Als in de plaats van het oude verband een nieuw kwam, als de goedkeuring van de ouders haar

overdroeg aan hem die belofde haar een andere kring te scheppen in de plaats van de eerste, dan zou zij haar gevoel voor hem kunnen koesteren, eraan toegeven, de vrees op zij zetten voor zijn hartstochtelijkheid. Voor een jonge vrouw van haar geaardheid en opvoeding was een andere weg niet mogelijk. Waar dus deze zich niet opdeed bleef ze in afwachting, luisterend naar de meeningen van haar omgeving.

Want ook die omgeving had haar bedenkingen. De vader was niet in het vertrouwen; maar de moeder handelde voor hem; zooals ook zij, en niet hij, op de hoogte was van de winkelzaak. Die zaak ging niet goed - het verhuren van kamers was misschien al een bewijs ervan -, haar drie dochttertjes waren niet sterk en konden moeielijk zelf voorzien in hun onderhoud, - de heer uit Holland was protestant en vreemdeling, maar hij was niet zonder middelen, hij was verliefd, hij was hartelijk, persoonlijk mocht zij hem. Zoo zij als moeder in elk geval een mogelijk huwelijk voor haar dochter gewenscht zou hebben, - bij veel bezwaarlijks was in een huwelijk van Julie met Bakhuizen zeker veel dat haar aanlokte. Maar - hij sprak van geen huwelijk. En zoo, zijn persoon en zijn brief, het gevoel van haar dochter, de zwaarigheden die zij voorzag van man en biechtvader, de heele onzekerheid van de toekomst in harmonie brengend met haar eigen wenschen en die van belanghebbende partijen, nam ze het besluit dat alle tegenstrijdigheden weldadig vereenigde: zelf te schrijven, Julie niets te doen beloven, maar ook niets te doen afwijzen, en duidelijk te doen uitkomen dat, wat haar zelf betrof, Bakhuizen *indien zijn gevoel oprecht was*, op haar kon rekenen.

Het zwaartepunt van het briefje lag namelijk, mijns inziens, in die ééne kleine tusschenzin betreffende de door hem uitgesproken gevoelens. Alleen in die woorden 's'ils sont vrais' hoor ik de nasleep van velerlei gesprekken en overwegingen. Wat wisten zij van hem, anders dan de sentimenten die hij had uitgesproken. Wat anders dan sentimenten had hij hun weten aan te bieden.

Dat dit ontbreken van eenige zekerheid goeddeels de houding van Julie, zoowel als die van haar moeder, bepaald heeft, meen ik ook te mogen afleiden uit het briefje dat als 'billet bleu' een bijzondere plaats heeft in de verzameling.

Bij een vernieuwd bezoek aan Luik had hij Julie even terughoudend gevonden, maar zij had hem toegestaan dat hij om de andere maand schrijven mocht. Hij schreef - dit keer uit Wolfenbuttel - als iemand die nu door zijn pen haar winnen moest. Eerst antwoordde zij in een verloren gegaan briefje: 'le moment n'est pas encore venu ou ne doit point arriver'. Maar in dat blauwe briefje troost ze hem, doch in welke woorden? 'Votre constance me touche, je serais ingrate si je ne vous laissais au moins un peu d'espoir; vous avez de trop nobles sentiments, j'espère, pour vouloir abuser de ma sensibilité; vous me connaissez mieux que je ne vous connais, Monsieur, et ne profiterez pas de votre avantage sans doute?'

De volzin is werkelijk heel belangrijk, omdat hij hoop geeft en inderdaad een begin van overgave beteekent, - maar des te meer moeten we er op letten dat hier het zelfde beroep op zijn gevoelens gedaan wordt, dat ook al de moeder gedaan had, en bovenal: dat de gedachte: wat weten wij eigenlijk van u? onomwonden wordt uitgesproken.

We moeten ook niet vergeten dat deze zin waarschijnlijk niet zonder moederlijke bemoeiing werd opgesteld. Het opgewekte gebabbel dat erop volgt, de schertsende wenk dat zij 'avant toute chose la propreté simple' beminde, kwam allicht uit een persoonlijker pen.

De onzekerheid was er nu eenmaal. Het duurde dan ook nauwelijks een maand of ongunstige geruchten uit Holland en geloofsbezwaren door haar biechtvader aangewakkerd noopten Julie de betrekking af te breken.

In de tweede helft van December is Van den Brink weer in Luik geweest. Zijn persoonlijke tegenwoordigheid bewerkte dat Julie zich voldaan verklaarde. Een soort geheime verloving werd door haar en haar moeder goedgevonden.

III

Hoewel niet dadelijk zich gevend, had Julie zich van den beginne af tot Bakhuizen aangetrokken gevoeld. Toen haar schroom eenmaal overwonnen was en haar moeder zelf haar vrijliet, deed ze veel beslister dan Van den Brink dorst aannemen, de innerlijke schrede die haar van het ouderlijk gezin losmaakte en aan zijn zij bracht.

Hij ondervond het toen de gevolgen van de verloving zich begonnen te ontwikkelen.

Moeder Simon had in die verloving toegestemd. Zij had dit gedaan nadat Bakhuizen de belofte had afgelegd nooit te zullen willen, zelfs niet te zullen wenschen dat Julie van geloof veranderde, en haar in de vrije uitoefening van dat geloof nooit te zullen belemmeren. De gewetens-vraag was daarmee voor-

eerst opgelost. Twee andere vragen evenwel moesten worden beantwoord voordat in de oogen van de beide vrouwen de persoonlijke verloving maatschappelijke geldigheid kreeg. Zou zijn familie in een huwelijk toestemmen en daartoe bij vader Simon de noodige stappen doen? Hoe stond het met zijn fortuin?

Daar Julie's vader al even weinig wist van wat er omging als Bakhuizen's moeder, vonden die vragen hun gereede beantwoording in de afspraak dat moeder Simon haar man zou inlichten, terwijl inmiddels de oude mevrouw Van den Brink door haar zoon op de hoogte werd gesteld.

De 10de Januari 1845 schreef Julie dan, naar Breslau: betreffende de 'grande question' - 'je ne puis pas vous dire grand chose, si ce n'est d'après ce que Maman ma communiqué, que papa a été le premier à lui parler, il paraît qu'il n'a pas été trop content de ce qu'on ne lui en avait rien dit plutôt, et ce qui est pis, qu'il ne donnerait pas facilement son consentement, mais Maman ma dit, que je ne devais rien dire, que je devais la laisser faire. Quand à papa, il ne me parle jamais de votre visite, lorsque je suis seule avec lui, nous causons comme si rien était, il ne me montre pas la moindre humeur, ce qui me fait beaucoup de plaisir. Je dois vous avouer, que si papa méritait de la résistance, cela me ferait beaucoup de peine, mais d'après le dire de Maman, je dois espérer que tout ira mieux que je me l'imagine. Voilà tout ce que je sais sur ce point, si vous désirez en savoir davantage, interrogé Maman, elle vous expliquera tous cela mieux que moi.'

Als Van den Brink aan zijn afspraak betreffende de wederzijdsche ouders herinnerd werd, stond hij natuurlijk duizend angsten uit. Hij dorst met Truitje

Toussaint niet plotseling breken, en hij kon van zijn moeder niet vergen, dat zij een tweede verloofde erkende voordat hij van de eerste gescheiden was. Geloof, geld en stand waren daarnevens nog maar bijkomstige moeilijkheden.

Had hij Truitje Toussaint de heele waarheid blootgelegd, - dat zou wreed maar dapper geweest zijn, en hij zou haar en zichzelf en Julie menig verdriet bespaard hebben. Het zou dan misschien ook spoedig genoeg gebleken zijn hoe weinig de andere bezwaren beteekenden.

Maar - weekheid van gemoed, of zwakheid van karakter - hij dorst het niet. Zwakheid van karakter schijnt het zeker dat hij een half jaar later, Bake zijn nieuwe liefde bekennde, tevens betuigde dat hij haar overwonnen had.

Nochtans - wie zal zeggen dat hij in het labyrinth van één menschenhart de kortste wegen weet? Wie durft oordeelen over wat een ander lijden en doen moet, opdat hij beantwoordt aan het in hem geschapen plan?

Wij hebben alleen vast te stellen dat zijn besluit de eerste verloofde te sparen, Bakhuizen noodzaakte een geheim te hebben voor de tweede.

Een geheim dat zijn gevolgen had.

Het antwoord aan Julie begon met een lang verhoog naar aanleiding van een onbeduidende opmerking waarmee ze haar schrijven besloten had. Noem mij enkel Julie, had ze geschreven. Noem mij geen engel, bedoelde ze. Hij verstond dit niet, of deed of hij het niet verstond. In de uitvoerige bespiegeling van dat misverstand komt de volzin voor: 'Remplacons donc à la fin cette contrainte qui nous pèse par une intimité cordiale. Désormais mon coeur vous sera

ouvert: vous pourrez y lire toutes mes pensées, parceque votre amour même en chasse toute pensée indigne de vous'. Daarna eerst luidt het: 'La résistance de votre père me fait peine. Votre Maman m'en fait part dans sa lettre en des termes encore plus expressifs. Mais j'avoue que j'en suis moins préoccupé que du sens de ces paroles, par lesquelles vous avez terminé votre lettre. Une chose qui me soulage d'une grande inquiétude, c'est que sa bienveillance envers vous ne s'est pas altérée par la confiance qu'on lui a faite. Ce serait pour moi le comble de malheur, si je vous savais souffrante pour ma cause. Et cependant si mon affection pouvait encore s'augmenter, vous ne m'en seriez que plus chère. J'approuve beaucoup que vous évitiez les explications avec votre Papa. Je ne sais comment prouver assez ma reconnaissance envers votre bonne Maman, qui s'intéresse si activement à notre bonheur. Embrassez-la de ma part et assurez-la que je ne saurais mieux m'acquitter de mon obligation envers elle, qu'en vous rendant aussi heureuse que possible. Mais délibérez surtout avec elle, s'il pouvait avoir quelque bonne influence, si moi-même je m'adressais à votre Papa avec une déclaration aussi franche que respectueuse? Quant à moi, il y a trois jours que j'ai écrit à mon oncle. Je l'ai prié de vouloir faire part à Maman de mes intentions. J'attends sa réponse et je l'attends avec quelque confiance. Je connais les principes de Maman sur ce sujet et je ne m'attends pas même à une résistance négative. - Cependant, sa réponse pourrait se retarder de quelque temps.'

Alleraardigst is het kalme en in zijn onschuld regelrechte antwoord. De heele lange ontsteltenis wordt, als een misverstand, lachend bezwichtigd.

Maar de zaak waarom het gaat, in alle uitvoerigheid nog eens aangedrongen.

'*Chér René*. Vraiment, après la lecture de votre lettre, je n'ai su m'enpecher de rire en voyant la manière dont vous avez interprété le sens de mon postscriptum; en vous disant de ne plus m'appeler que Julie, je voulais par là, vous dire de ne plus me donner le nom d'ange, d'adorable, etc., mais il n'est jamais entré dans ma pensée, de vous défendre de m'appeler votre chère autant que vous le voulez, j'aurai du m'expliquer plus clairement, a l'avenir cela n'arrivera plus. J'espere maintenant que vous serez tranquille.

Je veux vous dire la vérité, tout ce qui retient papa, c'est qu'il ne connaît pas votre famille, quand il a parlé à Maman, il a dit que vous étiez étranger, il a aussi demandé pourquoi vous aviez quitté votre pays, c'est que tout cela lui fait faire beaucoup de réflexions, il aime trop ces enfants que pour les voir malheureux; voila pourquoi il est si difficile, si en lui écrivant, vous vouliez lui donner quelque éclaircissement sur ce point, cela aidera beaucoup a le vaincre. Se n'est pas que je veuille le moins du monde douter de votre sincérité, mais il est bien juste à un père de craindre pour son enfant, il lui est bien permis aussi de prendre toutes les informations nécessaire, vous ne devez pas lui en vouloir, Je crois que votre Maman en ferait tout autant; quand a moi, je sais gré a papa, de ce qu'il prend part à mes interets, c'est une preuve qu'il m'aime, vous devez en être content. - Pardonnez, si ma franchise vous a un peu offensé, mais je ne voulais rien vous cacher.'

De arme wist niet welk zwaar geschut zij nu voor het front bezwoer. Niet enkel zijn moeder, niet enkel Truitje, maar zijn heele vroegere leven werd daar

ter verantwoording geroepen. Onder de schok van zijn kloppende hart bereikte de spanning in Bakhuizens omvangrijk brein haar hoogtepunt. Niet aan vader Simon schrijft hij, maar aan broer Eugène zendt hij de voor Julie bestemde brief waarin hij haar, in pathetische bewoordingen, haar woord teruggeeft, als een die te zondig is om het te behouden, en haar een verhaal van zijn leven doet.

Dat wil zeggen: de voorstelling die hij geeft is er een van een aanzienlijk held, die verleid door valsche vrienden geldelijke verplichtingen aanging, welke, tenzij hij uitweek, zijn moeder zouden geruïneerd hebben.

Zeer veel meer bevat de brief. Over zijn werkzaamheden, zijn vrienden, zijn verwachtingen, en over haar zelf, Julie, de engel die kwam om hem te ontzondigen. Hij had gehoopt haar te huwen. Alle mogelijke waarborgen ook voor haar stoffelijk geluk had hij daartoe haar vader willen aanbieden. 'C'était pour cela qu'il me fallait le concours de ma bonne mère. Depuis que je lui ai écrit, j'ai reçu une lettre d'elle, mais elle n'en parle pas. Probablement la date de la lettre est antérieure aux communications que de ma part mon oncle devait lui faire.'

Er kwam antwoord. Eerst van Eugène, daarna van Julie zelf. Zij had van zijn vroeger leven al het een en ander geweten. Zij hield van hem. Zij hoopte alleen dat hij haar huwen kon.

IV

Van Breslau ging Van den Brink naar Weenen. Hij woonde er van April 1845 tot April 1846, het grootste en misschien het gelukkigste jaar van zijn

leven. Zeker van Julie's liefde, vond hij tevens een werk zoo rijk en zoo boeiend, dat hij het zelfs terwille van haar weer te zien, noode kon opgeven.

Uit een gelukwensch met haar naamdag is, midden Mei, dat bekoorlijke woord: hoe benijd ik hen die u bonbons en bloemen zullen aanbieden! 'Je voudrais moi-même être un petit jardin. Je serais en fleur pour vous durant toute l'année.'

De liefde van Julie werd warmer en inniger. Het toeval van zoekrakende brieven bracht hem in ontsteltenis, maar ook haar had de angst bevangen dat zich tusschen hen beiden nog iets plaats kon. En het onverklaarbare feit dat zij nooit iets van zijn moeder hoorde, drong weer naar boven, nu in de overweging of er misschien iemand was die hen scheiden wou. 'Dite le moi franchement, Cher René, n'y a-t-il pas de vos parents qui s'opposerait à nos désirs? peut-être Madame votre Mère elle-même, ne me le cachez pas, ne craigniez pas de me faire de la peine, la plus grande que j'ai maintenant, c'est que vous pourriez douter de mes sentiments à votre égard.'

Van Geertruida Toussaint had hij deze zelfde zomer nog een brief ontvangen. Aan Bake had hij het doen voorkomen dat een nieuwe genegenheid overwonnen was. Maar in November doet hij Julie's vader een brief ter hand stellen waarin hij verlof vraagt tot schriftelijk verkeer met zijn dochter.

Terwijl het verlangen van Julie hem weer te zien zich aldoor dringender in haar brieven uitsprak - zij leed bovendien aan een zenuwkwaal - wist hij zich eindelijk in de eerste helft van April 1846, van de weensche archieven los te maken.

Van zijn terugkeer in Luik dateeren eerst de voor-

bereidselen tot een openlijke verloving. Gerrit de Clercq bezoekt hem, maakt kennis met Julie en haar familie. Aan zijn moeder schrijft hij 30 Mei: 'Ik zal aan Truitje eerstdaags schrijven; maar ik ontveins niet, dat dat schrijven mij zwaar valt, omdat ik gevoel dat wij onzes ondanks elkander meer en meer vreemd worden. Misschien vertelt Van Hees u wel iets naders, met wien ik meermalen de zaak behandelde.' En 10 Juni: 'Ook om aan uw wensch te voldoen, sluit ik ditmaal aan mijn schrijven aan Van Hees een brief voor Truitje in. Hoe het antwoord daarop zal zijn, zie ik met evenveel bekommring tegemoet, als zij mijn schrijven doen kon. Intusschen zij het verre van u, dat gij hieruit een nieuwe stof tot tobben ontleenen zoudt. Ik wenschte eene ontmoeting in België te voorkomen, die misschien voor het oogenblik wenschelijkerwijze ware gespaard.'

De vrees dat zij aan haar voornemen gevolg zou geven en hem opzoeken, deed hem de brief schrijven die haar noopte, maar eerst drie maanden later, hun betrekking te verbreken.

Terwijl Van den Brink gespannen uitzag of in Holland de omstandigheden in zijn voordeel veranderden, en inmiddels heen en weer ging tusschen Luik en Brussel (waar hij zijn archiefstudiën voortzette), werd Julie door het lange wachten moe en bij wijlen prikkelbaar. Tegelijkertijd waren in de Etoile d'Or de geldzorgen zoo dringend geworden, dat Julie namens haar moeder Bakhuizen om hulp moest vragen.

In de Juli-maand logeerde Julie te Marche in Belgisch Luxemburg, bij haar oom en tante Bertrand, die een kind verwachtten. Begin Augustus bezoekt de minnaar er haar die voortdurend naar hem ver-

langde. En hier is de onzekerheid die er van het begin af geweest was weer uitgebroken onder de prikkelende uitlatingen van haar oom de praktische molenaar. Was hij maar gekomen, niet slordig zooals hij was, maar netjes zooals zij hem gewenscht had. Blevén zijn verklaringen omtrent zijn moeder en zijn toekomst maar niet altijd zoo dat een liefhebbende vrouw er zich meê paaien mocht, maar geen nuchter mensch er houvast aan had. Wou hij maar één keer één enkel ding geven dat zij toonen kon aan anderen, dat meer was dan schoone beloften, een enkele onweerspreekbare zekerheid. En daar dook de achterdochtige vraag van oom en tante op: was zij zelfs wat haar godsdienst betrof wel zeker?

Toen had zij hem zelf de vraag gesteld: of zijn moeder wist wat hij haar op het stuk van de godsdienst had toegezegd. Het antwoord was ontkennend geweest.

Dan eerst, in Brussel terug, op de 9de Aug. 1846, schrijft hij zijn moeder een volledige bekentenis.

De maanden die nu volgden waren vol boeiende en schokkende gebeurtenissen. Julie, die zich te verweren had tegen Van den Brink's verliefdheid en haar eigen verlangen naar een huwelijk, en die bovendien geplaagd werd door de opmerkingen van haar verwanten, Julie legde in haar lieve en zachte brieven een stelligheid die we tot nu toe niet van haar kenden. Zij schreef hem uit Marche:

'Ne cesserez vous donc jamais de douter de mon amour? Si je mets quelqu'oppositions à ce que vous m'embrassiez si souvent, c'est que je l'ai promis à papa; mais ce n'est pas là une raison pour croire que je vous aime moins, au contraire, je crois que c'est parceque je vous aime toujours davantage, parceque

je désire que nous soyons dans les bonnes grâces de papa, et surtout que l'on ne puisse se moquer de nous. Avouez un peu René que jamais on a vu un couple amoureux s'embrasser si souvent que nous l'avons fait jusqu'à présent, du moins c'est ce que l'on me dit, et on désire même que nous nous modérions un peu.

Savez-vous bien que moi aussi j'ai des doutes; non pas de votre amour, car je sais qu'il est sincère, mais je crois que votre Maman a beaucoup de peine de vous donner son consentement, elle devrait cependant bien se fier à ce que vous lui dites, et je suis sûr qu'elle n'a pas resté jusqu'à présent sans prendre des informations. Qu'est-ce donc qui la retient? cela me rend un peu pensif et ce qui me confirme dans mes doutes c'est que vous m'avez dit que vous ne lui aviez pas parlé des promesses que vous m'avez faites dans la lettre qui est restée chez le Grand Vicaire; que lui avez-vous donc dit sur ce point? car il est bien probable qu'elle vous en ait parlé. Confiez-moi cela je vous en prie Cher René, car je vous avoue que cela me tourmente un peu; lui auriez-vous quelquefois fait des promesses que plus tard il faudrait rétracter? Car pour moi soyez bien certain que je ne changerais jamais et que je tiens toujours pour bon les promesses que vous m'avez faites.

Encore une fois Cher René, je vous aime beaucoup et cet amour est sincère, véritable, dévoué; me croirez-vous une bonne fois, car c'est comme je vous l'ai déjà dit, on ne s'aime pas moins parce qu'on s'embrasse moins; c'est qu'à la fin j'aurais bien un peu le droit de m'offenser de vos doutes car il me semble que je ne suis pas changée à votre égard.'

Van den Brink had verzekerd dat hij binnenkort

een zaakgelastigde van zijn moeder verwachtte, die haar vader voorstellen zou doen. Hij bedoelde zijn vriend Van Hees, wiens komst hij al sedert zijn terugkeer in België had tegemoet gezien. Julie hield hem aan zijn woord en schreef - in een brief waarvan alleen deze uitlating bekend is - : 'dat hij liever niet meer in Marche haar moest bezoeken vóór die onderhandelingen waren afgelopen, en hij komen kon met *goed* nieuws, en met *afdoend* nieuws.'

De 18de Augustus schreef hij aan zijn moeder: 'Ik ontveins geene der zwaarigheden, die voorshands bestaan of bij u kunnen oprijzen. Maar Van Hees zal u gezegd hebben, dat de tijd drong en dat een decisieve stap moest geschieden. Overleg nog eens alles met Van Hees. Het verheugt mij zeer, dat hij beloofd heeft hier te komen. Zoo zullen wij in de gelegenheid zijn over dit en over alles te spreken, en wellicht tot een gewenscht resultaat geraken. Vertrouw u geheel aan hem, zoodat hij plein pouvoir hebbe om voor u te handelen.'

Nu bekende hij ook, in dit schrijven aan zijn moeder, dat hij Julie vaak had moeten troosten - 'ja ik moet zeggen door een leugen, maar die ik achtte dat eenmaal een waarheid kon worden.'

Ook aan Julie doet hij een bekentenis, maar een gedeeltelijke. Hij schrijft niet dat zijn moeder tot voor enkele dagen van niets heeft geweten, maar dat hij de goede gezindheid van zijn moeder een weinig overdreven heeft. Tegelijk overdrijft hij opnieuw door te zeggen dat Mevrouw Bakhuizen 'accorde son *consentement de bien bon gré*, qu'elle désire notre union, qu'elle fera tout ce qu'elle pourra pour l'avancer.'

Deze goede tijding moest meteen als middel dienen

om te bewerken dat Julie haar trouw niet afhankelijk stelde van de voorstellen die zijn moeders afgezant aan haar vader doen zou. Hij kon weten dat, ook al zou Geertruida Toussaint hem zijn woord hebben teruggegeven - en voor dit gebeurd was kon zijn moeder toch niet ijveren voor een nieuwe verlovings - , de bedoelde afgezant eer in last zou hebben zijn huwelijk te vertragen dan te verhaasten, en dat van voorstellen aan vader Simon wel weinig spraak zou zijn. Hij schrijft dan ook veel over de *mogelijkheid* dat géén afdoende maatregelen konden getroffen worden, en over zijn wensch haar liefde te behouden *ondanks* die mogelijkheid. Maar de voor de hand liggende waarheid schreef hij niet.

Hij toonde zich alweer - vreesachtige en door zijn geweten geplaagde minnaar - niet ervan doordrongen dat Julie hem onder *alle* omstandigheden liefhad, en hij zag niet dat zij eenvoudig verlangde naar een huwelijk. Was het niet voor haar om wanhopig te worden dat deze groote geleerde man, die zulke eerbiedwekkende epistels schreef, de eenvoudigste werkelijkheid niet wist?

Zij schreef hem dan:

'Je ne sais comment répondre à votre lettre, vous me faites tant de questions que je ne sais par laquelle je dois commencer à répondre. Vraiment, cher René, je ne vous comprends pas, vous ne vous expliquez pas encore assez clairement dans votre lettre; je vois que vous me cachez une arrière pensée qui vous occupe beaucoup, mais il m'est impossible de la deviner; je désire infiniment *et j'insiste même* a ce que vous m'expliquiez plus clairement votre pensée. Cher René, depuis longtemps j'ai reconnu en vous, votre bon caractère, votre amour sincère, votre

dévouement; et croyez vous j'y suis restée insensible jusqu'à présent?

Détrompez-vous cher René, quand je vous dis que je vous aime, c'est que je sens bien qu'il me serait impossible de vivre sans vous, et ce ne sera pas les raisons de papa qui pourraient me faire changer, du reste vous savez ce que je lui ai une fois répondu.

Je dois cependant vous dire une chose à propos de vos difficultés matérielles. Je suis bien peinée de ce que vous m'en dites quant à la place qui vous était promise et qui maintenant est douteuse. Cependant cher René, elle ou une autre, est indispensable a notre union, ou a notre bonheur; ce n'est pas que j'ambitionne les grandeurs; Dieu merci, vous connaissez asser la vie simple et retirée que j'ai mené jusqu'a présent; et lorsque vous me montrerez le moindre moyen d'existence, je suis prête a partager votre destinée, et ce sera pour moi la plus grande satisfaction, de pouvoir contribuer par tout les moyens qui me sera possible a faire le bonheur de mon René.'

Het was een geluk dat tegelijk met dit schrijven Van Hees in Brussel kwam en hem een ringetje van de oude Mevrouw Van den Brink voor Julie overhandigde. Hij kon dit haar zelf brengen, 'en met verrukking heeft zij het aanstonds aan hare vingers gestoken.' Het laat zich denken dat deze eerste plechtige erkenning meer dan iets anders in staat was om een meisje als Julie weer een poos te bevredigen. Eerst nu was zij dan toch inderdaad zijn verloofde, voelde zich zoo, werd nadrukkelijk zoo door hem genoemd. Zij kon zich nu beter erbij neerleggen dat het onderhoud van de hollandsche 'Monsieur' met haar vader eerst onzeker werd, daarna geheel achterwege bleef.

Te meer, waar haar eigen moeder Van den Brink's zij bleef houden.

De zaken van de Etoile d'Or waren nog achteruitgegaan. Opnieuw vraagt moeder Simon geldelijke hulp aan Bakhuizen. Kort daarop overvalt haar een bloedspuwing. Om een dreigende vervolging af te wenden moest Van den Brink in Brussel een uitstel van betaling voor haar verwerven.

In deze dagen was het dat eindelijk zijn betrekking tot Truitje verbroken werd. Wij hooren dat de gelieven elkander een paar maal per week, soms dag aan dag schreven. Wij voelen leedwezen, vooral om de brieven van Julie, dat zoo weinig van die correspondentie ons wordt voorgelegd.

Ik veroorloof me die eene belangwekkende, bekoorlijke, aandoenlijke, die zij schreef, die zij niet wou zenden, die zij toch zond, en waarin zij zoo geheel gekend wordt, hier aan te halen. Ik doe het met de voorafgaande beschouwing van M. en C. Scharren-Antink. Terwijl ik bij een eerste, oppervlakkige blik op hun uitgaaf vreesde dat zij zich hadden laten verleiden wat veel te geven, ben ik na ingaander lezing van die vrees heel-en-al teruggekomen: ik zou nu eer meer begeeren dan minder. Ook geeft hun heele behandeling blijk van zoowel wetenschappelijke zorg als zielkundig begrip en letterkundige doordachtheid. Waar ik hun voorstelling in het algemeen volgde, ben ik er in enkele belangrijke punten van afgeweken. Op te merken waar en hoe dat gebeurde blijve aan hen die hun werk met mijn samenvatting vergelijken, overgelaten. Wat ik vooral getracht heb, is mijn voorstelling in een andere toon te brengen dan waarin zij de hunne gaven. Wie over verliefden schrijft behoeft het niet te doen als zelf een ver-

liefde. Een soort dilettantisch-novellistische verfraaiing lijkt mij even weinig wenschelijk als de uiting van een te dwepend-gevoelige bewondering. Te minder waar soliede vermogens van karakteriseering, en inzichtige rangschikking op zichzelf al een waarborg waren van slagen. Maar de inleiding tot het nu bedoelde schrijven toont hun goede eigenschappen zoo duidelijk, en zoo weinig vertroebeld door de bijkomstige, dat ik haar gaarne overneem.

Nog altijd had Bakhuizen Julie trachten te sussen met verhalen van bemoeiingen bij zijn verwanten.

‘Doch àl meer omwoekeren ziekte en geldnood de “Etoile d’Or”. Een failliet begint te dreigen. Moeder Simon wordt niet weer de oude, blijft zwak. Thérèse’s toestand is steeds zorgelijk. En de vader - hij staart verbijsterd de rampen aan, die plotseling naderen over zijn huis. Als zoovele Belgische mannen was hij “un bon père”, maar geenszins het hart van zijn zaak. Een teruggetrokken natuur, tobberig vroom, wel goedig maar wat norsch van aard, leefde hij buiten zijn gezin, geacht onder zijn oude Luikenaars, in het koffiehuis en bij de barbier, een straatje om en in de kerk.

En zooals meer dan een jaar lang hem de correspondentie zijner liefste dochter voorbijgaan kon, zoo had hij zich niet zoo scherp rekenschap gegeven van wat zijn vrouw, de brave maar luchthartige Waalsche, die 't reeds geruimen tijd heeft moeten zien aankomen, ten slotte hem niet meer verbergen kan. Hij, meer dan allen, trekt zich het ongeluk en de oneer aan; hij tobt in zijn stuursche zwijgzaamheid. Hij tobt niet het minst over Julie.... Hij vertrouwt Van den Brink niet, hij begrijpt diens omstandigheden niet; hij kan niet gelooven, dat het

dien ketterschen sinjeur ernst is met zijn kind. Als Van den Brink Titine in Brussel houdt, meent hij zijn twijfel opnieuw te zien bevestigd....

Van den Brink, van zijn kant, hij helpt wat hij kan, hij helpt op de meest onbaatzuchtige en de meest toegewijde wijze, met moeite en met geld. Maar hoe weinig het is, wat hij te helpen vermag, daar waar allereerst *geld* wordt vereischt, - wij, die zijn financieele omstandigheden kennen, wij weten het maar al te goed. En het voornaamste wat in het gegeven geval hem te doen stond: het bezwaarde gezin van het onderhoud van een der dochters ontheffen, door haar te huwen, - een huwelijk, dat volgens katholieke eischen en Belgische gebruiken reeds lang had moeten gesloten worden, - daartoe was hij in de onmogelijkheid.

Het kon niet uitblijven, of Julie moest van zijn houding, hoe vol goedheid en welmeenendheid die ook was, het onbevredigende opnieuw gevoelen. Al haar oude vragen en onzekerheden komen kwellend in haar boven, en, in de benarring der huiselijke omstandigheden, vorschte zij hem, omstandiger en dringender dan nog ooit, omtrent zijn verleden en zijn toekomst uit.

Cher René. Aujourd'hui dimanche, je suis encore une fois si triste; je me fais tant de questions auxquelles je ne puis répondre; c'est pourquoi j'ai pris le parti de m'entretenir un instant avec mon Cher René.

Avant tout je dois vous dire que je vous aime beaucoup, que je crois a votre amour, et que je suis loin de penser que vous voudriez me tromper, ni que vous vous amusez de moi, comme dit papa. Mais enfin j'ai besoin de vous ouvrir mon coeur, et j'espère que René ne m'en voudra pas.

Voici les réflexions que j'ai faites, je me suis dit: pourquoi René qui aime tant sa Mère et qui paraît en être aimé, pourquoi après trois ans d'absence ne retourne-t-il pas en Hollande pour revoir cette bonne Mère? Ensuite vous avez parlé d'une place qui vous était promise et cette place il n'en est plus question; il y a sans doute des raisons pour que cette place vous ai manquée, et je crois que ce sont ces raisons que Louis désirais connaître. Vous lui aviez promis des explications, et maintenant pour un rien, vous les lui refusées; ce n'est pas que je veuille que vous vous expliquiez avec lui; non René vous pouvez le faire avec Maman, mais que ce soit avec cette franchise que je vous connais, votre Julie ne vous en aimera que d'avantage.

Je me suis encore dit, si René pense a se marier, sa Maman etant contente, pourquoi ne cherche-t-il pas à le faire? Vous me direz peut-être que vous ne voulez pas le faire avant de pouvoir retourner chez vous: mais vous ne fixé aucune époque pour votre retour en Hollande. Vous dites bien encore quelque mois, mais savez vous que voila plus d'un an que vous nous dites toujours la même chose.

Vous m'avez aussi donné à entendre, que d'ici a notre mariage, votre Maman me passerait quelque chose; dois-je vous l'avouer? que cela ma un peu piqué. Je me suis dit d'abord qu'en acceptant vos offres je passerais (pardonnez moi l'expression) pour une entretenue; et c'est pour cette raison que je vous disais, que quoiqu'il arrivât a la maison, je voulais travailler comme mes frères et soeurs. Mais Maman vous a promis de me garder auprès d'elle; dans ma position, je trouve aussi plus convenable de rester avec mes parents; je travaillerais donc avec

eux et pour eux; mais pour accepter vos offres je ne le puis.

Cher René, je crois à votre amour, et j'espère que vous ne doutez pas du mien, je crois que vous comme moi, nous espérons nous marier un jour, n'est ce pas René? et bien savez vous l'idée qui m'est venue, je me suis dit: avec ce que votre bonne Maman voudrait me donner, et ce qu'elle vous donne habituellement ne pourrions nous pas vivre tranquillement ensemble, jusqu'à ce que vous puissiez retourner en Hollande; alors pourquoi ne chercherions nous pas à nous marier?

Du reste Cher René, je ne suis pas la seule que ai fait ces réflexions. Maman en est du nombre, et papa n'y pas manqué non plus, il a même dit de plus, que si nous restions encore longtemps de nous marier, qu'il voulait que nous nous séparions pour quelque temps; il a aussi dit que nous nous rendons trop familier l'un avec l'autre; sur ce point je crois qu'il a un peu raison; René je dois encore vous le dire, d'un peu vous modérer et que si vous aimez à me faire plaisir, je vous prierais, de ne plus m'embrasser si souvent que vous le faites ordinairement, et de vous tenir un peu plus tranquille lorsque vous êtes auprès de moi.

Mon René trouvera sans doute étrange la lettre de sa Julie, mais il voudra bien lui pardonner. C'est que je vous dirais que papa doute toujours de votre sincérité, il m'a encore dit: vous voyez comme son cousin arrive, prenez garde qu'un jour il ne vous laisse là, je crains qu'il ne s'amuse avec vous. Voilà les propres paroles de papa. Vous comprendrez maintenant, que lorsque l'on me tient de pareils l'engages cela me fait beaucoup de peine, et ne

saurait autrement que de me porter à faire des réflexions; c'est pourquoi j'ai pris le parti de vous écrire mes pensées, et j'espère que mon René voudra bien y répondre.

Encore une fois Cher René, pardonnez-moi si j'ai pu vous offenser, vous voudriez bien me croire que c'est bien innocemment.

Cher René, je vous aime, et personne au monde ne vous aime comme moi, si je vous fais ces explications, c'est pour ma tranquillité; mais je vous prie de croire que votre Julie n'est nullement changée a votre égard; aussi si un petit *pas plus* (een kus) peut effacer let petits nuages qui pourrait se trouver sur votre front, j'en applique un de bien bon coeur sur ma signature.

Votre Julie

pour la vie.

Liège le 11 8bre 1846

P.S. Promettez-moi cher René, de ne parler a personne de cette lettre.'

Weer ging hij naar Luik om haar gerust te stellen. Weer beloofde hij nadere schriftelijke explicaties. Hij gaf ze eerst een paar weken later, de 30ste October. De brief behoort in het verhaal van zijn leven. Wat kon hij het helpen dat zijn verwachtingen niet meer waren dan verwachtingen, dat de middelen om te huwen vooralsnog niet gereed lagen. Hij mocht zich op zijn liefde beroepen zooveel hij wilde: zijn hoop kon hij nu zoo min als vroeger omzetten in zekerheid.

Wat hij wel kon, was behulpzaam zijn, en hij deed het, in de pogingen van de Simons om te ontkomen aan hun ondergang. Vruchteloos: het failliet bleek onvermijdelijk. De vader, hoe langer hoe meer vervallen, kan niet in huis blijven, gaat naar de familie

te Marche. De Etoile d'Or moet worden verlaten. Julie rept er van in een brief van 1 Dec., die begint met de volgende zinsneden.

'Cher René, Combien hier je désirais vous avoir auprès de moi, je vous aurais bien des fois répété que je vous aime. Oui Cher René, j'ose vous le dire, je sentais tant d'amour pour vous, que si vous auriez été auprès de moi, je n'aurais pas attendu que vous me demandiez un *pas plus*, j'aurais été capable de vous en donner un bon de moi-même.

A vous dire pourquoi, j'aurais beaucoup de peine, c'est pour tant de choses a la fois qu'il me serait bien difficile de vous expliquer.

Mon tout Cher René, pendant ces quelques jours que vous êtes resté au milieu de nous, croyez-moi, j'ai bien su apprécier tout ce qu'il y a de bon, de désintéressé, de dévoué pour ma famille, et surtout d'amour pour votre Julie; je voudrais pouvoir vous tracer sur ce papier tout ce que mon coeur ressent pour vous en ce moment. Cher René en récompense de tout ce que vous faite pour nous, votre Julie vous promet autant d'amour qu'elle peut vous en donner, et elle vous assure que son plus grand bonheur sera de faire celui de son plus *cher Ami*.'

Voor zijn liefde voldoening genoeg, terwijl overigens rondom hem en Julie niets was dan treurigheid. Zij met haar zieke moeder en de zieke Therèse, in twist met Titine, - hij in Brussel met een kontubernaal die aan de tering stierf.

Begin Januari stierf moeder Simon, met een laatste woord Julie aan René opdragend.

Een maand later schreef de weduwe Van den Brink een eerste brief aan haar aanstaande schoondochter. Ze dikteerde hem, want ze kon slecht meer zien, en in

het nederlandsch. Bakhuizen was niet openhartig genoeg te bekennen dat zijn moeder geen fransch kende. Het groot-doen dat zoo vaak de voorstelling van zijn omstandigheden beïnvloedde, weerhield hem deze kleine grief van Julie af te nemen. Er was nog iets in die brief wat hem niet paste: zijn moeder had geen reden gehad de waarheid te verbloemen. Zij schreef onomwonden: "Moet deze nauwer vereeniging vooralsnog uitgesteld blijven, hij zal U reeds verzekerd hebben, dat niet mijne gezindheid, maar het gemis van middelen van bestaan daartoe het beletsel oplevert." Dit was de nuchtere waarheid die hij in weekheid en ijdelheid voor Julie verborgen had, en daar stond ze nu.

Hij stuurde haar de brief niet dadelijk. Hij schreef haar dat er redenen waren waarom hij haar wel spreken wou. 'Rien de mal cependant, plutôt du bien.'

'Cher René,' - is haar antwoord - 'Dans votre dernière lettre se trouve une phrase qui me fait faire quelques réflexions.... Rien que ces quelques mots ont un peu bouleversé votre Julie, qui s'est de suite dit: si c'était tant de bien, pourquoi René mettrait-il devant, *rien de mal*.'

'N'allez pas croire', gaat ze voort, 'qu'il m'est venu le moindre doute sur votre sincérité, oh non, quand a cela, je suis on ne peut plus tranquille. Mais savez vous ce qui me tourmente? Je crains que vous me cachiez (et je crois avec raison) les difficultés que vous avez avec votre famille pour les faire acquiescer à nos désirs. Cher René, je vous en prie, parlez moi franchement, y a-t-il quelqu'obstacle a ce que nos voeux se réalisent? du moins si tôt que nous l'aurions désiré; s'il doit encore avoir un grand interval, ne

craignez pas de me faire de la peine, j'aime mieux que vous me disiez: il faut encore attendre un an, et plus même, plutôt que de toujours me conduire presque de mois en mois, au moins je saurais à quoi m'en tenir. Je sais que tout cela ne dépend pas de vous, cher René, c'est pourquoi je désire vivement connaître les dispositions de votre famille à mon égard.'

Ook nu weer doet de angst van zijn gemoed hem het onwaarschijnlijke vreezen. Of tenminste de schijn aannemen het te vreezen. Gesteld dat ons huwelijk mij in vijandschap zou brengen met mijn verwanten, gesteld dat het een bedreiging voor mijn toekomst was, - zoudt ge dan uit een hoog plichtbesef, uit onderworpenheid aan Gods wil, misschien mij willen verlaten? - Eerst na deze pathetische vraag en het hartstochtelijke getuigenis dat *hij* háár nooit verlaten zou, schrijft hij haar, niet de brief van zijn moeder, die hij getracht had verzachtend te vertalen, maar zijn inhoud.

Hoe eenvoudig en recht op het doel afgaand is ook in dit geval weer haar antwoord.

'Mais la pensée de vous dire de m'abandonner en cas que votre famille ne consentirait jamais à notre union: il me semblait que je ne pourrais jamais me familiariser à l'idée de ne plus revoir mon René, et de vivre éloigné l'un de l'autre. Non, cher René, je crois qu'il m'aurait été impossible de vous dire: René nous devons nous séparer.'

In de maand Maart van dit jaar stierf het jongste zusje Thérèse. Na de dood van de moeder waren de meisjes bij broer Eugène te Verviers ondergebracht. Van den Brink reisde erheen. Bij zijn terugkomst te Brussel vond hij de toestand van zijn kamergenoot,

de jonge Mittendorff, zoodanig verergerd, dat hij de familie waarschuwde.

Bij zijn moeder drong hij aan op werkdadiger medewerking. Ook de geloofskwestie kwam tegenover haar ter sprake.

Na een ernstige ongesteldheid, die hem te Brussel hield, in Verviers komend, was er tusschen hem en Julie niets meer dan de innigheid van twee menschen die temidden van allerlei leed, nauwelijks iets anders dan elkaar hebben om aan vast te houden.

Voor Julie was het welhaast werkelijk niets anders. In de tweede helft van Augustus is ook Titine gestorven. Julie zelf wordt ziek. Bij een luiksche vriendin niet beterend, vertrekt ze met deze en René naar Brussel. Ze herstelt er, gaat terug naar Luik, maar dan op bezoek te Seraing, daarna te Esneux, straks zal het Hoey zijn. Dan kan ze niet langer. Er is nu niets meer tusschen hen, niets meer dat haar gedachten van hem kan verwijderen, niets meer dan hij wat haar het leven levenswaard maakt.

‘Quoique j'espère m'amuser lorsque je serais à Huy, je voudrais cependant que ces jours fussent passés puisqu' alors je reviendrais sur Liège, où je espère trouver à mon arrivée celui vers qui toutes mes pensées se reportent, et que j'aime tant que je désirerais ne plus devoir le quitter. Oh René! si vous m'aimez comme vous le dite, faite tout ce qui dépend de vous pour que le jour ne soit plus éloigné, ce jour après lequel nos coeurs soupire.’

Hij was niet in Luik toen zij er kwam, maar wel een brief die hij zelf een preek noemde. Onverwacht kreeg hij bericht dat hij spoedig moest overkomen. Toen hij haar zag, ‘la figure déchuë, les joues pâles, les yeux éteints’, en ook hoe zij opleefde onder zijn

tegenwoordigheid, toen kon het besluit niet langer worden uitgesteld. Ondanks bezwaren van moeder en vrienden, ondanks de afwezigheid van vaste vooruitzichten, werd bepaald dat het huwelijk binnenkort zou plaats hebben.

Drie maanden later werd het gesloten. In die tusschentijd had Van den Brink gelegenheid aan zijn protestantsche overtuiging in zooverre vast te houden dat hij weigerde aan de roomsche geestelijkheid, dat hij alleen aan Julie de belofte wenschte af te leggen, dat zij zelf bij haar geloof kon blijven en haar kinderen erin mocht laten opvoeden.

De 21ste December huwden ze in het stadhuis te Luik, op dezelfde Place du Marché waar ze elkaar het eerst gezien hadden. De pauselijke dispensatie hadden zij niet afgewacht, zoodat het kerkelijk huwelijk eerst eenige weken later gesloten werd. Juist op de dag van zijn ondertrouw had hij van prof. Bake bericht ontvangen dat de regeering hem voor het volgend jaar een toelage van vijfhonderd gulden schonk.

Het laatste briefje van Julie dat in de verzameling werd afgedrukt, is van de 16de November, de avond voor de dag waarop zij drie jaar geleden 'le billet bleu' schreef:

Het luidt als volgt:

'*Cher René!* Voilà donc trois ans que je vous donnais un peu d'espoir. Alors qu'éprouvais-je pour vous? de l'amour? non, quoique vous ne m'étiez pas indifférent; mais maintenant, quel changement: mon coeur est si plein d'amour, que je ne sais comment vous l'exprimer. Non jamais cher René! vous n'auriez su trouver une fiancée qui vous aimerais plus que je ne le fais, et qui se promet tant de jouissance en

ne travaillant qu'a faire le bonheur de son cher époux. Auserai-je vous le dire, que moi-même je soupire après le jour ou nous ne devons plus nous quitter, tant il me tarde de vous prouver que tout ce que je vous dis est sincère. Ah! cher René, quel plaisir ce serait pour moi de vous entourer de soins, de vous accabler d'amour, de tendresse; c'est seulement alors que je me conteras heureuse.

Mon Dieu! que serai-je devenue si j'aurai dû renoncer à vous: mais non, cela était impossible, aussi Dieu ne l'a-t-il pas permit, et ne le permettra jamais; car une fois unis, c'est alors que nous tiendrons le plus l'un à l'autre, n'est ce pas cher fiancé?

1914.

Herinneringen van Mr. H.P.G. Quack

I Personen en toestanden

Voor ieder die in de nederlandsche geschiedenis van de laatste vijftig jaar belangstelt, zijn deze gedenkschriften boeiend en merkwaardig. Zij zijn het dubbel voor tijdgenooten, die zich van de beschreven personen en toestanden veel of weinig herinneren, in het laatste geval beter worden ingelicht, in het eerste tot vergelijken uitgelokt. Want al zou men zich, als oud-Amsterdammer, van burgemeester den Tex niets meer kunnen te binnen brengen, dan het oneerbiedig scholiersvermaak waarmee men hem, zij aan zij met Willem de Derde - twee zwaarwichtige potentaten die beiden, - langs de beestenhokken van Artis zag stevenen, - zoo voelt men zich toch dadelijk thuis wanneer men diezelfde 'Hercules', 'bij verschil van meening aan 't even optrekken der schouders kenbaar,' hier terug vindt, een vijftiental jaren jonger nog, als beheerder van de ijzerfabriek en staalgieterij aan de Ruhr, op het landgoed Steinhausen. Terwijl niemand die het letterkundig en kunstenaarsleven in Amsterdam, omstreeks 1885, heeft meegemaakt, een kenschetsing als die van prof. Allebé zal kunnen lezen zonder zelf door het welwater van zijn herinneringen overstroomd te worden.

Van portretten trouwens bevat dit boek een heele

galerij, waarbij er zijn die, als bijzonder gelukkig getroffen, zich in onze voorstelling vasthechten. Ik denk aan Jacob van Lennep, aan de 'weergaloos nonchalante, maar toch lang niet banale wijze waarop hij met zijn slanke gestalte, eenigszins hortend aangetreden - want hij was een lijder aan 't podagra - in onze commissie zich op den leuningstoel vlijde, zijn groote snuifdoos vóór zich zette, en de prises zijn naast hem zittende tafelburen hoffelijk aanbood, om dan ietwat luimig de zitting te openen,' - waarna 'zijn dunne lippen van tijd tot tijd onopzettelijk, haast onbeleefd, lucht schenen te blazen.' Ik denk ook aan Willem Vrolik, secretaris, later directeur-generaal van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen. 'Alles wat impulsief en turbulent was had zich in hem tot een eigenaardige verpersoonlijkte actie vereenigd. Bijwijlen scheen hij, als hij soms toornig een discussie afbrak, de levend geworden onrust, de belichaming haast van een wegtrekkend onweder, terwijl toch in de verte zich reeds welfde een regenboog van eenvoud. Want grovelijk zou men hem miskennen, wanneer men, langs of te midden van die onrust, niet opmerkte den ernst van zijn streven, de nuchterheid van zijn waarnemen en de vaardigheid van zijn handelen, met andere woorden het groote overleg, dat hem karakteriseerde. Zonderling was het echter, hoezeer de draden van dat beleid zich in zijn brein samenweefden tot een drama. Hij ging immer recht-door-zee, en toch, als men zijn plannen aanhoorde, was het alsof men deelgenoot werd eener geniale "intrigue" van een of andere tragedie of comédie. Men kon dat gecompliceerde spel zijner hersens met spanning volgen. De knoop van het samenstel zijner gedachten was

- zooals hij meende - als met de handen te grijpen. Hadt gij echter aanmerkingen of tegenwerpingen, hij hield zich niet lang op met zijn stelsel te verdedigen, maar was in-ééns klaar met een ander ontwerp, met een andere ontkenning in dezelfde lijn. Zijn levendige verbeelding, zijn groot doorzicht gaf hem op stel en sprong een ander plan aan de hand, waarmede hij uw tegenkating hoopte te overwinnen. En langs al de "fasen" van zijn voorstellen handhaafde zich intusschen zijn geweldig doorzettingsvermogen, altijd op één vast punt gericht.' Naast deze beiden zie ik dan de president van de Nederlandsche Bank, Mr. W.C. Mees, die 'zoo doodgewoon leek en wiens gelaat zelfs door een eenigszins roodgetinte neus ontsierd was. Hij kwam op later leven mij het meest aantrekkelijk voor, wanneer hij vroeg in de morgen-uren door zijn tuin wandelde. Het zwart zijden petje op 't hoofd, kon men hem daar elken boom, elke struik, elke plant zien bespieden. Met zijn trouwen tuinman - vader van een later op de beurs welbekend financier - redeneerde hij over den groei der natuur. Stak hij dan over naar het gebouw van de Bank, dan zette hij die methode van opmerken en redeneeren voort, slechts op andere onderwerpen toegepast.' Toch was hij de man die door 'weergaloos beleid en stoute grepen op financieel terrein' bewondering wekte.

Niet minder belangrijk dan de portretten zijn de beschrijvingen van toestanden, waaronder ik ook gebeurtenissen versta en de kring waarin zij zich afspelen. Zoo leeren wij het Haarlem kennen van Buys en Huet, met eenerzijds Kruseman en zijn Zondagsblad, dat Quack redigeerde, - anderzijds de officieren met wie hij tafelde. Zoo - in later jaren - Utrecht,

de stad waar Donders en Vreede leerden, waar ook het bestuur van de Staats-spoorwegen zetelde, waarmee Quack van de oprichting af in betrekking stond. Aan het hoofd daarvan prijkte toen de weidsche en orde-lievende heer Frederik 's Jacob, die, hoewel weduwnaar, open huis hield. 'Hij woonde op een buitengoed, vlak naast het centraal bureau der Staatsspoorwegen aan den Singel der stad gelegen. Dat goed heette Nieuweroord. Het is thans een publiek domein, openbaar park der stad. Toen was het de particuliere bezitting van den heer 's Jacob. Het huis, achterwaarts in de plaats, was misschien wat laag, maar gaf niettemin van binnen een zeer deftigen indruk, al was het alleen door de schilderijen van bekende Fransche meesters, die de eigenaar in vestibule en appartementen had opgehangen. Doch wat aan 't geheel zijn cachet gaf was de statige oprijlaan met het hooge geboomte, het breede grastapijt, en de het huis op zij en van achteren omringende tuin en bloemenhof. Dáár, in dat Nieuweroord, ging hij elken namiddag na de bureau-uren zich verpoezen. En het was een ware verpoezing. Want hij had er allengs een der gezelligste kringen der stad weten te vormen. De knapste hoogleeraren der Universiteit - wij noemen Donders en Fruin - pleegden allengs vanzelf hun schreden naar Nieuweroord te richten: de beste jonge ambtenaren der Staatsspoorwegen - wij noemen slechts de namen van Vrolik, van der Goes, van den Berg, van Riemsdijk, Engeringh - voelden zich behagelijk dáár te zijn; kundige jonge mannen, die hun weg door 't leven nog moesten slaan - ik denk aan van Hall, die sinds deze dagen mijn goede vriend zou worden - kwamen opgewekt van geest en hart op Nieuwer-

oord. De dames der bezoekers, opgewacht door de jongere nichten van den gastheer, die van uit den Haag, Rotterdam of Amsterdam geregeld er logeerden, vormden te samen met die soms maanden daar blijvende jonge meisjes of vrouwen een der liefelijkste groepen die men zich denken kan. Des zomers zat men met den gastheer ter zijde in den geurenden bloemenhof en speelde of schertste men naar hartelust. Des winters was men te gast in de goed gestoffeerde vertrekken, maakte men muziek, en zongen de frissche kelen. Van tijd tot tijd, als de eenige zoon uit Delft overkwam of straks zich een bruid verkoos, streefde men naar hooger plan, en gaf men charade, comedie of kleine operette. Al de bezoekers en bezoeksters werkten mede. Eene onder ons allen, begaafd boven velen, de zwitsersch-fransche echtgenootte van Willem Vrolik, Caroline Lonce, gaf daar den toon aan, dichtte een "proverbe", en deed haar geest fonkelen in goudsmee kunst van woorden. Heerlijke avonden! De jongere bezoekers durfden alles aan, omdat zij inderdaad in 't leven nog zóó weinig hadden volbracht. En de hoofsche gastheer - als een "cavalier" omgaande met de dames - prees hen dan met den roemer wijn in de hand, en meende rechtvaardig te zijn, waar hij slechts toegevend was. Doch één goed ding deden zij toch. Zij maakten Nieuweroord tot een verfrisschend rustoord voor zijn geest. Telkens en telkens gaven zij hem daar een levens-bad. Hij vergat er de kleine tobberijen, die van-zelf bij elke groote onderneming in 't hoofd als spinnewebben gaan kleven. Hij kon, als hij den anderen morgen langs de oprij-laan van zijn buiten naar zijn bureaux wandelde, weder wakker aan den constructieven arbeid gaan.'

Maar niet alleen de, min of meer vertrouwelijke, omgevingen - ook de openbare zaken boeien ons. Ruim een jaar adjunct-commies aan de Provinciale Griffie te Haarlem, keerde Quack in de herfst van 1861 naar het Amsterdam waar hij gestudeerd had terug, en werd er Secretaris van de Kamer van Koophandel. 'Wat den handel betreft beleefde Amsterdam in die dagen een tijd van kentering. Met het jaar 1860 was voor het commerciëel Amsterdam een keerpunt ingetreden. Tot nu toe had men zich bewogen in conservatieve traditiën, die trouwens aan de toongevende leiders der "zaken" tal van voordeelen verschafften. Doch een sterk vermoeden kwam op, dat men op die wijze bijster slecht voor de toekomst zorgde. Men begon te denken aan de fabel van de kip met de gouden eieren. Daarbij knelde de overweging dat Amsterdam, door het ontbreken van een goeden waterweg naar zee, en door het gemis van vastschakeling aan een beleidvol getrokken spoorwegnet, inderdaad gevaar liep om allengs door het groote met stoom gedreven europeesch verkeer, zoowel te water als te land, ter zijde in een hoek te worden geduwd. De groothandel in Amsterdam begon dit te voelen. Vele leden van aanzienlijke firma's begrepen dat 't oogenblik gekomen was, om de bakens te verzetten. Enkele vertegenwoordigers van den groothandel kwamen tot de overtuiging, dat men de leer der vrijheid van den handel moest aannemen en in daden moest omzetten; de beste van die kooplieden zaten juist in de Kamer van Koophandel.' Als Secretaris van die Kamer werd Quack hoe langer hoe meer in besprekingen en werkzaamheden opgenomen. De discussies betreffende een nieuwe verhouding van het Moederland tot de koloniën, de

aandrang tot de doorgraving van Holland op zijn Smalst, de uitvoering der plannen van de doopsgezinde Voorzitter der Kamer, Frans van Heukelom, in wiens wijze van doen 'altijd iets was wat in de verte naar geheimzinnigheid zweemde', en van de inderdaad geheimzinnige joodsche heer Mendel, bij dit alles was Quack meer dan enkel toeschouwer. Vooral de laatstgenoemde plannen waren voor hem van beteekenis omdat er de Exploitatie-maatschappij van Staats-spoorwegen uit overbleef. Wij danken er allereerst de voorstelling aan van twee elementen die voor het opkomende Amsterdam van toen zoo belangrijk waren: de Doopsgezinden en de Joden.

'Men zal den bloei van het Amsterdam in de eerste helft der negentiende eeuw nooit goed begrijpen, wanneer men geen rekening houdt met de werkzaamheid in den handel der zeer vermogende Doopsgezinde inwoners van Amsterdam en omstreken, waartoe vooral de Zaanstreek behoorde. Wat de kwakers deden en werkten in het Londen van het begin der negentiende eeuw, dat deden de Mennonieten in Amsterdam. Zij vormden in beide landen een eigenaardige groep van lieden, die over veel geld - gevolg van groote spaarzaamheid - te beschikken hadden, en nu dat geld met beleid in ondernemingen van ontwikkeling en vooruitgang staken. Zij waren daartoe in ons land al vroeger als aangewezen, daar zij vóór de revolutie van 1795 aan geen staats- of regeerings-daden mochten deelnemen. Handelszaken waren het hun overgelaten domein. De trek naar zaken zat hun dus in 't bloed. Een eenvoudige levenswijze, zonder vertoon of uiterlijke weelde, maakte dat zij telkens nieuw kapitaal verzamelden. Zóó kregen zij in alle handelskringen grooten invloed.

Zij waren in hun dagelijkschen omgang kenbaar aan hun waardeering van het begrip van vrijheid op elk terrein, aan hun betrouwbaarheid, gepaard aan een soort van eigenaardige reserve en slimheid. Zij meenden wel alles wat zij zeiden: maar zij zeiden niet alles wat zij meenden. De qualificatie van "Mennist" werd in dien zin door ieder in Amsterdam dadelijk begrepen. Frans van Heukelom was in dit opzicht een type, al was hij onder de Doopsgezinden weinig kerksch, en al offerde hij aan een zekere luxe, door het met zorg houden van zijn span mooie manégepaarden. In zijn smaakvollen coupé rende hij de stad door, overal raad vragend of raad gevend.'

Wat de Israëlieten voor Amsterdam gingen beteekenen, zien we niet minder duidelijk. 'Wat mij zeer trof' - zegt Quack - 'in mijn ambtelijken werkkkring, was, dat in Amsterdam de kentering van den handel - waarover ik op een vorige bladzijde sprak - nog tot gansch andere verschijnselen leidde, dan waarvoor ik, bij 't aanvaarden van mijn betrekking aan de Kamer van Koophandel, oog had gehad. De meer volledige toepassing van het vrijhandelstelsel, de gelegenheid die aan Indië werd gegeven om de daar gekweekte producten elders dan naar ons land te verzenden, het gemis aan voldoende waterwegen naar zee en naar Duitschland, werkten uit, dat er in den goederenhandel in Amsterdam zekere malaise kwam. Amsterdam kon - men voelde het - zijn grooten goederen-handel van weleer, zijn rang als stapelplaats verliezen, vooral als de doorsnijding der landengte van Suez den weg van en naar Indië geheel van beteekenis deed veranderen. Men begreep dat nieuwe richtingen en banen moesten worden ingeslagen, maar men zag niet goed in, welke

koers kon worden gevolgd. Daarbij kwam het feit, dat het zeer begaafde Israëlitisch element in Amsterdam zich uit het tot nu toe gevolgde stelsel van isolement ophief, en overal op beursgebied werkdadig begon in te grijpen. Uit den aard der zaak wierpen de telgen van dat meer Oostersch geslacht zich niet zoo zeer op den grooten goederen-handel, als wel op de sfeer, voor welke die zonen van het Joodsche ras, met hun fijn en verfijnd bewerktuigd brein, meer dan bijzonder aanleg hadden. De geldtransactiën waren hun eigenlijk terrein. Welnu, hun onbewust streven was om van Amsterdam een geldmarkt te maken, zooals trouwens deze stad in de 18de eeuw, toen de goederenhandel daarbij bloeide, reeds voorlang was geweest. Amsterdam kon en moest, naar hun oordeel, een tweede Frankfort zijn. Men zag dan ook op de Amsterdamsche beurs allerlei kenteekenen, die samenhangen met combinatiën van geld en krediet. Het begrip, dat de kapitaal-markt der Amsterdamsche beurs als een zelfstandig gegeven, een macht op zichzelf, zelfs afgescheiden van den goederen-handel, kon worden beschouwd en behandeld, kwam meer en meer op. Het waren, zooals ik zeide, vooral Israëlieten, die dat begrepen en uitvoerden. Sarphati, Lippmann, Fuld, Mendel, A.C. Wertheim begonnen in die richting werkzaam te zijn, het voorbeeld volgende van Bisschoffsheim, Cahen (nog niet d'Anvers), Sichel, Königswärter en anderen, die reeds Amsterdam hadden verlaten. Zij spanden al hun krachten in om naast de oude christen-bankiershuizen - ik noem slechts het huis Hope - eigen bankiersfirma's of als naamlooze vennootschappen ingerichte banken te vestigen en te doen bloeien. Sarphati deed dat in April 1863 door

de oprichting van de Crediet- en Depositobank. Het artikel 2 der vastgestelde statuten omschreef het doel dier bank aldus: “de werkkring dezer bank is: handel en geldbelegging in pandbrieven, aandeelen en obligaties van op goede grondslagen gevestigde en wettig erkende banken of maatschappijen, alsmede in die, welke door gewestelijke en waterschapsbesturen worden uitgegeven: - het openstellen van geldleeningen en het behulpzaam zijn in het verkrijgen van kapitaal en crediet voor ondernemingen van algemeen nut, voor groote openbare werken, en het uitbreiden der nationale volksvlucht waar dit met voldoende zekerheid geschieden kan: - en het ontvangen van geld in deposito.” Het kapitaal der onderneming werd aanvankelijk gesteld op tien millioen gulden. President-commissaris was Sarphati zelf, toen President-directeur der Nationale-Hypotheekbank, in zijn Raad omringd door enkele Amsterdammers en voorts door eenige buitenlanders, onder wie de heer Raphael Bisschoffsheim uit Parijs, de bekende “boulevardier” en lid der Fransche Kamer, die in 1906 overleed. Als directeur, bijgestaan door den secretaris Mr. M.C. van Hall, trad op A.C. Wertheim. Doch veel grooter afmetingen nam de stichting eener andere bank aan, van welke A. Mendel als financier de grondslagen legde.’

De deftige doopsgezinde Frans van Heukelom en de obscure joodsche heer Mendel kwamen samentewerken.

‘Ik zag dien heer Mendel herhaaldelijk bij den heer Frans van Heukelom komen en gaan. De bezoeker was mij niet zeer sympathiek. Hij had iets raadselachtigs. Hoewel hij steeds als op den tweeden rang bleef, nooit zich nog op den voorgrond stelde,

zag men dadelijk dat hij eigenlijk in alle zaken, die hij met anderen besprak, het overwicht gaf. Oogenshijnlijk, voor de wereld, nam hij in Amsterdam een ondergeschikte plaats in op het kantoor Goll & Co., van 't welk toentertijd de heer Henri Luden chef was. Een ouderwetsche handelszaak, door-en-door soliede, die uit de achttiende eeuw dagteekende. De heer Luden bewaarde, als teeken van den roem van zijn firma, in de vestibule van zijn fraai woonhuis (het oude huis van David Jacob van Lennep) een schilderij waarop een afgezant van den keizer van Duitschland aan een der oude firmanten den adelsbrief van het heilige Romeinsche rijk overhandigde. De heer Mendel behandelde op dat kantoor een der afdeelingen, en was bekend als de man die 't best de indigo-zaken afwikkelde. Voorts bewoog hij zich weinig in het Amsterdamsche leven. Slechts wist een ieder te vertellen, dat hij op een te goeden voet stond met de echtgenoot van den hoofd-redacteur van het Handelsblad, die hij later huwde. Doch overigens ging hij stil zijn weg, zonder al te vriendelijke of al te aanmatigende manieren: gereserveerd en eenvoudig.'

De lotgevallen van de onderneming die deze twee, de doopsgezinde en de Israëliet, tezamen ontwierpen, vormen op zichzelf een belangwekkende bladzijde uit de Amsterdamsche geschiedenis. 'Een groote bank - als een der Parijsche Crédits mobiliers ingericht - waarin een massaal vermogen was geconcentreerd,' en die 'door het scheppen van nieuwe bronnen en middelen, door het crediet dat zij daarvoor kon verleenen, door het ontwikkelen van de verkeerswereld, door den steun dien zij aan industrie en handel in de koloniën schonk', aan Holland zijn

oude beteekenis terug zou geven. 'Zelve zou zulk een bank een stevige commercieele vesting zijn, een compacte macht die veel streven van anderen kon schragen, een kracht die in moeilijke tijden door suprematie iets vermocht te doen. Geen bolwerk van behoud, maar een vaste reserve voor den vooruitgang.'

'In dien zin werd tot verbazing der stad den 21en April 1863 de "Algemeene Maatschappij van Handel en Nijverheid" te Amsterdam opgericht, van welke instelling de heer Mendel President-Directeur en de heer Frans van Heukelom President-Commissaris werd benoemd.'

Drie groote ondernemingen zouden uitgaan van deze eerste. De Nederlandsch-Indische Handelsbank, de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, en de Maatschappij tot Exploitatie van Staats-spoorwegen. Als secretaris van de laatste is Quack naar den Haag verhuisd. Anderhalf jaar later was de heer Mendel gevluht en zijn heele grootsche getimmerte in elkaar gestort.

Uit vroeger en later jaren heeft de opmerkzame schrijver, benevens de beeltenissen van levende menschen, dergelijke tafreelen van omgevingen en gebeurtenissen in zijn herinnering terug gevonden. Men kan nauwelijks zeggen dat de vernieuwing van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen en de uitgaaf van het Sociaal Weekblad minder spannend zijn dan dit amsterdamsch bank-avontuur.

Eén enkel tafreel wil ik nog toevoegen. Het toont ons Quacks bezoek, in 1862, aan de ijzerfabriek en staalgieterij van den Tex op Steinhausen.

'Het was het kasteel Steinhausen, dat, op een der heuvels aan de Ruhr gelegen, omgeven door

geboomte waaruit 't zich ophief, het stadje Witten bestreek. Eigenlijk was het nu slechts een statig heerenhuis, terwijl terzijde nog een oude toren en sterke muur aan het grijs verleden herinnerde. In het begin der negentiende eeuw had alles nog toebehoord aan het geslacht Stael-Holstein; langzamerhand was het in andere handen gekomen, totdat deze het verkochten aan de twee in Indië rijk geworden Hollanders [den Tex's schoonvader Vriese en diens vriend Van Braam], die er het terrein van een speculatie in zagen. Want aan het bezit van 't kasteel was verbonden het eigendom van twee steenkolenmijnen (Nachtigall en Theresia), terwijl twee groote metaal- en staalfabrieken, als in samenhang met het kasteel, in aanleg waren gekomen, en iets verder een glasblazerij mede tot de hoorigheid van den kring behoorde. De heer den Tex vestigde zich met zijn jonge vrouw des zomers op dat Steinhausen, en nam met volle kracht de exploitatie van geheel die onderneming in handen. - - - Hij bracht er zijn heele huishouding, zijn paarden en rijtuigen. De inwoners van Witten zagen hem, met zijn Hongaarsch vierspan, des middags of tegen den avond, rennen en galoppeeren van al de glooiende heuvelen langs de rivier, terwijl een opgewekt vroolijk gezelschap de afrijwagen vulde. - -

- - Het was avondschemering toen ik aankwam. Overal zag ik hooge fabrieks-schoorsteenen, wier rook in geel-zwarte kronkels naar boven golfde. Van tijd tot tijd gloeiden in de verte kleine vlammen uit vurige ovens. De vlakke zelve, waarop de fabrieken stonden, scheen zwartachtig aangeslagen. Liep de trein langs een dier werkplaatsen, dan hoorde men een brommen, gonzen en dreunen. Waar de

arbeid nu, bij 't vallen van den avond, gedaan was, daar zag men een bende zwarte mannen, besmeerd met kool en smook, zwijgend met haastigen tred zich spoeden naar lange reeksen van huisjes, waar de gezinnen woonden, en waar, bij een spaarzaam brandend lampje, de vrouw hen wachtte met het maal. Het zag er, van 't oogpunt der arbeiders, overal druk doch somber uit.

In het vroolijk ruim verlichte kasteel, waar de gastvrije bewoners mij hartelijk ontvingen, ging de eerste donkere indruk intusschen spoedig voorbij. Den anderen dag vergezelde ik den heer den Tex in zijn werkplaatsen. Ik zou den ondernemer aan 't werk zien. En hij was dáár in zijn element. Waar de stoomhamers stampen, waar de ijzeren reuzenarmen zich op en neder bewogen, waar vonkelend de vuren flikkerden, dáár was hij thuis. Trouwens, met zijn hooge gestalte scheen hij zelf als ijzer zoo sterk, zoo hard als het blanke staal. Het woord "vooruit" kwam hem telkens van de lippen. Hij vroeg belangstellend en bevelend naar den gang van 't werk; sprak over den afgedanen arbeid, de bestellingen, knorde, moedigde aan, was op en top het beeld van den werkgever. - - - Het was iets zeer eigenaardigs temidden van dat werkzame bedrijf den heer den Tex te zien, wenken uitdeelend, berichten ontvangend, overal impulsie wekkend. In alle opzichten begreep hij de industrie als machtigen productie-factor in de maatschappij, een bron van winst voor het in dien tak van arbeid vastgelegde kapitaal. - Den volgenden dag daalden wij in een der steenkolen-mijnen. Was den vorigen dag mijn opmerking geheel in beslag gelegd door den werkgever, hier, in de donkere mijn, trok uitsluitend aan-

dacht de arbeider, de mijnwerker. Hier was alles volkomen zwart; het water, dat in de plassen stond, was als inkt. In die donkerte, slechts verlicht door een kleine lantaarn, die aan den hals werd gedragen, werkte de man in de "schacht", met zijn houweel. Het was een eindeloos kloven en hakken. De wagentjes werden gevuld met de losgemaakte steenkool en rolden af en aan. Alles ging ordelijk en stipt. De talrijke mannen waren in de duisternis flink bezig, schenen niet eens zwaar vermoeid, hoe inspannend de taak ook was. Er was geen wanorde hoegenaamd. Allen wisten volmaakt goed wat en waar 't werk gedaan moest worden.'

Toen de bezoeker weer boven was, vroeg hij zich af wat staat en maatschappij deden om dit werk voor de arbeiders dragelijk te maken. De landsvaderlijke zorg van de pruisische regeering, het bestaan van de 'Knappschaftsvereine,' dagteekenend uit de Middeleeuwen, de pruisische wet van 1854 waardoor beheer en instandhouding van de ondersteuningskassen door die vereenigingen opgericht, voor werkgevers zoowel als arbeiders verplichtend gesteld werden, - dit alles kon tusschen hem en zijn gastheer ter sprake komen. Snuffelend en turend op verordeningen en reglementen leerde hij op diens werkkamer een nieuwe taak zien: werkgevers en arbeiders gemeenschappelijk te doen samenwerken tot de verheffing van het volk.

II Het begrip van de gemeenschap

Portretten en beschrijving van toestanden, zie-

daar het eerste wat in Quacks Herinneringen de aandacht trekt. Wij zagen er in het bezoek aan Steinhausen een laatste voorbeeld van. Maar tegelijk erkenden we in dat voorbeeld nog iets meer. Wat Quack zag en zien deed hadden we tot nu toe opgemerkt. De menschen met wie hij geleefd, de kringen waarin hij verkeerd, de gebeurtenissen waaraan hij had deelgenomen, toonde hij ons. Zijn eigen houding daartegenover viel niet dadelijk onder onze opmerkzaamheid. Hij nam waar, was dus natuurlijk een belangstellend waarnemer, maar het waargenomene was voor ons toch de hoofdzaak, waarin wij een verrijking begroetten van onze kennis betreffende de negentiende-eeuwsche samenleving. Maar nu, getuige van dit bezoek aan de fabrieken en mijnen van Steinhausen, voelen wij, onweerhoudbaar, onze aandacht van aard veranderen. Zeker, het beeld dat gegeven wordt, boeit ons, meer zelfs misschien dan eenig vorig, maar de schrijver, hij die dit beeld ontvangen en gedragen heeft en er nu nog zulk een groote invloed op zijn leven aan toekent, boeit hij ons op dit oogenblik niet nog dwingender?

Quack heeft later meer dan eens aan zijn bezoek teruggedacht. Geen wonder. Hij had er voor het eerst, in de gedaante van Hercules den Tex, Koning Kapitaal gezien, en naast hem, in zijn beroep van mijnwerker, Loonslaaf Arbeider. Tusschen hen, als hoogelijk te waardeeren verbindingsschakel, de verordeningen van 'pruisische' reglementen.

Quack wil zijn Herinneringen voornamelijk 'als een aanhangsel of bijvoeging, een begeleiding, ja zelfs min of meer als een toelichting, verduidelijking, uitbreiding en verklaring van (zijn) boek over de Socialisten' hebben aangezien. Ook als we een verge-

lijking van wat in de Herinneringen gezegd wordt, - ik bedoel in het bijzonder de samenvatting van Quacks voordrachten als professor en van zijn tijdschriftartikelen, - met de eigenlijke inhoud van *De Socialisten*, ter zijde laten, is het voor ieder die wel eens van dit laatste, Quacks levenswerk, gehoord heeft, toch duidelijk, hoe zeer het uit persoonlijke, en wel uit gemoeds-crvaring moet zijn voortgekomen, en hoe een bezoek als dat aan Steinhausen, tot het ontstaan ervan kan hebben meegewerkt.

De toekomstige schrijver van *De Socialisten* was als student een leerling geweest van Martinus van der Hoeven en van de Bosch Kemper, die met hun beiden te Amsterdam de heele faculteit van de rechten en staatswetenschappen uitmaakten. En - merkwaardig genoeg - beide deze professoren weken in hun beschouwingen aanmerkelijk af van de toen geldende, de zogenaamde liberale opvatting. Martinus des Amorie van der Hoeven - een man van religieuze, zelfs mystiek-religieuze aanleg - stelde tegenover de volgens die opvatting gezaghebbende leer van de individueele vrijheid, zijn overtuiging dat de mensch van nature leeft in gemeenschap, en daaruit alleen egoïstisch en separatistisch, en niet anders dan tot zijn schade, geïndividualiseerd kan worden. De Bosch Kemper, minder steil, maar meer in voeling met de dagelijksche werkelijkheid, droomde van een in al haar deelen harmonische samenleving, door gemeenschapszin bijeen gehouden. De eerste wekte dieper ontroeringen, de tweede opende een ruimer overzicht, vooral op de geschiedenis van de negentiende-eeuwsche maatschappij. Begrijpelijk was het dus dat op Quack, hun ontvankelijkste leerling, Van der Hoeven het diepste en

duurzaamste houvast had, overal waar het ging om de richting van zijn inwendig leven, maar dat de Bosch Kemper hem de stof voor zijn studie wees. Zijn proefschrift - nadat hij eerst al een prijsvraag beantwoord had waarin de germaansche beginselen van het europeesche staats- en privaatrecht ontleed werden - betrefte de geschiedenis van de veertiende-eeuwsche staatsbegrippen, waarin hij 'op sociologische wijze, zoals de Bosch Kemper dat had geleerd, moest trachten het ontstaan eener nieuwe wereld-orde na die der feodaliteit te schilderen'. Kemper was het ook die hem, na zijn promotie te Utrecht, opstellen voor zijn Volksblad schrijven deed, welke eerst boek-uitgaven, aanstonds ook de buitenlandsche politiek betroffen, een werkzaamheid die in Haarlem, voor Krusemans Zondagsblad, werd voortgezet. Eveneens Kemper die hem, hoewel tevergeefs, in 1862 trachtte over te halen zijn opvolger te worden aan het amsterdamsch Atheneum, en die, in 1868, erin slaagde hem zijn haagsche betrekking aan de Exploitatie-maatschappij, te doen opgeven voor een utrechtsch professoraat.

Zonder twijfel zal deze langdurige verstandhouding tusschen de schrijver van *De Wetenschap der Zamenleving* en hem die later *De Socialisten* schreef nog wel eens een onderzoeker tot belangwekkende vergelijking prikkelen, - evenals het feit dat de jonge Quack op 't gymnasium alreeds met de *Récits Mérovingiens* van Augustin Thierry dweept, het aandeel zal helpen bepalen dat de algemeene trek van de eeuw naar geschiedschrijving in zijn ontwikkeling gehad moet hebben, - maar van overwegende werking geloof ik toch dat Quacks leven in de maatschappij-zelf is geweest. Met de oogen van

zijn geest nu eenmaal gericht op de gemeenschapsgedachte en niet gezind afstand te doen van een zekere idealistische allure die hem van nature eigen was, moest hij, die door aanleg en omstandigheden genoopt werd deel te nemen aan het werk van een winst-zoekende wereld, wel de termen vinden waarbinnen hem dat mogelijk bleek. Hij leefde dan toch maar in een geweldige tegenstrijdigheid. Dat hij journalist was en tevens tafelde met cavalerie-officieren, was maar de uiterlijke en niet onvermakelijke huls van zijn dubbelheid. Maar dat Buys, die hem de redactie van het Zondagsblad overdroeg, tevens het woord 'sociaal' niet anders dan *dédaigneus* uit kon spreken, dat de heer Mees, met wie hij aan de Bank samenwerkte, hem eigenlijk, in het economische, niet voor vol aanzag, dat temidden van de zaken-menschen en lichamen die hij met zijn pen ten dienste stond zijn idealistische warmte altijd met een lichte glimlach werd afgekoeld, dat hij, eenerzijds betrokken in de heiligste geheimen van het finantie-wezen, anderzijds voor een woordenheld, een man van de fraze doorging, dit was een tweevoudigheid die niemand, en wel het minst een voor indrukken zoo gevoelige natuur als de zijne, anders dan door een verzoenend gedachte-medium aan kon zien.

Het pijnlijke was namelijk niet dat de menschen het met hem oneens waren. Zij verdedigden de individu, zooals hij de gemeenschap. Ware daarmee alles gezegd geweest, dan had niets en niemand hem kunnen beletten de ridder te zijn, die hij wezen wou. Maar de benauwing lag hierin dat hij die de gemeenschap vertegenwoordigde zich tevens met lust en ijver in dienst van de individualistische wereld

stelde. Hij trad in dienst van de Bank, opdat hij gelegenheid zou hebben zijn boek te schrijven: zoo zegt hij. Maar de waarheid is dat hij, ook zonder zijn boek, een werkzaamheid als die aan de Bank begeerd zou hebben. Hij zegt het te herhaaldelijk dan dat wij het niet zouden gelooven en de praktijk van een heel leven bewijst het: het medewerken aan de ontwikkeling der productie-factoren van ons volk leek hem op zichzelf begeerlijk.

In deze uitdrukking: de ontwikkeling van de productie-factoren, vinden wij de term waarmee Quack zich het deelnemen aan het wereldleven aannemelijk maakte.

De vraag is toch of hij het niet aannemelijk vond, ook zonder die term. Al in Haarlem deed hij de ondervinding op dat het bureau-werk hem 'lang niet ongemakkelijk van de hand ging'. De heer de Vries, de hoofd-ambtenaar van de griffie, prees zijn handigheid voor het praktische, meende dat die hem kenmerkte. Toen hij secretaris was van de Kamer van Koophandel werd zijn vaardigheid als penvoerder hoogelijk op prijs gesteld. Toen de Exploitatiemaatschappij in moeilijkheden geraakte werd hij als onderhandelaar uitgezonden naar bankiers en spoorwegbesturen, als hebbende in het voeren van zulke onderhandelingen zekere gemakkelijheid aangeleerd. Betrekkingen als de heer Quack gedurende zijn heele leven bekleed heeft worden trouwens niet toegeworpen aan hen die de geschiktheid ervoor niet getoond hebben. Bovendien is het nooit gebleken dat de arbeid en het verkeer in de hedendaagsche maatschappelijke bedrijvigheid hem onwelgevallig waren.

De heer Quack zegt ergens: opdat er later wat

zal te verdeelen zijn, moet er nu in elk geval geproduceerd worden. Deze zinswending, waarmee een populaire, maar valsche opvatting van wat socialisme is, tot beweegreden gesteld wordt van deelneming aan een veroordeelde maatschappij-inrichting, is dan ook een voorwendsel. De ware reden was dat de heer Quack deed wat hij niet laten kon. Hij gebruikte de talenten die hij had, en hij bewoog zich in de kringen waarin hij zich, alles wel beschouwd, het best thuis voelde. Onloochenbaar was het evenwel dat hij óók een dreamer was, een vriend van het schouwende, niet werk-dadige leven, een koesteraar van denkbeelden die in de samenleving van zijn tijd nièt opgingen, een bewonderaar van opstandigen, van gering-geachten, van uitgeworpenen, van - in één woord - de socialisten. Onloochenbaar, omdat, even zeker als het is dat de heer Quack het directeurschap van de Nederlandsche Bank en een groot aantal andere betrekkingen bekleed heeft, even zeker is het dat hij met bewonderenswaardige genegenheid en volharding *De Socialisten: Personen en Stelsels* geschreven heeft.

Een dubbelheid dus, maar die mr. Quack niet als zoodanig kon aanvaarden. Door de term: medewerken aan de ontwikkeling van de productie-factoren, wierp hij over de materieele, de individualistische helft van zijn werkzaamheid een idealistische, een sociale dekmantel.

Of dit niet toelaatbaar was?

Al naar men het nemen wil. Ieder heeft het recht, ja leeft in de noodzakelijkheid, toe te dekken wat hem in zijn eigen wezen pijnlijk is. Iedere dergelijke verhulling is een natuurlijk verweer en ik geloof zelfs te mogen zeggen dat ieder op zijn beurt het

noodig heeft en er gebruik van maakt. Maar alles wat in de natuur ligt en als zoodanig moet worden toegestaan, is daarom nog niet toelaatbaar voor zoover het ook geestelijk iets beduidt. Het ligt in de natuur zichzelf te beschermen. Maar wanneer men daardoor zijn vrienden blootgeeft? Het ligt in de natuur te zorgen voor zijn onderhoud. Maar wanneer men daardoor zijn ideeën schaadt?

De heer Quack, idealist van huis uit, maar door aanleg zoowel als omstandigheden genoopt tot werkzaamheid in een stoffelijke wereld, kon erkennen dat de tweestrijd in zijn wezen lag, òf hij kon een ideale schijn leenen aan het stoffelijke. Hij deed het laatste, maar niet kon nu ook worden ongedaan gemaakt dat hij niet enkel zijn praktische talenten, maar zijn vermogen van idealiseering in dienst van dat stoffelijke had gesteld.

Het spreekt vanzelf dat nu ook de begrippen waarin zijn idealisme zich uitte, hun beteekenis verdubbelden. Het voornaamste van die begrippen was dat van de gemeenschap, eerst als de naam van een enkel-geestelijk ideaal verstaan, als de toekomstdroom van hen die smadelijk socialisten heetten, maar dat nu tevens in zijn zin van feitelijke samenleving gebruikt werd en wijding kreeg. De beroepen en bedrijven van die samenleving, hoe egoïstisch en individualistisch ook bedoeld en ingericht, kregen als productie-factoren van de gemeenschap een zekere heiligheid, die ze waarlijk niet aan zichzelf ontleenden, maar alleen aan die naam, en wel inderdaad aan het schijnsel dat de eene beteekenis van het woord op de andere afstraalde. Een klein ongerief, indien het verschil tusschen de twee beteekenissen altijd scherp werd in het oog ge-

houden. Maar hoe kon dit, hoe zou het zelfs gewenscht worden, waar de bedoeling van die idealiseerende naamgeving geen andere was, dan het stoffelijke, waarin men zich bewegen moest, te doen deelen in de wijding van het geestelijke.

Dit is de grond van de vaagheid die vaak aan Mr. Quack door zijn vrienden verweten is. Zijn gemeenschap-begrip was vaag, omdat het dubbelzijdig was, omdat de eene zij voortdurend in de andere overspiegelde, omdat bij scherpe onderscheiding tusschen de twee beteekenissen het systeem van Quacks natuurlijke zelf-verdediging zijn doel zou hebben gemist. Als Quack schreef over de Socialisten, hun personen en stelsels, dan verstond hij de gemeenschap geestelijk, en als nog niet verwerkelijk. Als hij optrad namens de maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, dan handhaafde hij haar als de feitelijke hedendaagsche samenleving die in haar productiefactoren werd aangevallen. Wat in zijn gevoelsleven een begrijpelijke en ongevaarlijke verwarring was, werd in zijn betoog een drogreden, en als zoodanig bedenkelijk. Maar waar dit betoog ingreep in de werkelijkheid en zich in daden omzette, wondde het - misschien ook anderen, maar zeker hem die het hanteerde.

Niet de heer van Hasselt - de naar Quacks beschrijving weinig scrupuleuze leider van de Hollandsche Spoor - maar wel Mr. Quack, mede-bestuurder van de Staats-spoorwegen, noemde de staking van 1903 'de wreedste smart die mijn hart heeft doorsneden'. De eerste had het voordeel van zijn maatschappij gezocht, en hij zou gemeesmuild hebben bij de gedachte dat hij daarmee de belangen diende van een vaderlandsche of misschien nog weidschere

gemeenschap. Quack daarentegen moest erkennen, dat de socialistische leiders, de aanhangers van denkbeelden die hijzelf koesterde, in hun strijd tegen een individualistische samenleving zijn eigen ideaal verdedigden, en dat hij als de verdediger van die samenleving tegenover hen stond. Hij, die zich toch vroeger met trots socialist, zij het dan kathedersocialist, had hooren noemen, moest nu niet aan dat ideaal, maar aan die samenleving de gewijde naam van gemeenschap toekennen, om daarmee het stoffelijk belang hoog te houden.

Als men de 'Herinneringen' leest, dan treft het dat Quack eigenlijk niet twee, maar drie beteekenissen aan het begrip gemeenschap geeft.

De eerste is de wezenlijk-socialistische, gericht tegen de individualistische samenleving. De tweede is die samenleving, gedacht als een burgerlijke of volksgemeenschap. De derde is een gehoopte toekomst-eenheid, na de verzoening van kapitalisten en arbeiders.

Waar Quack het ontslaan vermeldt van aantallen stakers, schrijft hij: 'Het was streng en hard wat gedaan werd, maar in het belang der tegenwoordige samenleving bleek het noodzakelijk. De exploitatiemaatschappij van staatsspoorwegen, als productiefactor voor ons gansche land, als draagster van het verkeer en bedrijf van ons land, was gehandhaafd.' Tevens omschrijft hij de meening van de regeering met de woorden: 'Contract-breuk op het terrein van overheids-zorg moge schijnbaar slechts woordschennis zijn tegenover den werkgever, metterdaad en in de eerste plaats is zij schromelijke plichtverzaking tegenover de geheele gemeenschap.' Dit is het woord in zijn tweede beteeckenis.

Het begin van de staking verhalend, had hij gezegd: 'Op het begrip der "gemeenschap" kon, toen het conflict eenmaal was uitgebroken, geen beroep worden gedaan.' Dit was het woord in zijn derde beteekenis: die van een inderdaad niet bestaande gemeenschap van arbeiders en werkgevers.

Maar op het begrip in zijn eerste beteekenis, van socialistisch verlangen tegenover individualistische feitelijkheid, beriepen zich de arbeiders en hun socialistische leiders, en deze beteekenis was het die Quack in zijn jeugd had aangehangen en in zijn geschriften zoo vaak had uiteengezet.

III Religie en kunst

Nadat ik eerst het uiterlijk-belangwekkende van de 'Herinneringen', de personen en toestanden die erin voorkomen, had aangetoond, heb ik daarna, gevolg gevend aan een wenk in het 'Voorwoord', getracht in het bijzonder de schrijver van 'Socialisten', Mr. Quack dus, in zijn verhouding tot het gemeenschaps-begrip, te teekenen. Eén element heb ik daarbij, wel niet buiten beschouwing gelaten, maar toch niet opzettelijk in het licht gebracht.

Waaraan eigenlijk was het te wijten dat, terwijl Quack aan geen enkele schakeering van het gemeenschaps-begrip zich gevangen gaf, hij ze alle begrijpen en beschrijven kon, en ze aanwenden, al naar de plaats waarin hij zich gesteld voelde, socialistisch, liberalistisch of in de geest van hen die tempering van klassenstrijd voorstaan?

Het antwoord is hoogst eenvoudig: - al die

schakeeringen waren economisch; maar Quacks wezenlijke gemeenschapsbegrip was religieus.

Als men zich afvraagt wat in zijn knapentijd ontlook, in zijn jongelingsjaren opbloede tot bewondering en geestdrift, in later leeftijd hem neersloeg en troostte, hem ellendig maakte en steunde, totdat hij nu, grijsaard geworden, het heeft overgehouden als eenige zaligheid, dan moet men wel erkennen dat het niet een gemeenschap was in staat of maatschappij-leven, maar een gemeenschap met wat hij noemde het Onbekende, het Eeuwige. De grond van zijn wezen was een droom, een aanhankelijkheid aan het Verborgene, een mystieke Vroomheid.

De schrijver van de 'Herinneringen' heeft geen twijfel overgelaten dat hij van dit wezen uit verstaan wil worden. Zijn duitsche afstamming had hem ertoe voorbeschikt, zijn geldersche verwanten brachten de kiem tot ontwikkeling. Toen hij in Amsterdam woonde, bracht hij bij hen de zomer door. En 'één gedachte was er die aller ziel hier beroerde en soms geheel vervulde, de gedachte aan het mysterieuse en religieuse.' 'Dat het bestaan op aarde alléén eenige beteekenis had, als het in verband werd gebracht met het begrip van het eeuwige, daarvan werd in de drukke hollandsche koopstad zelden iets gevoeld. Met het onkenbare, het onweetbare, het onuitsprekelijke, hield men zich in mijn Amsterdamsche groepen weinig op. Dit nu was - zij het in grillige, troebele en soms werkelijk verwrongen vormen - wél het geval in het min of meer Duitsch gekleurde Gelderland, en vooral in Nijmegen.' Daarvandaan 'nam ik mede - toen ik naar Amsterdam keerde - een eerbied voor 't onzegbare, voor het "vreemde" dat men niet kon analyseeren, voor 't mysterie van

het leven. Dat mysterie was, aldus opgevat, een donker geheim dat men soms voelde naderen. Even in de grauwe schemering, in den geluidloozen avond, in den somberen nacht, opende dat geheim soms zijn diepste kern of gedachte. Het was dan als een stille muziek op wonderbare instrumenten, een vage stem van waarschuwing dat onder het leven, zooals wij het zagen, een ander leven werkte. Iets onverklaarbaars, iets raadselachtigs, iets bangs, iets beklemmends. Doch het gaf aan de gezichtseinder uitzicht op de dingen van het onzienlijke. Men zag en ontmoette plotseling ver-weg een starenden blik, peilende door de waarneembare werkelijkheid heen. Met oogen als kolen, soms dof, soms opgløeiend door vonken van extaze, zag men 't aan, en men begreep dan of meende te begrijpen de kracht achter de onzichtbare dingen, den drang der stille machten, de grondelooze onmetelijkheid van luchten en lichten, het van verre aanwaaiend reuze-mysterie, het Almachtige.'

Dit is alles zeer Quacksch - men vergeve het bijvoeglijk naamwoord - maar daarom juist kenschetsend. Het verwondert niet, dat deze jonge zwelger in het onzienlijke zich aan de hoogeschool als een ridder van de Heilige Geest beschouwde, en meende dat zijn wetenschap 'slechts een weerspiegeling, een andere zijde, wezen (zou) van een religieuze ziel'. Toen het gemeenschapsgevoel in hem ontwaakte, was het dan ook, als onmiddelijk uit die ziel, een verlangen naar gelijk-gestemde harten, en naar leiders. De leden van het literarisch dispuut Unica vormden 'een vast-aanéengesloten garde'. De voorzitter, Frans Rauwenhoff, als predikant te Rotterdam jong gestorven, 'was als 't ware de

“directeur” onzer geesten. Onder zijn leiding droegen wij 't hart zeer hoog, zochten wij op alles een ideeëlen tint te leggen, plaatsten wij ons vierkant tegen elk materialistisch element in onze studentenmaatschappij.'

Ik zei al dat Martinus des Amorie van der Hoeven hem in die dagen het diepst ontroerde. Deze was 'een profeten-natuur. Hij wekte op tot heiligheid: tot een heroieke verzaking van subjectief genot. Men moest - naar zijn woord - zelf ingrijpen, nooit laf en lijdelijk zich laten medeglijden in de golving van 't maatschappelijk gedraai. Tegenover het gruwzame leugen-gedoe onzer tijden moest men zich actief stellen in den dienst der Godheid, het werk Gods doen. Men moest mede-arbeider Gods worden. Daarvoor was allereerst noodig, dat men het rijzend Licht uit den Hooge opmerkte en zag. Aanschouwde men dat licht, dan kon men weder de beteekenis gevoelen der voor de wereld verborgen onzienlijke dingen. Een reine diepe emotie zou van ons kunnen uitgaan, een kracht die tot waarheid voerde. Dàn ook kon in onzen nerveuzen tijd, vol jagen en zwoegen, toch nog bij enkelen iets opluiken van de ziels-rust, van de gewijde kalmte, die bij sommige mystieken uit de Middeleeuwen waarneembaar was.'

Toen hij onder leiding van Kemper zijn proefschrift schreef kon Quack, die bij zijn afscheid van het gymnasium alreeds een lofrede op de middeleeuwsche Heilige Bernard van Clairvaux had uitgesproken, zich dan ook verheugen in de gelegenheid om op dat stramien van het staats-wezen in de veertiende eeuw 'enkele van die figuren dier prachtige middeneeuwsche cultuur te doen oprijzen voor

wie het hart van Martinus klopte.' Zelfs naar de dertiende eeuw greep hij terug om die abt Joachim van Flore te schilderen, die het derde wereldtijdperk, dat van de Heilige Geest verkondigd had. De droom van Joachim, het rijk van Liefde, één kudde en één herder, was ook de zijne, en uit déze droom trad hij in de wereld van kantoor en bedrijf.

'Het werkende leven een rustpoos van het beschouwende'. Deze woorden, door Quack uit een preek van Meister Eckhart overgeschreven, moet men wèl in gedachten houden als men hem in die wereld werkzaam ziet. Zijn arbeid in de samenleving, zich weerspiegelend in de wisselende vormen van het begrip der maatschappelijke gemeenschap, was altijd maar een min of meer geslaagde poging om de Godsgemeenschap waarvan hij droomde te zien vermenschelijkt. Een poging tot aanpassing. 'Van 1854 af' - zegt hij - 'ligt altijd naast mij op mijn lessenaar het boekje "Over het Wezen der Godsdienst" van Martinus des Amorie van der Hoeven.' Wat behelzen de bladzijden die hij daaruit in zijn Slothoofdstuk aanhaalt? Dat Gods werk is: de verandering der menselijke maatschappij in een koninkrijk der hemelen. Dat het koninkrijk der hemelen een rijk van geesten is. Dat geest mag heeten ieder die leeft met volkomen bewustheid, vrijheid, zelfstandigheid, zelfwerkzaamheid. Dat alle geesten tot één rijk hooren en tot één organisch geestelijk lichaam zijn vereenigd en samengegroeid. Dat zij een volstreekte Gemeenschap zijn. Dat dit rijk bovendien leeft door de wil van God, en door geen andere, dat de leden ervan zich tot God verhouden als kinderen tot hun vader. Dat elke handeling die als lid van dit rijk verricht wordt, heilig en zalig is, elke

handeling daarbuiten zonde, ellende en dood. Dat van dit rijk uit, de wereld moet worden omgezet, niet gewelddadig, maar organisch, door gebruik te maken van alle kiemen die aanwezig zijn. Dat die taak in gemeenschap met alle broeders, en niet door een op zichzelf, moet volvoerd worden.'

'Het begrip der 'gemeenschap' - zegt Quack - 'dat ik in mijn leven gepoogd heb te helpen verspreiden, ligt in kiem en knop besloten tusschen deze bladen van mijn meester'.

Wie zal ontkennen dat deze bladen de ontwikkeling van een *religieuze* gedachte zijn, welke om te zetten tot een *sociale* een meer dan menselijke macht vereischt.

In verhouding tot dit religieuze innerlijk moet ook Quacks opvatting van kunst gezien worden. Niet, natuurlijk, van dit innerlijk, zooals naakt en verheven, Van der Hoeven het uitte, maar zooals Quack zelf het onder woorden bracht bij het schrijven van zijn geldersche herinneringen. 'Met oogen als kolen, soms dof, soms opgloeiend door vonken van extase, zag men 't aan, en men begreep dan of meende te begrijpen de kracht achter de onzichtbare dingen, den drang der stille machten, de grondelooze onmetelijkheid van luchten en lichten, het van verre aanwaaiend reuze-mysterie, het Almachtige.' In Rembrandt zag hij 'de diepere realiteit' die 'achter het platte en het oppervlakkige verborgen ligt.' Hij zag naar zijn etsen met dezelfde gevoelens als waarmede hij luisterde naar Martinus. Zijn rede bij de viering van Rembrandts derde eeuwfeest was inderdaad een verheerlijking van de innerlijke wereld, de verborgen werkelijkheid. 'Denkers,

dichters en kunstenaars' - zei hij daar - 'zijn de waarachtige leiders der volken.'

In deze vereering is Quack ook aan sommige grootere tijdgenooten, vooral ouderen, verbonden geweest. Zoo Israëls en Bosboom, - van Lennep noemde ik al - ook Allebé, 'de schijnbaar aarzelende. Een uiting, een trek, die hem als 't ware te schielijk van de lippen of vingers was gegleden, nam hij voorzichtig dan terug. Hij corrigeerde al peinzend voortdurend zichzelf: zich inhoudend, zich betoomend, zich terechtwijzend, speelde hij haast een drama in eigen boezem af. Hij deed zoo als hij soms gaande op straat was te zien, drie passen vóóruit, en dan weder opkijkend, en in zich-zelf zacht sprekend, één pas achterwaarts tredend.' Hoe herkent men hierin die allerfijngevoeligste en oorspronkelijkste bedeesde. Interessant zijn ook de portretten van Huet: die met zijn heldere scherpe oogen, onder zijn zwarte haren, vast zijn weder-partij aankeek, en van Buys, met zijn open oog-opslag. Boeiender nog dat van Potgieter, voor wiens scherpe beleefdheid men haast niet anders dan nederig bukken kon.

Ik heb in het begin van dit opstel al verschillende portretten uitgeschakeld; ik deed het nu weer; maar met het bewustzijn dat ik daarmee hun maker onrecht doe. Want hoewel Mr. Quack niet in de eerste plaats voor een schrijver wil worden aangezien, zijn zeer stellige kunst ligt toch juist in het verbinden van wat ik gescheiden heb, van personen en toestanden. Hij geeft aan de toestanden een middelpunt in de persoon, hij geeft aan de personen in de toestand een achtergrond. En dit is niet een bijkomstige bedrijvigheid: het is een onmiddellijke

uiting van zijn, zooals we zagen, religieuze wezen. Zooals de verborgenheid achter de dingen hem boeit, zoo wil hij het gevoel van een dergelijk geboeid-zijn overdragen op zijn lezers. Hij verdeelt licht en donker. Hij spant draden en legt knopen. Hij opent vergezichten en verwekt duisters. Zijn verhaal van gewone zaken - we hebben het al opgemerkt en ik ben gelukkig nu mijn lange aanhalingen te rechtvaardigen - wordt meermalen een soort roman, de strijd in zijn personen een soort drama, de afloop van sommige lotgevallen een tragedie. Wie zich het portret herinnert dat hij van Willem Vrolik, directeur-generaal van de Staatsspoorwegen ontworpen heeft, en daarna diens lange en hopelooze strijd leest tegen de Hollandsche Spoor en de Regeering, zal mij hierin gelijk geven. 'Het geschiedde Zaterdag 31 Augustus 1889. Nooit heb ik zulk een droeven gang gedaan als op dien tocht naar den Haag. Wij spraken beiden met de twee ministers. Geen van hen gaf toe. Toen deden Vrolik en ik een lange eenzame wandeling in het Bosch. Wij waren alleen en zwegen. Het weder was verrukkelijk. Men voelde de suizel-stilte van het woud. Lichte wolken dreven in de blauwe lucht. De zonnestralen trilden langs de dichtgebladerde boomstammen. Op de vijvers weerkaatste de zacht rimpelende stroom den groenen oeverkant. Doch wij zagen dat alles ternauwernood. Wij dachten niet meer aan harmonie of overéénstemming. Vrolik had, als stout speler, zijn levens-lot op één worp gezet, en die worp faalde. Zijn gelaats-trekken werden hoe langer hoe strakker, zijn kleur bleeker. Het stormde in zijn brein. Hij bood definitief kort-af mij zijn ontslag aan.'

Romantisch - hoor ik dat gezegd wordt. Zoo is het ook - Mr. Quack is onze laatste romanticus. Er is een zeker boeiend licht dat hij over al zijn tafreelen werpt. Er is een zekere dringende wil om sympathie te veroveren en sympathie uit te drukken.

Wie een tegenhanger tot het leven van Vrolik zien wil, leze de bladzijden over Kerdijk. Daar is dezelfde verdeeling van licht en donker, in ander lotgeval eenzelfde tragisch einde. Wie een roziger tint verlangt, verdiepe zich in de jeugdherinneringen: die uren-lang door het Baarnsche bosch dwalende droomende vader, groote en trouwhartige Gelderschman, die 's ochtends en 's avonds de romans van Scott in een duitsche vertaling las; die vurige, indisch-bloedige vriend August Zimmerman. Door de eene schildering zoowel als door de andere zal hij zich bevestigd vinden in de overtuiging dat in dit romantisch aangezette, boeiend-sympathische, Quacks ware vermogen ligt.

Wie zijn persoonlijke verschijning kent, het meisjesachtig opgeworpen mondje, de lokken langs de wang, de donkere oogjes achter het flikkerende lorgnette-glas, de tengere ietwat behaagzieke gestalte, - zal zich niet erover verwonderen.

Quack moge overigens gelijk hebben dat zijn kracht niet ligt in uiterlijke stijlgeving: zijn zinnen zijn helder, maar niet altijd verzorgd, rein van omtrek, maar niet altijd dragers van een dieper, een gonzend leven, - toch gaat hij als penvoerder in het weergeven van zijn eigenheid zoo ver, dat tal van kleine kokette accenten vaak op de onverwachtste plaatsen de loop van een gelijke rede afbreken. Tot zijn uiterlijk toe verschijnt op die wijze uit deze 'Herinneringen.'

Zooveel geleefd te hebben, en dan nog zulk een boek over zijn leven saam te stellen is waarlijk een zeldzame verdienste. Bovendien, dat dit boek met een onbevangenheid en een oprechtheid geschreven is, die aan de werkelijkheid haar vormen laten, al worden ze noodzakelijk gekleurd door de dampkring van zooveel doorleefde jaren. Een enkele maal mogen de Rotterdammers meenen dat zijn liefde voor Amsterdam deze grijsaard parten speelt, - een ander maal mogen de bewoners van een na hem gekomen wereld gelooven dat hij in te goed vertrouwen zich inburgerde in de zijne, - niemand zal daarom nalaten hem nevens de olijftak die hij begeert de krans te reiken die aan overwinnaars bij de eindpaal werd toegekend.

1913.

L. van Deysse: uit het leven van Frank Rozelaar

Hoewel dit boek ontstaan is uit een uiterste kunstenaarsbedoeling, uit de wil namelijk van dag tot dag en van uur tot uur geen enkele gewaarwording, ontroering, gedachte, buiten opzicht van de vaststellende geest, dus buiten bereik van het penbare woord te laten, is de zichtbare bedoeling van zijn schrijver toch niet op een zekere wijs kunst te maken, maar op een zekere wijs te *zijn*.

Hij bewoont een denk-beeld dat is samengesteld uit de volgende elementen. De wereld is schoon voor wie haar schoon ziet. Ze staat als zoodanig boven tijd en vergankelijkheid. Het eenvoudigste leven, het wonen in een landschap, met vrouw en kind, is, als het zoo gevoeld wordt, eeuwig. Het beweegt zich op één lijn met het leven in de heldhaftigste daden, de brandendste geestdriften, de meest verheven verrukkingen.

Het tragische van het boek ligt hierin dat de schrijver dit denk-beeld bewoont, maar het niet beleeft. Deed hij dit laatste, dan zou hij ons, door middel van de verbeelding, zijn leven als schoon doen voelen. Maar dit doet hij niet. Hij tracht ons, en zichzelf, aannemelijk te maken dat zijn leven schoon is, of schoon kan zijn. Hij ontleeft, hij betoogt, hij overreedt, maar hij doet niet zien.

* *

Wat de schrijver - hetzij we hem L. van Deysse of Frank Rozelaar noemen - van ons verlangt, is dat we zijn gedachten volgen, op dezelfde wijze als hij zijn gedachten heeft gevolgd. Maar we merken oogenblikkelijk dat dit ons moeite kost. Want die gedachten *zijn* niet het innerlijk en uiterlijk gebeuren waaruit ze ontstonden: zij spreken er alleen maar van. En wij missen bij de lezing de stof ter vergelijking, die tot onze bevrediging noodig is. Wij lezen van een landschap: 'lucht van een bijzonder fijn blaauw en bleekgroen met heele mooye blank-roode wolkjes erbij. Daaronder verhief zich het goud-bronzen eikgewas.' En daarop: 'Het was juist alsof deze plek een beroemde plaats was, waarvan gezegd wordt, dat men in dit seizoen dáar moet zijn, wijl het dan nergends elders zóo mooi is.' Deze laatste mededeeling hoort niet onverbrekkelijk bij de eerste. Dat zou het geval zijn als die eerste, de beschrijving van het landschap, ons vanzelf een woord van bewondering op de lippen bracht, zoodat we ook zónder de schrijver al geneigd zouden zijn uitteeroepen dat die plaats verdiende beroemd te wezen. - Onmiddellijk hierop lezen we van een ander landschap: 'Gisteren was ik om denzelfden tijd op een wijden heibaan in het bosch, waar veel lucht zichtbaar is. Het was vijf, zes uur 's middags, zonsondergang. Práchtig weer.' Meer niet. En hierop volgt: 'Dit lijkt mij het mooiste wat men in het Landschap zien kan. De Rhijnval te Schaffhausen is niet mooyer; ook de Golf van Napels kàn niet mooyer zijn.' Hier is dus een vorm van voor het gevoel onverbondene mededeelingen, die de schrijver tweemaal achter elkaar aanwendt. Zal hij ons hierna zijn landschap nader beschrijven? Neen, maar hij zal nog wel meer

over het niet door ons geziene uitweiden. 'Duidelijk heb ik gisteren beseft dat de natuur in een *hoogeren toestand* is. Er is een léven in, een langzaam bewégen van lichten en kleuren, een weidsch Tooneelspel der Schoonheid. Het is zóó mooi, dat men zelf niet zóó leelijk of zóó elders met zijn gedachten kan zijn, dat men het niet mooi zou vinden. Het is mooyer dan een tentoonstelling van de beste schilderijen. Het is of de heele natuur samengesteld is uit schildersontroeringen. Het is één groot schilderij, waarin men zelf staat. Het was mij duidelijk gisteren, dat er iets heel bizonders gebeurde, een bijzonder bewegen van de Schoonheid in het Aardsche Landschap, eene Openbaring van de Schoonheid; het was mij of het Landschap bewust, bezield, was geworden en zichzelf uitbeeldde.' Stel hiernaast een van de vele beschrijvingen uit *Obermann* door De Sénancour. Daar is ook een jonge man die tot winning van een nieuw leven in het landschap gaat. 'J'étais sous les pins de Jorat: la soirée était belle, les bois silencieux, l'air calme, le couchant vaporeux, mais sans nuages. Tout paraissait fixe, éclairé, immobile; et dans un moment où je levai les yeux après les avoir tenus longtemps arrêtés sur la mousse qui me portait, j'eus une illusion imposante que mon état de rêverie prolongea. La pente rapide qui s'étendait jusqu'au lac se trouvait cachée pour moi sur le tertre où j'étais assis; et la surface du lac très-inclinée semblait élever dans les airs sa rive opposée. Des vapeurs voilaient en partie les Alpes de Savoie confondues avec elles et revêtues des mêmes teintes. La lumière du couchant et le vague de l'air dans les profondeurs du Valais élevèrent ces montagnes et les séparèrent de la terre, en rendant leurs extrémités indiscernables;

et leur colosse sans forme, sans couleur, sombre et neigeux, éclairé et comme invisible, ne me parut qu'un amas de nuées orageuses suspendues dans l'espace: il n'était plus d'autre terre que celle qui me soutenait sur le vide, seul, dans l'immensité.' - 'Ce moment là fut digne de la première journée d'une vie nouvelle': - dit is de eenige bespiegeling die door Obermann wordt toegevoegd. Waarom zou hij ook bespiegelen? Het landschap drukt door zichzelf zoozeer zijn toestand uit, van eenig te zijn en eeuwig, een bewegende en bezielde schoonheid, dat wij niets meer verlangen dan erin optegaan, dan ons ermee te vereenigen. Dit is de daad die Rozelaar ons niet vergunnen wil. De vereeniging met de door hem geziene schoonheid, is juist dat wat hij ons onder geen voorwaarde toe wil staan.

* *

Van Deysseel drukt zich zoo voortreffelijk uit en zijn drang tot bewustmaking is zoo sterk, dat men zeker kan zijn tusschen dat wat hij is en dat wat hij schrijft geen onderscheid te zullen aantreffen. Als hij - Frank Rozelaar - ons de vereeniging met een door hem geziene schoonheid niet beleven doet, dan heeft hij die zelf niet beleefd en dan weet hij dat en zegt het ook. Als hij, op die eerste bladzij van zijn boek, zijn landschap als gelijkwaardig aan de golf van Napels geprezen heeft, gaat hij voort: 'Ik ben gedrukt, in een ebbe van mijn leven, ik heb dus tot heden geen diepe aandoeningen van den herfst mogen ontvangen; maar met gevoelige verstandelijkheid vond ik het prachtig.' Met gevoelige verstandelijkheid. Later: 'Ik heb eigenlijk

leelijk midden in die Schoonheid gestaan, linksch van stand tegenover de Majesteit der ruimte, onvoegzaam nu de natuur tot een grootsch paleis der Schoonheid werd om mij heen. Waren de menschen niet beter, die bij zoo iets van zelf op hun knieën vielen...' Weer later: 'Het spijt mij, dat ik aan dit alles niet inniger kan deelnemen.'

Frank Rozelaar zegt van zichzelf: 'Bijna voortdurend leef ik aan den oever van de eene of andere vervoering.' Niet in de stroom, maar aan de oever. Op een andere plaats: 'Ik bespeurde juist dat ik mij met de stilte ging vereenigen, toen de storing kwam.' Of: 'Ik vind dikwijls in zulke oogenblikken dat ik niet innig genoeg gevoel bij wat ik zie. Ik zou áltijd zeer ontroerd willen zijn en diep begrijpen, mij altijd willen veréenigen met de aanschouwde Schoonheid.' Elders: 'Ik dacht alleen: wat is dat mooi, maar gevoelde nauwelijks iets.' Ook: 'Laat ik aandachtig zijn. Elk oogenblik, bij 't openen van een kastdeur, bij het gaan in een andere kamer, kan ik een sublime gedachte tegenkomen.' 'Ik dwaal aan de randen van Waarheid en Schoonheid, erbuiten.'

Wat in hem voortdurend waakt, is niet de toestand die zich in hem beleven zou en uitspreken, maar de bewustheid die zijn gedachte van een zekere toestand in woorden brengt. De gedachten zijn niet de toestanden-zelf, maar zij zijn karakter-aanduidende benamingen, waaronder sommige toestanden zouden kunnen worden samengevat.

Rozelaar wordt door de schoonheid van zijn huis getroffen, ook doordat het *zijn* huis is. Hij zegt dan: 'Toch weet ik zeker dat ik niet vooraf gedacht had: "hoe heerlijk, daar is mijn huis."' Dat dit het geval

zou moeten zijn had hij dus bijna verwacht. Het had voor hem in de reden gelegen dat de gedachte van een zekere schoonheid aan die schoonheid was voorafgegaan. Zoo ook: 'Ik heb genoegelijk bespeurd dat 'k *zonder het te weten* voorzichtig loopen ging, om [de schoonheid van het bosch] niet te storen. Mocht het *uit eerbied* zijn geweest.' De cursiveering is van de schrijver. Het natuurlijke inhouden van de tred in de bosch-stilte kwam hem zoo ongewoon voor, dat het gedaan te hebben hem genoegen deed: het gebeurde zonder dat hij het wist, maar toch niet zoo of hij bemerkte het. Was het uit eerbied? Hij zou het gewenscht hebben. Dit is geheel de gedachtegang van iemand die het inhouden van de tred uit eerbied, als bewuste oorspronkelijke wenschelijkheid in zich heeft en het begrijpelijk zou vinden dat daaruit de daad voortkwam, maar niet omgekeerd. Niets verbaast Rozelaar zoozeer als wanneer hij iets zegt of doet zonder nagedachte. Zoo bv.: 'Ik schijn op de wandeling hard-op te praten. Zoo hoorde ik dezen ochtend mij met vreugd verbazen over de vele sparappels die daar hingen aan een boom.'

Uit dergelijke plaatsen is het duidelijk dat Rozelaar de schoonheid die bestaat in onbewuste vereeniging met het andere, zelden en nooit voor lang vinden zal. En nu is juist het kenmerkende van deze bloemstruik-benaamde dat hij die schoonheid zoekt en ook weer niet zoekt. Hij zoekt haar - we zagen het - in het landschap, hij zoekt haar ook in het huwelijk. 'Immers, gij behoort - hier vooral, want dit is het opperste en scherpste toetsmiddel, - *niet te weten wat gij doet*.' Het karakter van de Vrouw die in het boek voorkomt, is het niet-weten. Het

Kind is het levende Beeld van de ver-Eeniging. Maar tevens zoekt hij haar *niet*. Niet onbewust vindt, maar bewust maakt hij schoonheid. Hij zegt nadrukkelijk: 'Door zijn blik op de wereld te veranderen, heeft hij van de leelijke wereld een schoone wereld gemaakt.' Indien hij erkent en aanbidt dat de Vrouw in haar onbewuste goddelijkheid ook een weten heeft, dan is dit het on-ziende naast zijn ziende weten.

In het gedachte-leven van Rozelaar is dit een splitsing van groote beteekenis. Er is het on-ziende Weten waartoe hij voortdurend geraken, waarmee hij zich vereenen wil, en er is het ziende Weten, de Helderheid, die als een God-in-hem schoonheid is en wil en maakt.

'Daar is het huwelijk Ideaal, waar de mate van Ziende-Weten bij den man nauwkeurig over-eenkomt met de mate van Onziend-Weten bij de vrouw. Waar de ontmoeting dier Twee plaats heeft, raken de man en de vrouw elkaar Goddelijk aan.'

We merken al, waar we een zoo stellige uiting lezen, dat zich uit de gedachte van Frank Rozelaar een stelsel van gevoelsbegrippen losmaakt, waarin een goddelijk midden zich ziend en onziend, mannelijk en vrouwelijk, verdeelt en in zijn deelen naar ver-eening streeft.

Het ziels-leven is daarónder: een damp, maar soms doorgloord van de goddelijke helderheid. Het is op één na het hoogste Wezen, zegt Rozelaar, verwant aan het goddelijke en als zoodanig begeerlijk.

Wanneer wij nu nog dieper speuren, naar het lichaaamlijk leven, waardoor ons alle ervaring komt, ook die betreffende de ziel, en God, maar dat, wanneer het enkel-zinnelijk is, tegenover Gods hemel

en het Vagevuur van de ziel, misschien de Hel verbeeldt, het lichaaamlijk leven dat deze Rozelaar ons toch weer in zooveel boertige en goelijke oogenblikken verschijnen doet, - dan bevangt ons het gevoel dat wij aan een mathesis deelnemen, aan een saamstelling van elementen en hun verhoudingen, welke alleen *zijn* wat ze *beteekenen*.

Niet een schoonheid, waarmee wij ons kunnen ver-eenigen, wordt hier gegeven. Maar een stelsel betreffende, in velerlei graden, de vereeniging die de schoonheid is, door een zeer persoonlijke, uiterst eigenaardige Geest.

* *

Er volgt uit dit inzicht dat wij de waarheid die Frank Rozelaar ons meedeelt, niet hebben te zoeken in elk van zijn gedachten afzonderlijk, maar in het geheel ervan. Als hij schrijft: 'Poëzie of poëtisch gedachten-mooi zou nog veel langzamer geschreven moeten worden dan reeds geschiedt,' dan wil hij daarmee niet, omtrent het schrijven van poëzie, een algemeene waarheid vastleggen, volgens welke de beste gedichten die zouden zijn welke het langzaamst geschreven werden. De klaarblijkelijk in razende vaart geschreven Macbeth van Shakespeare zou, als een uit duizend, die bewering logenstraffen. Hij bedoelt alleen: op het oogenblik zou ik gaarne poëzie schrijven, en dan langzaam; en hij verduidelijkt die bedoeling door eraan toevoegen: 'Lang verwijlen in een mooi gaande beweging van den geest.' Evenzoo wanneer hij, getroffen door de ervaring dat de geest, op het oogenblik van zijn volledigst schoonheid-besef, niet alleen ongevoelig

is voor leelijkheid, maar ook alles schoon doet zien, opstijgt tot de gedachte dat de geest uit zichzelf alles zoo schoon maken zou, dan bedoelde hij daarmede wel uiting aan de natuurlijke zelf-verheffing van de geest te geven, maar niet een feitelijke juistheid uittespreken. Ware dit zoo dan zou men de tegenspraak zelfs zeer scherp kunnen blootleggen, waar van de vrouwenfiguur in het boek op de eene plaats gezegd wordt: 'Zij is mijn schepping, de levende uitkomst van mijn godendaad' en op de andere: 'Gij zijt de wondere verschijning in welke god gedaald is in mijn leven.' Zij in wie god aanwezig is - zoo voelt men zich geneigd uitteeroepen - heeft niet eerst nog door de 'godendaad' van een ander geschapen te worden.

Wij raken hier aan het probleem dat voor een werk als dit alles-beheerschend is.

Het probleem van de tegenspraak.

Wanneer een schrijver niet in onbewuste vereeniging met zijn onderwerp, en dus in de Verbeelding, de sfeer vindt waarin alles wat hij zegt evenzeer waar is voor hemzelf als voor dat onderwerp, wanneer hij dus trachten moet zijn onderwerp zoo dicht en van zooveel zijden als mogelijk te naderen en al wat hij ervan gewaar wordt zoo scherp mogelijk te begrijpen, dan spreekt het vanzelf dat hij vorm en wezen van dat onderwerp alleen kan nabijkomen door zijn honderden gewaarwordingen onder elkander te vereffenen. Wie in het middelpunt van een cirkel is voelt heel goed hoe al de punten van de omtrek in een vaste richting gaan, maar wie de cirkel door raaklijnen bepalen wil, zal de tegenstrijdige richtingen elkaar zien snijden en alleen door voortgezette bewerking bemerken dat

de veelhoek ten slotte vrijwel een cirkel wordt.

In het middelpunt van de cirkel is de Verbeelding, aan de omtrek is het Intellect.

Frank Rozelaar schrijft: 'Tusschen iets goddelijks te zien of goddelijk iets te zien is geen onderscheid.' Dit is zijn diepste tegenspraak en meteen haar opheffing.

Tusschen een cirkel te zien en iets te zien als een cirkel bestaat geen onderscheid.

Rozelaars onderwerp is de vereeniging, die de schoonheid is, in al haar graden. Maar hij nadert dat onderwerp als zuiver Intellect, met de geest, die, wat hij ook vermag, zich met dat wat hijzelf niet is, niet kan vereenigen.

Vandaar de vorm van zijn boek: honderdtallen van korte uitingen, alleen-spraken; - hun toon: koelhelder, zooals de lucht op hoge bergen is, de adem bijna afsnijdend; - hun wezenlijke onverbondenheid, ook al wordt door de schrijver de schijn van een logisch verband gelegd.

Hier noem ik de hoofdzaak, dezelfde die ik in het begin van dit opstel aan bepaalde voorbeelden aanwees: wezenlijke onverbondenheid onder logisch schijnverband.

De veel-hoek met oneindig veel hoeken is ten slotte *niet* de cirkel. Het goddelijk-geziene is ten slotte iets anders dan het goddelijke, zooals, ook voor Frank Rozelaar, de vrouw die hij liefheeft wel wezenlijk een eigen Schoonheid is en niet alleen de door zijn blik geschapene. In laatste aanleg moet deze vereeniging van het zijnde met het ziende, juist voor het Intellect, juist dus voor Frank Rozelaar, een gewelddaad zijn.

In de sfeer van het Intellect is vereeniging niet mogelijk. Ze is scheiding; ze is grens. Dit is, in het boek, wat ik het tragische noemde: er wordt in ge-

tracht, met het zuivere begrip juist dat te vinden wat in het begrip niet te vatten is, wat alleen kan worden beleefd. Tot in de vorm is, in menige aantekening, dat tragische streven merkbaar: er wordt geprobeerd of door het gebruik maken van rijmen proza kan overgaan tot gedicht. Ook daar weer die onoverkomelijke grens. Een gedicht ontstaat van binnen uit, door een ingeboren gevoel van getal en maat, door een onbedriegelijke zekerheid van verhoudingen en gewichten in de harmonieering van woorden. Laat ons beproeven of het begrips-proza dat daarop niet berust, dat alleen voortkomt uit het vaste besef van klaarheid en nauwkeurigheid, niet door uiterlijke wijzigingen tot het vers kan naderen. Door rijm, door omzetting en afkorting die maat bewerkt.

Henri Bergson geeft ergens een prachtig voorbeeld van het verschil tussen innerlijk voortbrengen en uiterlijk begrijpen. De Natuur - zegt hij - heeft een oog gemaakt. De waarnemer ziet al de weefsels, vliezen, vochten die doelmatig moesten worden samengesteld tot het doen slagen van dat oog. Doelmatig! Stel u voor - zegt Bergson - dat een man door een hoop ijzervijlsel zijn arm beweegt. Hij gaat weg en nu komt de geleerde die het niet heeft gezien, die zich verwondert over die golfbeweging waarvan hij de oorsprong niet bevroeden kan. Welk een passen en meten, welk een aftekenen en nabootsen, om eindelijk verbaasd te staan over de kunstvaardigheid waarmee iemand in dat ijzervijlsel een arm maakte. Wat hij niet kon meten was de levende beweging. Had hij die even gevoeld, had hij beleefd in zijn verbeelding hoe die enkele korte levens-uiting te midden van de materie, zonder

kunstvaardigheid, zonder doelmatigheid, die vorm moest voortbrengen! Welnu, zoo ook heeft de natuur haar oog gemaakt: haar oog was, temidden van de doode stof, haar daad van te zien.

Evenzoo, zeg ik, is in de taal de verbeelding van de dichter. Als een arm in het ijzervijlsel, als het zien dat op eenmaal, temidden van het ongevormde, oog en zichtbare wereld tevens is, óndoelmatig, ónbegrijpelijk, maar de onloochenbare en onverwoestelijke eenheid van het uiterlijk tegenstrijdige.

Leven en Verbeelding zijn een-voudig, maar in de veelvoudigheid van het Begrip kan de eenheid niet anders dan gewelddadig worden tot stand gebracht.

* *

Wat Rozelaar werkelijk beleefd heeft, is de pijn van zijn poging. Pijn van geluk en pijn van lijden. De pijn van Mozes die op de berg het land moest zien dat hij nooit betreden zou.

Want indien deze jonge man, in zijn landschap, met vrouw en kind, niet inderdaad gevoelig geweest was voor alle schoonheden die dichters bezielen, natuur en mensch, hemel en aarde, scherts, deernis en zonde en tot het kleinste gebeuren toe van ons ach zoo nietig en boven alle heerlijkheid verheven leven, dan zou al wat hij dacht niets beduid hebben, dan zou hij eenvoudig geschreven hebben van wat hij niet wist en ook tot ons zou van zijn boek geen aandoening zijn uitgegaan.

Maar zoo is het niet. Woord voor woord en zin voor zin bloeien en bloeden daar de gedachten over de bladzijden. Maar iedere gedachte is één, iedere

leeft zelfs naast zijn naaste genooten in een onverbreekelijke eenzaamheid. 'Glanzend groen waayen stilletjes en zwaar lage sparretakken. Hooge eikjes zijn brons en groen. Als een Chineesch torentje staat een sparremast, met zijn afhangende appels in de lucht, licht-en-zon-groen ligt het gras en met schaduwen. Aan sommige sprietjes fonkelt de dauw. Eén tengere zonnebloem staat er recht-op.' Dit is niet één beeld, het zijn er vijf. En gelijk die vijf staan de honderden in dezelfde stilte en eenzaamheid. 'Wij waren in een laan van rosse eikenvanen toen plotseling regen viel.' Tusschen kleine boschjes van redeneering en effen weiden van gemijmer staat daar dan weer één zulk een waarneming. En evenals het uiterlijk, zoo wordt het innerlijk gebeuren opgemerkt: 'Iets voor te wenden is een middel om het te doen ontstaan. Goedheid mag ik voorwenden al gevoel ik haar niet.' En toch, evenals de waarnemingen van de buitenwereld zich niet willen verbinden tot landschappen, drukken die van Rozelaars binnenleven geen gevoelstoestanden uit. Het is of iemand spreekt van gevoel dat hij gehad heeft, of hebben wou. Ook hierin blijkt dat uitblijven van de Vereeniging. Wie zou trachten sommige van de plaatsen die zich het gevoeligst voordoen natespreken, zou zich onmiddelijk als sentimenteel bewust worden, - woorden die schertsen willen zouden hem als bedacht aandoen. Ik besef dit het duidelijkst als ik de mogelijkheid overweeg een voorbeeld aan te halen van meer dan een of twee volzinnen. Het lukt niet. Alles is heel en al in aanteekeningen-toon, ook waar verheven en ontroerende gedachten schijnen gezegd te worden. Zij hebben dat verhevene en ontroerende in de gedachte, in het denkbeeld van de schrijver, waar

zij op hun plaats en plekje zijn, maar niet in de open lucht van de stem. Zoo lees ik: 'Ik wil, of eigenlijk: God wil - want ach, het gaat van zelf - mijn lichaam maken tot een lichaam dat doortrokken is van Goedheid. Ik houd dan nu vooral van heel eenvoudige spijzen. Ik nam een heerlijk sneêtte brood met roggebrood, maar toen ging zij een stukje koek daartusschen mij aanprijzen. Ik hoorde dat ik toen neen dank-je zei op een bespottelijk eigenwijzen toon. Ik ben er toen maar gauw op terug gekomen. En heb dankbaar de koek er tusschen genomen.' Ik lees dit met de oogen: het is een, voor de eigenaardige persoon die Rozelaar is, kenmerkende anekdote. Maar gesproken is anders, afgezien nog van de rijmen die met een soort averechtsche keurigheid aan het eind van de zinnen hun staartjes opsteken. Kiest men nu een korter aanhaling dan gaat het veel beter. 'Zoodra ik merk iets geliefds leelijk aan te zien, verplaats ik snel mijn blik. Want ik weet, dat ik dan niet zie hoe het eigenlijk is, maar dat ik zie leelijk en oneigenlijk.' Hier kon dan ook de aanteekening-toon volstaan: gevoel van welke soort ook behoefde niet te worden overgedragen. Dit is anders in de zinnen die onmiddelijk volgen: 'Maar zelden kan ik heel zuiver kinderen tot mij nemen. Met schroom en een bedenkelijken lach heb ik het toch maar gedaan. Toen is na dat schromen toch iets liefs in me gekomen.' Het laatste zinnetje van de drie is klaarblijkelijk onuitspreekbaar. Merkwaardig dat hierin ook juist weer de stoornis van een rijm is aangebracht. Het is of de intellectueele drang van de schrijver de natuurlijke loop van zijn gedachten bederft door kleine grilligheden. Dit element van willekeur, dat als de ontarding van een

oorspronkelijk-groote drang voortwoekert, meen ik ook te ontdekken in sommige schertsen en fantastische allegorieën. Eerst een scherts die men zich volkomen natuurlijk als een fragment uit brief of dagboek denken kan: 'Gisteren kwam een musch leuk door mijn hooge vensterruit kijken. Hij was als een klein vliegend clowntje. Zijn kopje verwikte zoo, alsof hij zeggen wou: wat is dat voor een rare gelegenheid en wat verbeeldt die vent zich eigenlijk. Hij was als een kleine dokter, ernstig en kortaf, bij een raar lachenden zieken kunstenaar.' Maar dan deze langere: 'Mijn lijf is een bewegelijk akteur. Van de zomer, met het warme weder, nog al meest met de zinnen levend, is mij van voren een buikje geboren. Met groot genoeg hebben wij dit allen waargenomen. Maar ik toch ook met schrik. Ik vond het wel een beetje gek en heb reeds vaak den draak ermee gestoken, alsof het daarvan sterven kon. Ik heb gezegd, dat als ik dood ging, want in weerwil van dat buikje was ik akelig en genas alleen even als ik er weer naar keek - zij mij in een kist moesten leggen met in 't midden een bolle glazen stolp en het met rozen gekranste buikje daaronder. En het opschrift: "Hij rust tevreên, want kijk, zijn doel had hij bereikt. En wat een deftig lijk". Niet alleen dat de onverbondenheid van de volzinnen hier een onbehaaglijk gevoel geeft van kortademigheid, maar men merkt hoe de auteur om dat ééne, werkelijk-grappige beeld van het met rozen bekranste buikje met een zwaar-op-de-handsche opzettelijkheid blijft heen denken. Grillige willekeur die zich dringt op de plaats waar we natuurlijke noodzakelijkheid wenschten. Zoo zijn er ook fantasieën, die hun zin niet toonen: alsof zij allegorieën zijn die

een verborgen bedoeling uitdrukken: 'Ik was moe van het zwerven. Toen heb ik veel fluweel gezien, blank dons en perzik-kleur. Toen ik de kamer intrad en de deur bewoog, hoorde ik een vreemde vogelschreeuw. Toen heeft een nagedachte heen en weer bewogen, die ik verwijderd heb. Toen is een zoete Maagd mij schoon verschenen, warm en zacht van kleur. Toen zag ik uit het huis, geenzijds een nauwe en vuile straat, onoogelijke gevels van huizen en herberg. Toen zei mij iemand, dat het in die herberg vuil en slecht was. Maar toch ben ik dan binnen gegaan. De herbergierster was een moederlijke vrouw. En tot mijn genoegen was achter den smallen en vuilen gevel het huis, hoewel er blijkbaar bijna niemand kwam, groot, licht, wit en zeer rein. Toen ben ik nog gegaan door luidruchtige straten en 'k zag masten van schepen met veel tuigage. Toen ben ik nog gaan varen op de zee en is het duister geworden... Toen ik weer terugkwam in mijn oude land, waren mijn groene boomen zwart onder bleek-grijze lucht. Vooral de teere witte berkjes weken wat achter-uit en keken bijna ontsteld (dat zij mij daar weer zagen). Maar ik zag lichte scherts op hun gezicht en ook de groote boomen vroegen of 'k ze niet mooi vond, zoo in 't zwart.' /s dit een allegorie? Een verband tusschen zin en toon dat ons de bedoeling van ieder beeld openbaren zou, kan ik niet gewaar worden. Speelt dus de fantasie met zichzelf? Er zijn meer bladzijden waarbij ik dit vraag. Zeker doet ze het, dunkt me, in het kleine opstel waar alle willekeurigheden van rijm en burleske fantasie tezaam komen. Ik zal deze paragraaf (no. C) niet aanhalen: ze schijnt me volkomen de uitwas die ik bedoelde: het intellekt dat bij gebreke

van stof zich verkneukelt in eigen schijnbare, want geenerlei doel treffende werkingen.

* *

Zoo vind ik dan het boek van Frank Rozelaar, dat ik, persoonlijk gesproken, niet liefheb, dat me telkens weer, door elk van zijn deelen beletten wil me in schoonheid ermee te vereenigen, nochtans bewonderenswaardig in zijn geheel. Het brengt een fenomeen ter verschijning, een zuiver Intellect, in zijn aard en zelfs in zijn ontaarding, met een duidelijkheid en veelzijdigheid van gedachte, en met een volhardende nauwkeurigheid van zeggingswijze, die het ons volkomen kennen doen. Indien het belangrijk is zulk een fenomeen te zijn, dan is het dubbel belangrijk het tevens te zijn en uit te spreken. Er ligt over het boek een hooge Helderheid, ook is erin een bewegen van Liefde, zij het dan dat dit minder als stroom verschijnt dan als de macht die vloeistof tot kristallen maakt, en heel veel van dat menschelijke, waaraan we, ook als het niet door de Verbeelding beleefd, maar door het Begrip genaderd wordt, allen deelhebben. Als een van de hoofdwerken uit de tijd die nu achter ons ligt, uit de jaren tusschen de indrukken-kunst van vóór 1890 en de geestelijke kunst van na 1900, behoudt het bovendien een bijzondere beteekenis.

1911.

Leigh Hunt en zijn vrienden Een terugblik

Indertijd heb ik, naar aanleiding van Verkade's Macbeth-vertooning, Lamb gedacht en zijn meening betreffende de speelbaarheid van Shakespeare's tooneelstukken. Wie leest tegenwoordig Lamb nog. De Heer Van der Goes deed het, toen nederlandsche rechters hem wegens stilistisch onverstand (hunnerzijds) voor een poos achter slot en grendel gebracht hadden. Hij vertaalde in de gevangenis een aantal van zijn schetsen. Allereerst een, waaraan hij de titel gaf van 'Aan den Schandpaal.' Het waren de 'Reflections in the Pillory': de bespiegelingen van een aan de kaak gestelde. De kaak was een paal op een verhevenheid, waaraan een houten halskraag bevestigd was. Met zijn hals in die boord werd de misdadiger, of wie ervoor doorging, een tijdlang aan het volk vertoond. De beul kon hem aan zijn paal ronddraaien, zoodat hij beurtelings uit elke van de vier windstreken te genieten viel en van alle kanten de koolstronken, rotte eieren en straatklinkers in ontvangst kon nemen, die een minder welopgevoede bevolking onder het oog van de Gerechtigheid pleegt te offeren. Lamb verbeeldde zich een fatsoenlijk londensch koopman die, van belasting-ont-duiking beschuldigd, tot de kaak veroordeeld was. Toen hetzelfde vroeger Daniël Defoe, de schrijver van *Robinson Crusoe* overkwam, had het volk de

strafplaats met bloemen versierd en bemoedigde de veroordeelde. Lamb's slachtoffer ging het zoo niet: onwelriekend en weinig opwekkend waren de uitlatingen van de omstanders. Maar - zegt Lamb - deze heer was niet enkel in al zijn handelingen buitengemeen rechtschapen, doch ook van groote voorkomendheid in de omgang, en niet zonder eenig gevoel voor scherts. De waarheid is dat Lamb hem zijn eigen aangename innerlijk en een goed deel van zijn geest meegaf: daarmee werd natuurlijk - de straf hoefde maar een uur te duren - ook een kaak behagelijk.

Ik begrijp het genoegzaam waarmee Van der Goes dit schetsje uit Lambs werken te voorschijn zocht om er de rij van zijn vertalingen mee te openen. Hij kon zich zonder aanmatiging met de rechtschapen en voorkomende heer die ook wel eenig gevoel voor scherts had, gelijkstellen. En een openbare gerechtszitting, zooals hij had doorgemaakt, - waarbij een onhoffelijk aanklager de vrijheid heeft u ongestraft te beledigen, verschilt van een kaak niet wezenlijk. Had hij behoefte gehad aan een meer uiterlijke gelijkenis tusschen eigen lot en dat van een voorganger, dan zou hij aan Leigh Hunt, de vriend van Lamb, herinnerd hebben. Dat hij aan hem dacht is zeker, want hij vertaalde twee van zijn schetsen. Maar hij zinspeelt niet op zijn gevangenschap.

Leigh Hunt had in zijn *Examiner* de vleierijen besproken die, in de Tory-bladen, de Prins-Regent ten deel vielen. 'Wie is er' - schreef hij - 'die, onbekend met de ware staat van zaken, op de gedachte zou komen, bij het lezen van die verbazingwekkende lofspraken, dat deze "roem van het volk" het voorwerp was van miljoenen minachtende verwijten! dat deze "beschermer van de kunsten" een onwaardig

vreemdeling benoemd had tot zijn historieschilder, met miskenning of in onkunde van de talenten van zijn landgenooten! - dat deze "Mecenas van de eeuw" geen enkele schrijver van verdienste beschermde! - dat deze "welsprekendheid-ademende" geen fatsoenlijk paar woorden voor de vuist kon uiten! - dat deze "veroveraar van harten" de teleursteller van gewettigde hoop, deze "prikkelaar van begeerte", deze "Adonis in liefelijkheid" een zwaarlijvig vijftiger, in het kort dat deze *verrukkelijke, zegenrijke, wijze, aangename, eerwaardige, deugdzame, ware en onsterfelijke* vorst, een verkrachter van zijn woord was, een losbol tot over de ooren in schande, een verachter van het gezinsleven, de metgezel van dobbelaars en oplichters, een tiran die juist een halve eeuw geëindigd had, zonder een enkele aanspraak op de dankbaarheid van zijn land of de eerbied van de nakomelingschap.' Dat dit alles waar was werd later algemeen toegegeven. Het nam niet weg, dat Leigh Hunt en zijn broeder elk tot twee jaar gevangenisstraf en een boete van vijfhonderd pond werden veroordeeld.

Ieder vonnis is deels een wraakneming, deels een middel tot verbetering. In naam wordt het Recht gewroken. Waar dan de wreker een mensch is, mag het niet verwonderen dat hij zijn opvatting van het recht voor de beleedigde godheid in de plaats stelt. En daar hij als mensch tot een partij in de staat behoort - of tot een groep in de samenleving - zal hij de rechts-opvatting van zijn groep of partij wreken. Voor de Tory-rechters kon het aan geen twijfel onderhevig zijn dat een vorst die terwille van hen de Whigs in den steek had gelaten, niet door onaangename waarheden mocht geplaagd worden.

Wie dat deed beledigde hun rechtsgevoel, niet hun persoonlijke, maar het gevoel dat zij als leden van een partij hadden. Voor hen was het vonnis een gerechtvaardigde wraakneming.

Middel van verbetering zou het natuurlijk enkel zijn indien de Hunts in het vervolg hun aanvallen op de Regent staakten. Maar dat zij dit doen zouden, was onzeker. Die overweging verzwakte de waarde van de straf zoozeer dat een persoon op de Hunts werd afgezonden ten einde hun kwijtschelding toe te zeggen, mits zij beloofden de Regent met rust te laten. Toen zij weigerden en in de gevangenis hun intrek namen, werd - even vruchteloos - het aanbod herhaald voor zooveel de betaling van de boete betrof.

Leigh Hunt betrok zijn cel - 3 Febr. 1813 - en werd een van de fraaiste voorbeelden van gevangenis-bewoning die ik in mijn lektuur heb aangetroffen. Een cel was zijn verblijf eigenlijk niet. De twee eerste nachten sliep hij op een zolderkamertje in het huis van de bewaarder. Toen kreeg hij een groote en luchtige kamer, waar gestookt kon worden. Vijf weken later een ongebruikte ziekenkamer, waarbij zelfs een plaatsje. Beide woningen deelde hij bovendien met zijn vrouw en kinderen.

Van der Goes zal gearzeld hebben zulk een gezamenlijke gevangenschap te vergelijken met zijn eigene, al zou hij stellig sommige van zijn gewaarwordingen in Leigh Hunts verhaal hebben teruggevonden. Hunts kamer mocht ruim zijn, - de vensters waren hoog en getralied. En als hij op een stoel ging staan om er doorheen te zien, zag hij alleen de kettinggangers die daar aan het werk waren. Het geklank van hun ketens hoorde hij van

dat de zon opging en het martelde hem. De eerste avond luisterde hij naar het sluiten van de deuren. Eén aan het eind van de gang, één boven aan de trap, één op het midden van de trap, één beneden, een vijfde die het pleintje van die vleugel afsloot, en zoo nog een aantal meer: 'ik overdrijf niet als ik zeg dat er tien of elf waren.' 'Het zwakkere gedeelte van mijn hart stierf in me. Iedere nieuwe omdraaiing van de sleutel scheen een boosaardige beleediging van mijn vrijheidsliefde. Ik was ziek, onderhevig zelfs aan een soort zenuw-toevallen, en daar ik een voelde aankomen en geleerd had door bedrijvigheid zijn kracht te breken, deed ik een stevige wandeling, door drie uur lang op en neer te lopen. Rust werd er, om haarzelf, begeerlijk door. Ik ging gauw te bed en sliep zonder een droom tot 's morgens'.

De al te volbloedige bewaarder, die zelfs de leden van de koninklijke familie niet hooger aansloeg dan hem paste, bleek niet bestand tegen een grieksche Pindarus die hij onder Hunts boeken aantrof. De onverstaanbaarheid van dat boek deed hem denken dat de eigenaar iemand zijn moest die misschien iets wist dat *hij* niet wist. Hij toonde zich dan ook begeerig om met hem op goede voet te staan en zei, in het midden van een hoogst zelf-bewuste toespraak - terwijl hij klaarblijkelijk de plank met de Pindarus in het oog kreeg - 'But, Mister, you knows all these things as well as I do.'

Een verrassing was de onder-bewaarder. De man leek een kort begrip van al het afstootelijke dat aan zijn ambt eigen is. Kort en heel dik was hij, had een haakneus, een groot streng gezicht, en een bos sleutels aan zijn arm hangend. Een vriend van Hunt bleef staan toen hij hem zag en zei, op een zwaar-

moedige toon: 'En dit is de bewaarder!' Maar terwijl hij tegenover zijn meerdere een en al eerbiedige en onderdanige ijver was, wist hij Hunt dadelijk te doen weten hoezeer hij in hem belangstelde. Tevens sprak hij met zijn vrouw over hem. Die vrouw was een net zoo groote merkwaardigheid als hijzelf, maar even licht en breekbaar als hij stoer was. 'Zij had de zenuwen van een fijne dame, en vervulde toch de onaangenaamste plichten met het geduld van een martelaar.' Haar fijngevoeligheid was zoo groot dat zij de eerste avond de sleutel van Hunts zoldervertrek omdraaide zonder dat hij het hoorde, en toen zij merkte dat het haar de tweede keer niet gelukt was, zich bij hem verontschuldigde. 'Het heele gedrag van dit paar' - zegt hij - 'was van één slag met dit staal van fijngevoeligheid.' Toen hij wegging kon hij Cave - zoo heette de man - niet bewegen iets anders te behouden dan een thee-servies en een paar oude meubelen. 'Was ik een vorst geweest, dan zou ik hem een pensioen hebben opgedrongen; daar ik een journalist was, dwong ik hem een wekelijksche *Examiner* aan te nemen, en hij leefde nog eenige jaren om die te genieten bij zijn Zondagspijp.'

Maar - zooals ik al zei - het ware genoegen van de gevangenschap begon in de zieken-kamer. Het was een van twee nooit gebruikte vertrekken, waarbij een alkoofje. Hunt beplakte de muur met een behang van klim-rozen; hij liet de zoldering beschilderen met blauwe lucht en wolken; verborg de venster-tralies achter venetiaansche blinden; en toen de boekekasten, met bustes erboven op, geplaatst waren, en bloemen en een piano-forte aan-

gebracht, kon hij gelooven dat er aan die zijde van het Kanaal geen schooner kamer was. Hij genoot als een vreemdeling klopte en hij hem verbaasd zag rondstaren. Voor wie van buiten en door een gevangenis kwam, was de verrassing dan ook dramatisch. Charles Lamb verklaarde dat er nergens meer zoo'n vertrek bestond, behalve in sprookjes.

'Maar ik bezat nog een tweede verrassing, en die was een tuin. Er liep langs de kamer een kleine plaats, van een andere die bij het aangrenzende vertrek behoorde, door een hek gescheiden. Ik sloot die plaats af met groene palen, versierde haar met een klimplant, omrandde haar met een dik bed teelaarde, en bracht zelfs een jong grasperk tot stand. De aarde vulde ik met bloemen en jonge boomen. Er was een appelboom, waarvan het ons lukte het tweede jaar een pudding te krijgen. Mijn bloemen - moest erkend worden - waren volkomen. Thomas Moore, die me kwam bezoeken met Lord Byron, zei me dat hij nooit zulk een lustoord gezien had. Ik kocht de *Parnaso Italiano* en placht dikwijls te denken aan één plaats daarin, terwijl ik naar mijn miniatuur-proeve van tuinbouw keek: -

"Mio picciol orto,
A me sei vigna, e campo, e selva, e prato." -

"Mijn kleine tuin,
Mij zijt ge wijngaard, veld, en weide, en woud."

Hier schreef en las ik bij mooi weer, soms onder een zonnezeil. In de herfst, waren mijn klimplanten behangen met vuur-roode ranken, die de bloemrijkheid vermeerderden. Ik placht in mijn armstoel

zittend de oogen te sluiten en te doen als of ik me honderden mijlen verwijderd dacht.'

De dichter en droomer die Hunt was, wist ook van de verdere omgeving partij te trekken. Hij tilde een klink op en was in de grootere gevangenis-tuin. Daar groeiden maar groenten, doch ook een kerseboom die hij tweemaal in bloei zag. In zijn verbeelding verdeelde hij het terrein in aanlokkelijke wijken. Hij kleepte zich als voor een lange wandeling, trok handschoenen aan, nam een boek onder zijn arm en verzocht zijn vrouw niet met het eten te wachten als hij te laat mocht zijn. Zijn oudste zoontje vergezelde hem en tezamen verzonnen zij allerlei jongens-spelen.

In de gevangenis beviel zijn vrouw van een meisje. Hij las en schreef verzen en ontving de bezoeken van vrienden. Geen gevangenis had ooit zoo'n wereldsche sfeer gekend. Het moet een feest geweest zijn hem, uit zijn kamer, als uit een rozen-prieel komend, op de drempel beleefdheden te zien wisselen met William Hazlitt. Beiden stonden met de hoed in de hand en wilden niet voor elkaar wijken in hoffelijkheid. De Lambs - broeder en zuster - kwamen in alle weer. Shelley - die hij tot die tijd weinig kende - schreef hem en deed hem een vorstelijk aanbod van geldelijke hulp, die hij op dat oogenblik niet hoefde aan te nemen.

Ik weet niet waarom ik zoo uitvoerig schrijf over die bekoorlijke gevangenschap. Het verhaal ervan beslaat maar een enkel hoofdstuk in Hunts ook overigens zoo aantrekkelijke *Autobiography*. Leigh Hunt was niet als Shelley een wilde vogel, die, wanneer de menschen hem plaagden, heul bij de elementen zocht; maar van de gevangenis die ze hem

toewezen, maakte hij een Muzen-tempel en een bloementuin, en de grootsten en besten van zijn tijd brachten er hun woord en hun glimlach heen. Toen hij eruit kwam, schreef Keats een sonnet: 'Wat nood, dat vriendelijke Hunt, omdat hij de waarheid toonde aan gevleide grootheid, in de gevangenis gesloten werd: in zijn onsterfelijke geest is hij zoo vrij geweest als de hemel-beklimmende leeuwerik en even opgetogen. Verwijfde grootheid! denkt ge dat hij er bleef? Denkt ge dat hij niets zag dan gevangenis-muren, totdat gij, tegen wil en dank, de sleutel terugdraaide? O neen! veel gelukkiger, edeler was zijn lot! In de hallen en schoone prieelen van Spenser zwierf hij, betooverde bloemen plukkend, en met waagzieke Milton vloog hij door het luchtruim: naar sferen van hemzelf ondernam zijn waarachtige genie gelukkige vluchten. Wie zal zijn roem krenken wanneer gij en uw ellendige bent gestorven zijt?' Dat niet alleen enkele vrienden, maar zoovelen die poëzie en geest in zich hadden, zich om de gevangen Hunt bekommerden - zelfs de wijsgeer Bentham bezocht hem - dit bewijst dat zijn gedwongen afzondering meer was dan een persoonlijk lotgeval. Dichterschap en geest van Engeland voelden dat zij met het oogenblikkelijk bestand van hun land in strijd waren: dichters en denkers stroomden naar de cel waar hun vertegenwoordiger gevangen zat; de geestes-vrijheid vierde haar met bloemen omslingerd feest tusschen de muren waar men haar te beklemmen dacht.

Reden genoeg voor ons om naar die gevangenschap terug te zien. Dichters en schrijvers waren toen voor hun tijd van beteekenis. De strijd met hun tijd dorsten zij aan. De triomf van hun gedachte over

die tijd werd door hen voorgevoeld. En hoe staat het op dit oogenblik met *ons*?

Wie was meer een innerlijk man dan Charles Lamb, hij in wie de dramaas van Shakespeare een zoo wondervol leven leidden, dat hij het belachelijk vond ze op het tooneel voortestellen. Ook was hij het tegendeel van een omwentelingsgezinde, verwachtte daartoe van de menschen te weinig, zag in zijn hart te graag dat alles bij het oude, bij het liefgewonnen oude, bleef. Maar dat nam niet weg dat hij zijn 'Reflections in the Pillory' opstelde en overal en altijd scherp en strijdvaardig was, waar hij gekwetst werd door laagheid of leelijkheid.

Leigh Hunt was een leider in alle soorten van staaten letterkundige strijdvoering. Maar welk een zorg, juist bij hem, om, als dichter en schrijver, buiten het gewoel te leven en vrij te blijven van het partijbederf. Deze bestuurder van dag- en weekbladen weigerde alle, ook de invloedrijkste verbindingen, zocht en kweekte alleen zulke als voedsel voor zijn geest waren. Zijn persoon bleef voor lezers en bestredenen onbekend. Niets was hem liever dan, buiten dwalend of binnen schuilend, zich intelevan in de poëzie van tijdgenooten en groote voorgangers, of zelf te dichten. En op het oogenblik dat de door zijn onomwonden woord getroffen en hun pijn uitschreeuwden en zich hem afmaalden als een schuwbare vijand, sterkte zich zijn geest aan Dante of Milton, verheugde hij zich met Ariosto of Spenser.

Toen Potgieter zijn proza wenschte te scherpen en te polijsten, opdat het zwaard en lichtglans tevens was, vertaalde hij Lamb, Leigh Hunt en Hazlitt. Hij zag in hen lieden die hun geweten niet opgaven ten gerieve van de tijd en kunstenaars die door hun

geschriften hartstochtelijk aan het tijdsleven deelnamen. In de dagen toen *De Gids* werd opgericht gaf de geest van deze mannen richting aan de dichterlijke en geestesbeweging in Nederland.

En niet anders was het in 1885, toen door jongeren van wie ik één - hoewel de jongste - was, *De Nieuwe Gids* begonnen werd. Onze tijd was anders dan die van Potgieter. De humor had afgedaan, en zoo wendden we ons niet tot Lamb en was de Leigh Hunt die we kenden, alleen de schrijver van *Imagination and Fancy*. Dat boek heb ik al die jaren niet teruggezien. Ik meen dat Van der Goes er, niet zoo heel lang geleden, nog eens aan herinnerd heeft. Het bevatte een waardevolle onderscheiding tusschen het beeldend vermogen van de geest en het zinnelijk verbeeldingsspel, en een treffende keus van schoone regels en plaatsen, inzichtig bekantteekend. Die keus was geheel uit de werken van de beste engelsche dichters, en van meer beteekenis dan Leigh Hunt waren dan ook voor ons die grooten naar wie hij heenwees. Bleven wij bij zijn tijdgenooten dan vonden wij, evenals hij, Coleridge de indringendste verbeelder, Shelley de bezielde dichter. Keats was misschien degene die het meest genieten deed. En uit meer verwijderde tijden was Spenser, voor ons zoowel als voor Hunt, het volst van betovering, Milton het hoogst, Shakespeare het menscheijkst.

De engelsche dichters van Hunts tijd, zoo goed als hijzelf, hebben ook het voordeel dat, hoewel zij door en door Engelschen bleven, zij Europeanen waren. Zij wisten van oude en europeesche letteren evenveel als sommige duitsche romantici. En zoo goed als die Duitschers de engelsche dichters lazen en vertaalden, deden zij het de duitsche. Coleridge vertaalde

Schiller en maakte Kant bekend. Shelley, die zijn uitgebreide belesenheid in zuidelijke literaturen toonde in zijn *Defense of Poetry*, heeft ook gedeelten van Goethes *Faust* vertaald. Leigh Hunt schreef in zijn *Stories from the Italian Poets with Lives of the Writers* een werk, even engelsch van opvatting als deugdelijk in de uitvoering.

Op hun duitsche verwanten hadden deze Engelschen tweeërlei vóór. Eerst een sterker gevoel voor de werkelijkheid. Dan, in de literatuur en de overleveringen van hun land, een beter gevormd verleden. Wij zagen daarom naar hen liever dan naar de Duitschers. De werkelijkheidsliefde was hier inheemsch en de ontwikkeling van dat geestelijk organisme, dat vaderlandsch genoemd wordt, zal voor een klein volk, nog veel meer dan voor een groot, altijd hoofdzaak zijn. Niet door onze stoffelijke uitbreiding, maar alleen door dat geestelijk organisme kunnen wij een macht blijken. Slagen wij erin, ons vaderlandsche te doen erkennen door Europa, dan oefenen wij invloed op de eenige manier die voor een klein volk mogelijk is. Wij moeten daartoe de tijd, het leven van de wereld in zijn wijdste beteekenis, niet loslaten, maar het hartstochtelijk meeleven. Wij moeten niet meenen dat éenig leven, dat éenige gedachte, gezegd is zoolang ze *half* zijn gezegd. Wij moeten, zoo ruim en tevens zoo streng mogelijk, tijdgenoot èn kunstenaar zijn.

Zijn we dat?

Wij waren het voor vijftwintig jaar. Maar zijn we het nu?

Ik zou mij de aanmatiging niet willen opladen van een oordeel dat het nageslacht vellen zal. Ik wensch alleen aan de vooravond van het feest

waarmee mijn eigen tijdgenooten het begin vieren van de dichterlijke beweging, die door mij wordt voorgestaan, een vraag te stellen, die elk voor zich beantwoorde.

1910.